2

R. MOSIS MAIMONIDÆ

DE

IDOLOLATRIA

LIBER,

cum interpretatione Latina, & Notis,

DIONYSII VOSSII.

AMSTERDAMI,
Apud IOANNEM BLAEV.
MDCLXVIII.

LECTORI.

TYPOGRAPHVS.

QVem tibi denuò exhibemus R. Moysen Maimoniden de Idololatria agentem, à Dionysio olim Vossio ultra ætatem verè & communem sortem ad miraculum usque docto Iuvene Latinitate donatus est, & Notis illustratus; primitusque ego anno 1642 *typis meis evulgavi. Quæ fuit occasio, voluptas atque incitamentum genitori Magno Gerardo Ioanni Vossio, exiguo, ut tunc illustris vir loquebatur, libello præproperè erepti filii spiritum obsignandi, & eadem de materia scribendi; qui libellus, ut sunt divina ingenia tenuibus orsa principiis immensa tantumnon præstantia & τ ἀρχίνων Deum imitantia, initio* IV, *tandem* IX *istos libros peperit: ita ut non inconcinnè opusculum hoc translatum & interpretatum Maimonidæ, matrem quis dixerit justi operis præcedentis de Idololatria. Æquum itaque censebam, ut quem sibi jure suo Commentariolus locum poscebat, hunc ei non inviderem, nec quidquam eorum quæ ad jucundam notitiam consanguinei operis facerent tibi subticerem. Quo juxtim fruere, & vale. E Typographeio meo Idibus Iulii anno* 1668.

R. MOSIS MAIMONIDÆ
DE
IDOLOLATRIA
LIBER,

cum interpretatione Latina & Notis.

DIONYSII VOSSII.

הלכות
עבודת כככים ומזלות
וחקות הגוים
פרק ראשון

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה וזו היתה טעותם: אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך׃

DISSERTATIONES
de cultu stellarum ac planetarum; & statutis gentium

CAPVT I.

Emporibus Enos gravissime homines errarunt, & stupore obruti sunt animi sapientum illius ævi. Etiam ipse Enos inter errantes erat. Hic autem fuit error eorum. Quandoquidem, inquiebant, Deus creavit stellas ac sphæras istas ad regendum mundum, easque in sublimi posuit, & honoris participes fecit; & illis ministris utitur; merito profectò laudemus eas, atque extollamus, & honorem iis impertiamur. Atque hæc voluntas ipsius Dei benedicti est, ut magnificemus, ac venereremur, quemcumque ille evexit, & honore affecit: perinde ac Rex ministros suos honoratos vult; qui honor est ipsius Regis.

NOTÆ.

De Idololatria.] Hæc vis verborum, עבודת כוכבים ומזלות. quæ si κατὰ πόδα transferas, sonent *cultus stellarum ac planetarum.* Sed quia corporum cœlestium cultus principium idololatriæ fuisse creditur, solent eum Hebræi עכום appellare. Nec aliunde profectum, quod in Ægyptiorum Hieroglyphicis stellâ Deus exprimebatur. Ἀστὴρ, inquit Orus, παρ' Αἰγυπτίοις γραφόμενος, Θεὸν σημαίνει. Causam non addidit, alioqui in cæteris talium curiosus. Est autem ea, quam dixi. Fortassis eodem referendum, quod apud Romanos lamella ærea, stellæ in modum facta, loci inaugurati signum fuit; ut ex P. Servilio augure tradit Festus. Sed Hebræi idololatriam alias עבודה זרה *cultum extraneum*, nuncupare solent. Quo nomine Titulus Thalmudicus est, ex quo pleraque in hunc libellum Maimonides transtulit. Istud autem עכום non modo pro ipsa idololatria; sed & pro idolo, delubro, cunctisque eo pertinentibus usurpatur. Vnde infra Autor noster cap. III, §. 9. המגפף עכום והמנשק לו. *Qui idolum amplectitur, & osculatur.* ibid. §. II. העושה עכום לעצמו, *Faciens sibi ipsi simulachrum.* Nimirum quia finis idoli est cultus. cap. VII, 23. עכום שהיה לה מרחץ, *Delubrum, cui balneum est*, & passim aliis locis.

Temporibus Enos.] Nititur hæc opinio Genes. IV, 26. אז הוחל לקרא בשם יהוה, quæ Hebræorum plerique interpretantur, *tunc profanatum est in invocando nomine Domini.* Nec multum diversa mente Arabs metaphrastes, حينئذ بداوا الناس ليميلوا من طاعة الله,

Tunc inceperunt homines recedere ab obedientia Dei. Sed melius Scripturæ mentem adsecutus est Aquila, qui transtulit, τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι Κυρίου. Similiter paraphrastes Chaldæus, (qui an Aquila, an alius sit, jam non disputo) habet, בכן ביומוהי חלו בני אנשא מלצלאה בשמא דיי. *Illis diebus inceperunt homines orare* (proprie reddas, *ab orando*) *in nomine Domini.* Mens ejus esse videtur, tunc publice preces dici cœpisse; aut homines statis temporibus eas frequentasse. Vt locum non habeat id, quod objicit R. Levi ben Gerson, S. Scripturam hic non loqui de cultu veri Dei; quippe quem jam antea Adam, Hebel, & Cain, invocaverint. Nimirum non distinxit inter publicas, & privatas preces. Quicquid est, non dubito, mentem S. Scripturæ esse, Enosi tempore, quo jam auctum humanum genus erat, publice cœtus convenire cœpisse, ad invocandum nomen Dei; vel tum demum statis horis, nimirum diei initio, cumque cibus sumendus, vel nox inciperet, preces Deo suscipi solitas. Quin nec S. Scripturæ verba satis conveniunt opinioni eorum, qui ad idololatriam hæc trahunt. Quid enim hoc est, *Tunc profanatum est ad invocandum nomen Domini.* Ergone profanum orare Deum? Scio, dicere eos, tunc profanatum esse in invocando nomine Dei, illud tribuendo diis falsis. Verùm nihil hic Scriptura de diis falsis; quod tamen maxime addendum erat; ut recte contra R. Selomonem observat R. Elihezer Germanus in Maase a-sem, * כי לומר שהוחל לקרא דברים אחרים העיקר חסר. *Nam si dicas, profanatum esse in invocandis aliis rebus nomine Domini, ipsum fundamentum abest:* idest, abest in Mose mentio rerum, quas illi, ut deos, invocatas volunt. Quippe Iarchi dixerat, tunc herbis, & hominibus, divinitatem adscribi cœptam. Adde quod ipsa phrasis repugnare videtur. Potius enim בקרא quam לקרא scribendum erat, si הוחל exponere liberet *profanatum est.* Idem locum habet, siquis provocet ad expositionem Davidis Kimchi, qui קרא hic pro nomine accipiens interpretatur: *Tunc profanata est invocatio nominis Domini.* Video tamen, viros quosdam eruditissimos, qui his annis scripsere, in illam opinionem transiisse. Quibus non accedo, cum Chaldæi verba מלצלאה exponunt, *ut non orarent:* nam prorsus contrarium notant, & לצלאה, an מלצלאה scribas, eodem redit. Accedit, quod non videtur Spiritus Sanctus tam solicite traditurus fuisse, quo tempore abominandæ superstitiones cœperint; sed potius, quando homines publice Deum invocare orsi sint. Sane arbitror, utcumque se res habeat, non temere adeo Maimonidæ & Hebræorum cæteris, ex verbis, quæ ambigua esse ne ipsi quidem diffiteri possint, statuendum fuisse idololatriæ exordium. Sic quoque merito damnes, quod tam audacter Enosum, velut idololatriæ reum agit. Pie magis LXX senes, qui transtulerunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, innuentes, sperasse Enochum, & videre cupiisse diem illum, quo divinum nomen publice celebraretur. Videntur autem LXX pro אז הוחל legisse זה הוחיל. A senibus non multum abit Nicolaus Lyra, quando ait, *Enos instructus a patre suo justo tantum profecit in cultu divino, ut adinvenerit quædam verba devota ad deprecandum Deum. Litera Hebraica sic habet: Tunc cœpit invocari nomen Domini, quod exponunt Hebræi de idololatria: quia, ut dicunt, tunc inceperunt homines attribuere nomen Dei creaturis; ut Soli, & Lunæ, & Idolis. Non tamen ab isto Enos, qui justus fuit, & devotus; sed à filiis Cain sibi contemporaneis, sicut supra dictum est de Iabel, & Tubal.* Quin & merito parum verisimile dixeris, Sethi, tam pii viri, filium, fuisse idololatram; cum posteri ejus in ipsa Scriptura בני אלהים *filii Dei*, vocentur. At Cain filios, ut ad prava plerumque hominum ingenium magis inclinat, credibile est parentum suorum fuisse exemplum secutos. Postremo, tametsi omnia istæc vera esse concederemus, nihilominus merito incuriæ Maimoniden argueris, quod idololatriam à temporibus diluvium prægressis repetens, eam post diluvium secundo cœpisse non cogitaverit, vel neglexerit scribere: cum illud vel maxime fuerit tradendum, quo tempore post κατακλυσμὸν cœperit. Quod Seruchi, vel Therachi ætate factum putatur.

Quandoquidem, inquiebant, stellas, & quas videmus sphæras.] Melius sane Maimonides idololatriam à cœlestium corporum cultu cœpisse statuit, quam Iarchi, qui homines primo & herbas cultas arbitratur. Etenim ad verba Genes. IV. 27. אז הוחל לקרא בשם יהוה, *Tunc incepit invocari nomen Domini:* ait, את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא לעשותן ע"ז ולקרותן אלוהות, *in nominibus hominum, & plantarum, nomine Dei benedicti, ut ea haberentur idola, ac dii vocarentur.* Obiter nota, eruditissimum virum, quem ubi invitus dissentio, nihil attinet dicere, pro עשבים *herbæ* legisse עצבים, id est, *idola*; quod tamen in nulla editione reperio. Porro autorem nostrum pravæ religionis exortum superstitioni adscribere, mirum non est. Quippe si, ut ille voluit, temporibus Enosi idololatria cœpit, valde verisimile est, homines non potuisse tunc penitus ignaros esse veri Dei: de quo proculdubio multa à parentibus acceperant. Itaque potius peccaverint ἐθελοθρησκείᾳ, quam inscitia. Sed malim statuere, ignorantia eos peccavisse. Nimirum duo in errorem eos impulere; quod summum & ἀόρατον illum Deum nequaquam comprehenderent; quodque illi, qui ejus miracula à parentibus acceperant, eadem posteris tradere neglexerant. Vnde statim deflexerunt ad cultum eorum, quæ eis videri poterant, & quorum beneficiis maxime juvarentur, Solis, Lunæ, cæterorumque id genus. Innuunt id satis verba Deuter. IV. 19. *Ne tollas oculos tuos versus cælum, & adspicias Solem ac Lunam*, &c. quem ad locum recte R. Levi ben Gerson ait, הזכיר השמש תחלה כי פעולותיו יותר נגלות. *Primo Solis meminit, quia virtutes ejus maxime manifestæ sunt.* Quibus gemina sunt illa

* Maase Bereshith cap. 22.

illa Cæsaris de Germanis : *Deorum numero eos solos ducunt, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam.* Idololatriam à Chami posteris ortam, dubitandum non est; unde omnes uno ore Scriptores tradunt, primos Deorum cultum Ægyptios esse adeptos. Verè Lucianus libello de Syria Dea : Πρῶτοι μὲν ἀνθρώπων, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, Αἰγύπτιοι λέγονται θεῶν τε ἐννοίην λαβεῖν, καὶ ἱερὰ εἴσασθαι, καὶ τεμένεα, καὶ πανηγύρεις ἀποδεῖξαι. *Primi hominum, quos scimus, Ægyptii dicuntur & Deorum percepisse notitiam, & templa statuisse, & lucos, ac solemnes edidisse conventus.* Rationem & caussam primæ idololatriæ optime aperuit Diodorus Siculus, vir summa diligentia antiquitates gentium perscrutatus. Ait is libro I Bibliothecæ : Τοὺς ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν, καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι θεοὺς ἀιδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ Σελήνην, ὧν τὸν μὲν Ὄσιριν, τὴν δὲ Ἶσιν ὀνομάσαι. *Homines antiquissimos, mundum supra se contemplatos, nec absque stupore admiratos universi naturam, existimasse esse Deos æternos, ac primos, Solem, & Lunam; quorum illum Osirim, hanc Isim appellari.* Manifeste hæc docent, ignorantiam veri Dei, & divinitatem illis sideribus non aliam ob caussam attributam, quam quia plurimum ab iis boni hominibus proveniret. Vidit id quoque Prodicus Chius, qui ut apud Sextum Empiricum lib. VIII, cap. II, adversus Mathematicos est, affirmabat Solem, Lunam, cæteraque ὠφελοῦντα τὸν βίον, pro diis homines habuisse, διὰ τὴν ἀπ' αὐτῶν ὠφέλειαν, *ob utilitatem & adjumenta eorum* : & subdit, καθάπερ οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Νεῖλον : *quemadmodum Ægyptii Nilum.* Cujus fluminis ipsum nomen satis cultus caussam ostendit. Nam si Horo Niliaco fides est, *Noum* נו ab Ægyptiis vocabatur, id est *Novus* : nimirum quia inundatione sua agros eorum innovaret, ac fœcundos redderet. Idem quoque gentium maxime barbararum religio arguit; quas inter Americani eaimprimis colunt, quorum maximas esse vires in res naturales experiuntur. Vide, quæ fuse tradidit eruditus scriptor Iosephus Acosta.

ב כיון שעלה דבר זה על לבם
התחילו לבנות לכוכבים היכלות
ולהקריב להן קרבנות ולשבחן ו
ולפארן בדברים ו ולהשתחוות
למולן כדי להשיג רצון הבורא
בדעתם הרעהווה היה עיקר עבודת
כ"ום וכך היו אומרים עובדיה
היודעים עיקרה לא שהן אומרים שאין
שם אלוה אלא כוכב : זה הוא
שירמיהו אומר מי לא ייראך מלך
הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי
הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך
ובאחת יבערו ויסכלו מוסר הבלים
עץ הוא כלומר הכל יודעים שאתה
הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם
שמדמים שזה ההבל רצונך הוא :

§. II. Postquam adscendit hoc verbum in animos eorum, cœperunt ædificare sideribus templa, & sacrificare, ac laudare, & ornare ea verbis, seque coram iis incurvare, ut acquirerent benevolentiam Creatoris perversa sua opinione : idque fundamentum fuit idololatriæ. Ita loquebantur cultores idolorum, qui intelligerent fundamentum ejus. Neque enim dictitabant, nullum esse Deum, præter stellas. Hoc illud est, quod ait Ieremias *, *Quis non metuat te Rex gentium, cùm in te conquiescat* (potentia,) *cùm in omnibus sapientibus gentium, & omni regno ipsarum, nullus sit par tibi? Sed una obbrutescunt, & stolidi fiunt : eruditio vanitatum, ligni est.* Ac si diceret, omnes sciunt te solum esse; sed error & stultitia eorum est, quod existiment, hanc vanitatem, tuam esse voluntatem.

* cap. 10, 6.

Cœperunt ædificare sideribus templa.] Exposita origine idololatriæ, ad modum Autor transit. Primum cultum facit templa, sacrificia, hymnos, & adorationem. Vellem ordinis majorem paullo rationem habuisset. Nam simul cum religionis exordio templa esse ab hominibus exstructa, parum sane verisimile videtur. Simplicissimi mortalium simplicissimo quoque cultu usi sunt. Is fuit adoratio, quam Hebræi voce השתחויה designant. Modum exprimit Iobus cap. XXXI, comm. 26. *Si adspexi,* inquit, *Solem,* &c. *& applicata est manus mea ori meo.* Tradit, ni fallor, Herodotus, Orientis morem fuisse, ut æquales in occursu invicem osculum darent; qui inferiores essent, manum ejus, qui dignitate præstabat, oscularentur; qui humillimi, sese incurvarent. Hinc duplex ille cultus; maximus השתחוים id est, προσκύνησις, & minor, osculatio manus. Cultus proximus, aræ, non illæ arte exstructæ, sed naturales : nimirum loca edita. Vnde Persæ, quos Herodotus lib. I. cap. CXXXI, tradit, statuis, templis, aris caruisse, & eos irridere solitos, quicumque talia exstruerent : Ipsi inquit, νομίζουσι Διῒ μὲν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες, θυσίας ἔρδειν : *Solem, editissimis montium conscensis, Iovi hostias immolare.* Itaque maluissem, præmisisset Maimonides de montibus, collibusque, ac lucis. Veterum altaria

taria fuere במות excelsa, seu montium vertices, unde & βωμοὺς Græci appellavere. Quia loca illa ab ipsis Diis quodammodo destinata cultui credebant. Ejus opinionis reliquias arguunt Americanorum mores, quos Acosta ait ipsos montes, & quidquid communem naturæ ordinem egreditur, venerari solitos. Hinc liquet, prima loca ad cultum fuisse montes; quibus nomen ipsum במה arguit, quo sanctimoniam eorum innuebant. Sane apud populos maxime barbaros, ubi religio vetus diutissime viguit, potissimus in iis cultus. *Apud Nabarvalos*, ait Tacitus, *antiquæ religionis lucus ostenditur.* Idem Annalium I. *Lucis propinquis barbaræ aræ.* Apud Gallos quoque in lucis Druidæ docere solebant; quos templa habuisse non constat, aut si habuere, rara fuerunt. Cæsar certe tacet. Sed Plinii verba lib. XII, cap. I. adscribere libet: *Arbores*, ait, *fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc Deo præcellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia, atque ebore, simulachra, quam lucos & in iis silentia ipsa adoramus.*

ג ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו כך ובנו לו היכל ועשו צורתו כדי להשתחוו׳ לה כל העם הנשים והקטנים ושאר עם הארץ ומודיע להם צורה שבדא מלבו ואומר זו היא צורת הכוכב פלוני ש שהודיעוהו בנבואתו : ו והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות ומתקבצין ומשתחוים להם ואומרים לכל העם שזו הצורה מטיבה ומריעה וראוי לעבדה ולייראה ממנה וכהניה אומרים להם שבעבודה זו תרבו ותצליחו ועשו כך וכך ואל תעשו כך וכך׃

§. III. Progressu autem temporis exstiterunt inter homines pseudoprophetæ, dictitantes, præceptum sibi atque imperatum à Deo, ut stellam hanc vel istam, quin & omnia sidera colerent, iis sacrificarent ac certo modo libarent, templumque iis exstruerent; tum etiam ut facerent simulachrum ejus, quod ab omnibus, mulieribus quoque ac parvulis, & reliquis terræ hominibus, adoraretur. Itaque & indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant, dicentes, eam esse imaginem stellæ illius per prophetiam sibi revelatam. Tum aggressi sunt homines facere simulachra in templis, & sub arboribus, in montium cacuminibus, & collibus. Dein congregati adorabant ea, universis indicantes, ab illis simulachris bona ac mala omnia provenire, & proinde summo jure coli, ac metui. Sacerdotes autem eorum ex illo cultu incrementa rerum, & prospera cuncta promittebant; præcipientes, quæ facerent, quibusque abstinerent.

Indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant.] Hoc vere idolum est, juxta Origenem. Etenim ad decalogum distinguit inter imaginem, & idolum. Illud ait esse effigiem rei veræ, hoc fictæ. Sed magis placet distinctio Hebræorum, qui idolum ab imagine solo fine distinguunt: ut cultus idolum faciat. Itaque merito idola nuncupant tam ea, quibus res veræ, quam quibus falsæ repræsentantur. Alioqui quis non videat simulachra avium, serpentium, quadrupedum, quæ gentiles colebant, nequire idola vocari? quod absurdissimum est. Sapientes pro Deorum symbolis habuerint: at animæ plebeæ & pro ipsis numinibus coluere.

Facere simulachra in templis, sub arboribus.] Recte Maimonides, simulachra in templis non statim reposita, observavit. Nam ut de Syria Dea Lucianus, Τὸ μὲν παλαιὸν καὶ παρ' Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν. *Antiquitus quidem etiam apud Ægyptios templa sine simulachris erant.* Apud Romanos quoque, teste Varrone apud Augustinum lib. IV de Civit. Dei, cap. XXXI, per annos amplius CLXX templa sine statuis fuere. De Germanis quoque sui temporis Tacitus, *Cohibere*, inquit, *parietibus Deos, atque in ullam humani oris speciem assimilare, nefas existimant.* Sed utrum statuæ prius, an templa, exstiterint, id vero disquiri possit. Herodotus in Euterpe cap. IV, quo loco de Ægyptiis agit, aras primo, exin statuas, postremo templa nominat: βωμούς τε, καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους. Et in ipsa S. Scriptura prius de תרפים *Teraphim* Labanis, quam de ullo fano, aut delubro legas. Accedit, quod post cultum siderum, quorum apud primos homines nulla simulachra fuisse crediderim, ex antiquis autoribus probare sit, superstitioni prima incrementa dedisse cippos & statuas in mortuorum honorem erectas. Vnde libro, quem Sapientiam Salomonis vocant, XIV, 15, *Acerbo enim luctu vexatus pater, cum filii cito sublati imaginem fecisset; hominem tunc quidem mortuum, nunc vero ut Deum*

affecit

affecit honoribus, & subditis mysteria ac sacrificia tradidit. Deinde procedente tempore, invalescens hæc impia consuetudo tanquam lex custodita est, & tyrannorum præceptis cultus sculptilibus attributus est. Hinc etiam illud, quod plurimis exemplis Clemens Alexandrinus, & Eusebius in præparatione Euangelica, demonstrant, prima templa ab hominibus circum sepulchra exstructa esse. Itaque verisimile videtur, statuas, quo nomine censendæ etiam sunt columnæ, & lapides in memoriam alicujus rei vel hominis erecti, multo ante templa exstitisse. Illud quoque probabile videtur, prius in lucis, quam in templis, simulachra posita. Quod ostendunt vel soli veterum Germanorum mores, quibus luci plurimi, & in iis statuæ fuere, cum templa iisdem vacarent.

Ab simulachris illis bona ac mala omnia] Merito his verbis utitur, quia nihil ad religionem novam facilius, quam spes ac metus impellit. Vnde Petronius: *Primus in orbe Deos fecit timor.* Hinc religio ipsa δεισιδαιμονία, & Deum aut, δαίμονα Rabbini יראה vocarunt. Sanhedrin cap. VII, §. 10. inducitur seductor istac formula alium ad idololatriam incitans יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה, *Est Deus isto loco, cui talis cibus, talis potus offertur, à quo hæc vel ista bona exspectantur.*

ד והתחילו כוזבים אחרים לעמוד ולומר שהכוכב עצמו או הגלגל או המלאך דבר עמהם ואמר להם עבדוני בכך וכך והודיע להם דרך עבודתו ועשו כך ואל תעשו כך ופשט דבר זה בכל העולם לעבוד את הצורות בעבודות משונות זו מזו ולהקריב להם ולהשתחוות:

§. IV. Exorti deinde sunt alii impostores, qui ipsam sibi stellam, vel sphæram, aut angelum, locutum dicerent, ac præcepisse, ut hoc modo sese colerent, commonstrasse sibi rationem cultus sui, & quæ facienda, quæ fugienda essent. Tum diffusum est verbum illud per omnem mundum, ut colerent imagines, proprio quamque cultu, sacrificando, ac adorando.

Ipsam sibi stellam, aut sphæram.] Hæc fortassis ad sera magis tempora rejicienda sint. Nam figmenta illa de sermonibus cum diis non ante cœpisse crediderim, quam postquam jam homines coire cœperunt in communem societatem. Quibus in obsequio continendis, repertæ à rectoribus illæ superstitiones. Exemplum in Minoe habemus, qui in antro sese à Iove leges accipere fingebat. Itidem apud Romanos in Numa, cum Egeria nympha. Vnde existimem, ritus ac varias cæremonias non tam religiosorum, quam politicorum hominum commenta fuisse. Quod probat satis Romana historia.

ה וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו. ונמצאו כל עם הארץ והנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם ל להשתחוות לה ולעבדה ולהשבע בשמה. והחכמים שהיו בהם כגון כהניה וכיוצא בהן מדמים שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים שנעשו הצורות האלו בגללן ובדמותן. אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם חנוך ומתושלח נח שם ועבר. ועל דרך זו היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו:

§. V. Interjectu temporis periit Nomen venerabile ac terribile ex ore omnium hominum, & ex animis eorum, ita ut illud non agnoscerent. Iamque totum humanum genus, & mulieres, puerique, nihil sciebant, præter imagines è ligno aut lapide, ac templa lapidea, in queis didicerant à teneris, adorare, ac colere, & jurare per nomen illarum. Sapientes autem, qui inter eos erant, ut sacerdotes, aliique id genus, ne ipsi quidem rebantur, alium esse Deum, præter stellas ac sphæras, quarum caussa, ac similitudine simulachra illa facta erant. Sed potentem mundorum nullus mortalium norat, præter paucos aliquos in mundo, Henoch, Methusalec, Noach, Sem, & Heber. Atque hoc modo mundus incedebat volvebaturque, donec natus est columna mundi, Abraham parens noster.

Columna mundi.] Ita nuncupat Abrahamum, quia justis, velut columnis, mundus innititur: quippe quorum caussa mundus duret. Dein quia veram religionem docuit, & notitiam Dei, quam עמוד החכמות *columnam sapientiæ* vocat Auctor noster Halachot Iesode Tora cap. I.

ו כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו כי אי אפשר שיסבב את עצמו׳ ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי ע״ז הטפשים׳ ואביו ואמו וכל העם עובדי ע״ז והוא עובד עמהם׳ ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו׳ וידע שכל העולם טועים ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם׳ ובן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו:

§. VI. Postquam ablactatus est fortis ille, cœpit vacillare animus ejus, dum etiamnum parvus erat, & orsus est cogitare die ac noctu, cum admiratione, quomodo fieri posset, ut orbis hic assidue regeretur, sine rectore, aut quis eum circumageret, quando sponte sua moveri nequiret. Neque erat ei doctor, aut ullus omnino, qui ei quidpiam indicaret: sed in Vr Chaldæorum submersus erat inter fatuos idololatras. Pater autem, ac mater ejus, omnisque populus, idola colebant, & ille una cum iis. Vacillabatque animus ejus, & magis magisque intelligere cœpit, donec deprehendit veritatem, perspectamque habuit justitiæ regulam, rectitudine intellectus sui. Itaque cognovit, esse Deum unum, gubernatorem orbis, qui cuncta creasset; neque in omnibus, quæ sunt, alium esse Deum præter illum. Advertit quoque, universum mundum errare, & caussam erroris esse, quod idolis serviissent, donec ex animis eorum veritas excessisset. Erat autem Abraham annorum octo & quadraginta, quando agnovit Creatorem suum.

Postquam ablactatus est fortis ille.] איתן Hebræi de Patriarchis Abrahamo, Isaco, & Iacobo usurpant. Vox *fortem* proprie notat, sed & pro magno, & illustri homine ponitur. Vnde David de Pomis נריבים, & שרים, *Principes*, ac *illustres* viri exponit. Hinc R. Elihezer mensem Tisri, sive Septembrem, 1 Reg. VIII, 2, ירח איתנים, *mensem fortium* vocari existimabat, quia eo nati essent tres Patriarchæ. Sed gaudeat ille conjectura sua. Disputant porro Hebræi in Gemara Nedarim sub finem, quo ætatis anno Abraham Deum agnoverit. R. Laquis, anno ætatis tertio, alii octavo & XLVIII id factum asserunt. At Maimonides noster has sententias conciliat. Nam initio hujus sectionis statuit, Abrahamum cum parvulus esset, cœpisse in majorum fide vacillare, & magis magisque suspectam habuisse idololatriam. Sed in fine sectionis docet, Abrahamum, annos natum XLVIII, in fide recta prorsus fuisse firmatum, ita ut deinceps soli vero Deo semper adhæserit. Sed alter etiam scrupulus eximendus. Quæstio enim est, cum Scriptura nusquam dicat, Abrahamum anno ætatis duodequinquagesimo rejecta penitus idololatria, solum verum Deum coluisse: unde id exsculpserint Rabbini? Non aliunde hoc melius discitur, quam ex R. Isaac Abravanel in Commentario Legis, sectione LEH LECHA: ubi tradit, siquis accurate tempora putaverit, eum comperturum, in annum Abrahami XLVIII incidere id tempus, quo in structura turris Babylonicæ facta est linguarum confusio. Quod grande miraculum ubi Abraham conspexerat, firma fide credidisse vero Deo, qui facit miracula solus. Vtrum autem anno Abrahæ XLVIII linguarum contigerit confusio, non est hujus loci disputare. Sane multum ab eo abeunt Chronologorum alii. Verum ut non ἁπλῶς, ita ex Chronologica illa Abravanelis hypothesi non infeliciter processerit argumentum.

Pater autem ac mater ejus.] Vetus opinio est, Tharam primum fuisse statuarum repertorem. Vnde B. Epiphanius lib. 1 adversus hæreses, cap. 1, §. 6. Ἐντεῦθεν, inquit, *γέγονεν ἀνδριαντοπλασία ἀπὸ πηλεργίας καὶ κεραμευτικῆς ἐπιστήμης, διὰ τοῦ Θάῤῥα τούτου τέχνης. Ex eo tempore simulachra ex argilla, figlinoque opere reperta sunt, artifice Thara.* Subdit mox idem Pater, à condito mundo ad illud usque tempus, nullum filium vivo parente naturali morte extinctum: sed primum Aranem mortuum superstiti Tharæ luctus caussam dedisse. Indeque verba Scripturæ: *Et mortuus est Aran coram Thara patre suo, in terra nativitatis suæ.* Sed hoc ex traditionibus Hebræorum esse videtur: quæ plerumque futiles sunt: constat enim Lamechum ante Methusale aliquot annis obiisse.

Et ille una cum iis.] De hoc ambigunt veteres. Pro Maimonide videtur esse locus Iosuæ XXIV. 2. *Trans flumen habitaverunt majores vestri, olim, Thara pater Abrahami, & pater Nahoris, coluerunt que deos alienos.* Vbi *coluerunt* ad omnes referri videtur. Quod tamen nonnulli ad solum Tharam referunt: & in his Augustinus lib. XVI de Civitate Dei, cap. XII, quem exscripsit ad verbum

bum Eucherius Lugdunenſ. lib. II. in Geneſ. cap. IX. *Apud Chaldæos, autem,* inquit, *jam tunc ſuperſtitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per cæteras gentes. Vna igitur Thare domus erat, de quo natus eſt Abraham, in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile eſt, in qua jam ſola etiam Hebræa lingua remanſerat: quamvis & ipſe ſicut jam manifeſtior Dei populus in Ægypto, ita in Meſopotamia ſerviſſe diis alienis, Ieſu Nave narrante refertur; cæteris ex progenie illius Heber in linguas paullatim alias & in nationes alias diffluentibus. Proinde ſicut per aquarum diluvium una domus Noe remanſerat ad reparandum genus humanum: ſic in diluvio multarum ſuperſtitionum per univerſum mundum, una remanſerat domus Thare, in qua cuſtodita eſt plantatio civitatis Dei.*

Sed crediderim ego, Auguſtinum, ut id ſentiret, multùm adductum verbis Achioris Ammonitæ Iudith. v. 7, 8, 9, quis ait, Iſraelitarum majores e Meſopotamia terra ejectos eſſe, quia nollent adorare Deos gentis. Verum potuit Achior falli; nec mihi ejus autoritas tanti ſit, cum certum ſit, Tharam idola coluiſſe; & minime è Meſopotamia ejectum. Auguſtini tamen verba ita interpretari liceat, conſervatam civitatem Dei in domo Tharæ, id eſt, cum cæteri omnes patres, Semus, Arphaxadus, Heberus, mortui eſſent, in ſola domo Tharæ manſiſſe cultum Dei. At non inde ſequitur, dum illi viverent, nunquam Abrahamum idola coluiſſe. Veriſimile eſt, ſaltem primis annis eum parentis mores ſecutum eſſe, & idola coluiſſe: poſtea auctu ætatis à majoribus, Semo, aliiſque inſtructum, aliterve Dei providentia ad notitiam ejus adductum, nefarias ſuperſtitiones deſeruiſſe.

ז כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים· וראוי לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו:

§. VII. Poſtquam accuratam ejus notitiam adeptus eſt, cœpit reddere reſponſa adverſus habitatores Vr Chaldæorum, & diſputare cum iis: *Nequaquam,* inquiebat, *in via veritatis vos ambulatis.* Confregit autem ſimulachra, & aggreſſus eſt oſtendere populo, neminem colendum eſſe præter Deum mundi. Illum dignum eſſe, quem adorarent, ac ſacrificiis & libationibus colerent, quo ab hominibus ſecuturis agnoſceretur. Perdendas vero, & confringendas eſſe imagines omnes, ne per eas univerſus populus erraret, exemplo illorum, qui exiſtimarent, nullum alium, præter eas, Deum eſſe.

Et diſputare cum iis [ערך רין Hebræis eſt *diſputare, jure contendere, litem movere.* בעלי כרין *partes quæ contendunt.* at עורכי הריינים *advocati.*

Confregit autem ſimulachra.] Fuſius narratur in Bereſith Rabba cap. XXXVIII. hunc fere in modum: Thare pater Abrahami idololatra vendebat imagines. Accidit, ut domo proficiſcens curam rerum ſuarum relinqueret Abrahamo. Qui eorum, quotquot ad emendas imagines acceſſerant, de ætate ſua quemque interrogavit: poſtquam hic XL, ille L ſe annorum eſſe affirmaſſet: *Quid ergo,* inquit, *ejus ætatis homines unius diei ſtatuam veneramini?* Cæteros inter & mulier acceſſit, patinam farinæ adferens, quam idolis ſe oblatum veniſſe dictitabat. Abraham, recepta patina, ſecurim arripiens, omnes imagines confregit, excepta maxima, cujus manui ferrum inſeruit. Reverſus parens, & ſpectaculi novitate commotus, de re tota Abrahamum percunctatur. Et ille, delata, inquit, huc patina cum farina erat, ortaque inter ſtatuas contentione, quænam ex omnibus appoſito cibo veſceretur, maxima ſecurim arripiens cæteras confregit. Indignabundus Thare, quærere, an ludibrio ſe Abraham haberet. quippe nullum ſtatuis ſenſum eſſe. Subjecit Abrahamus, attende, quid ipſe dicas. Quibus verbis auditis, protinus eum parens ad Regem Nimrod detulit; à quo poſt varias diſputationes in ignem conjectus, & ab angelo Gabriele exemtus eſt. Atque huc referunt illud Scripturæ: *Ego ſum Dominus, qui te exemi ex* אור *Vr*, ſeu *igne Chaldæorum.*

ח כיון שגבר עליהם בראיותיו בקש המלך להרגו ונעשה לו נס ויצא לחרן והתחיל לעמוד ולקרא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו

§. VIII. Valeſcentibus apud eos argumentis illius, ſtuduit eum Rex occidere. Sed ipſe, miraculo ſibi divinitus facto, abiit in Haran, ibique conſiſtens, cœpit palam loqui apud omnes homines, & oſtendere, quomodo eſſet unus totius mundi Deus colendus. Ibat-

ראוי לעבוד והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר וממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר ויקרא אם אברם בשם ה׳ אל עולם:

Ibatque prædicans, & populum congregans, de urbe ad urbem, & de regno in regnum, donec attigit terram Kenahan. Prædicabat autem id, quod dictum est, * *Et vocavit ibi Abraham in nomine Domini Dei mundi.* * Gen. 21. 33.

Signo sibi divinitus facto.] Intelligit miraculosam liberationem ex igni, in quem à Chaldæis dicitur conjectus. Qua de re sic Hieronymus Quæstionibus Hebraicis in Genesin: *Pro eo quod legimus, in regione Chaldæorum, in Hebræo habetur* אור כשדים, *ur Chasdim, id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, ejusmodi fabulam, Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit.* Nempe אור vox ambigua est, ac nunc commune, sive, ut Grammaticorum filii loquuntur, appellativum est, & *ignem* notat; nunc proprium est, & Chaldaicæ civitatis nomen: cui ipsi hoc nomen inditum Hebræi putant, quia istic, ex Beli sive Nimrodi instituto, ignis pro Deo coleretur: ad quam ambiguitatem evitandam, interpretes Græci non solum in Genesi, sed etiam Nehemiæ IX. 7. pro *Vr*, χώραν dicere maluerunt. Porro Abrahamum in ignem esse conjectum, quia eum nollet adorare, communis Hebræorum opinio est. Complures adducerem testes, nisi abunde id liqueret ex Manassis Ben-Israel, viri in omni Hebræorum eruditione versatissimi, Conciliatore, ex Hispanico sermone ante menses paucos Latinè à nobis reddito. Vide eum in Genesin quæstione XL.

Ibatque prædicans.] קרא *clamare, vociferari, publice profiteri ac prædicare.*

Vocavit ibi Abraham.] Mens Maimonidæ est, Abrahami conciones nihil aliud annuntiasse, quam Deum creatorem mundi. Cui consentanea hæc Iosephi lib. 1 Antiquit. cap. VIII: Πρῶτον οὖν τολμᾷ Θεὸν ἀποφήνασθαι δημιουργὸν τῶν ὅλων ἕνα. *Primus igitur ausus est ostendere unum Deum omnium opificem.* In eandem fere mentem Gerundensis ad hunc locum Genes. הודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו, *indicavit hominibus secretum gubernationis mundi totius.* Clarius Bahie ad eundem locum: מפני שאנשי דורו היו נותנים הנהגת העולם אל הכוכבים והמזלות והוא היה מדריכם בדרך האמת ומודיע המנהיג היחוד שהוא אל העולם. *Quia homines ævi illius adscribebant stellis ac planetis gubernationem mundi, ille reducebat eos in viam veritatis, indicans eis unicum rectorem, nimirum Deum mundi.*

ט וכיון שהיו העם מתקבצין אצלו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו וישב יצחק מלמד ומזהיר ויצחק הודיעו ליעקב ומינהו ללמד וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו ויעקב אבינו למד בניו כלם והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצות אברהם וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא תשתכח הלמוד:

§. IX. Postquam autem collectus ad eum populus interrogavit eum de verbis ipsius: indicavit unicuique opinionem suam, donec reduceret eos in viam veritatis; atque ita congregata ad eum sunt millia innumera. Illi erant viri domus Abrahami. Infixitque animis eorum magnum hoc fundamentum; composuitque libros de eo, & filio suo Isaac indicium ejus fecit. Isaac porro significavit illud Iacobo, & eum his docendis præfecit. Seditque Iacob illud docens, & confirmans, quotquot sese ei adjungerent. At pater noster Iacob erudiit quidem in eo omnes filios suos: Levi tamen disparatum à cæteris caput posuit, ac collocavit eum in gymnasio ad docendam viam Dei, & custodienda præcepta Abrahami. Præcepit autem filiis, ne à Levi doctore suo deficerent, ac sic in oblivionem doctrina veniret.

Illi erant viri domus Abrahami.] Respicit ad Genes. XVII. 27. וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. id est, *Et omnes viri domus Abrahami, natus domi, & emtus pecunia ex alienigena, circumcisi sunt cum eo.* Quo loco per אנשי ביתו intelligit conversos ab Abrahamo, quos *Abrahamitas*, ut ab Isaco *Isacidas*, vetustas nuncupavit. Vnde Epiphan. lib. 1. advers. hæres. cap. 1. ἐκαλεῖτο τότε τὸ γένος τῶν θεοσεβῶν Ἀβραμιαῖοί τε καὶ Ἰσαάκιοι. *Appellabantur tunc pii omnes Abramitæ,*

mitæ, *& Isacidæ*. Atqui si per אנשי ביתו conversi intelligerentur, oportuerat non ילד, sed וילד cum ו disjunctivo in S. Scriptura legi: nunc ו illo absente, quivis videat, primo loqui eum universe de omnibus, qui in familia Abrahami essent; dein descendere ad partes: ut sensum commodissime exprimere liceat, omnes domestici ejus, tam vernæ, quam emtitii servi. Etiam Genes. XIV. 14. per חניכי Abrahami intelligi volunt Hebræi eos, quos ille in pietate erudiverat. Quomodo vox illa usurpatur Proverb. XXII. 6. חנוך לנער *Erudi puerum*, &c.

Magnum hoc fundamentum.] Similiter Autor noster Tractatu Iesode Tora cap. I. יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא. *Fundamentum fundamentorum & columna sapientiæ est, scire quod est ens aliquod primum, existere faciens omnia existentia.* Et cap. eod. inquit, is qui plures esse Deos credit, quam unum, כופר בעיקר שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו, *negat fundamentum maximum, à quo cuncta pendent.*

Composuitque libros de eo.]Nimirum ספר היצירה, *librum creationis*: qui hodieque, si inscriptioni credere fas, exstat. Mirum, non inter Canonicos S. Scripturæ libros eum thesaurum à Cabalistis reponi: quippe per quem sese miracula quoque facere posse asserant. Vide Gemaram Sanhedrin cap. VII. Alii auctorem ejus esse R. Aquibam volunt.

Collocavit eum in Gymnasio.] ישיבה Hebræis est מקום שיש שם מרביצי תורה ותלמידים רבים, *locus in quo sunt doctores legis & discipuli multi.* id est, Academia, aut gymnasium. Appellatio haud dubie orta ex more Orientis, ubi humi considentes hodieque docere, & audire solent; unde Arabibus sui مقامات *consessus*: à quibus Haririus nomen fecit celeberrimo operi, quod inscripsit مقامات الهريري *consessus Haririi.* Hinc בעל הישיבה & ראש הישיבה, doctor, quos etiam מרביצי תורה Hebræi vocant, phrasi ab eodem more deducta, quia *discumbere faciunt* (s. homines) *ad audiendam legem.* Quæ autem hic Maimonides tradit de doctrina Isaci & Iacobi, collegisse videtur ex Genes. XVIII. 9. ubi Deus ait, *Nam agnovi eum* Abrahamum, *ut quum præceperit filiis suis, & familiæ suæ post se, etiam observent viam Domini, exercendo justitiam & jus.*

י והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה׳ עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד ע״ז כמותן חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות ומעולם לא עבד שבט לוי עכ״ום וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרים בני יעקב לטעות העולם ותעיתן:

§. X. Et incedebat crescebatque verbum hoc inter filios Iacobi, & eos qui se illis adjungebant, adeo ut in mundo jam aliqua natio esset, quæ Deum nosceret; donec processere Israëli in Ægypto dies. Illic enim redierunt ad discendos illorum mores, & idola exemplo eorum colenda, excepta tribu Levi, quæ perseveravit in mandatis Patrum. Nec ullo tempore tribus Levi idolis servivit. Ita paullatim fundamentum, quod Abrahamus jecerat, sublatum, & Iacobi filii ad errores mundi relapsi sunt.

יא ומאהבת ה׳ אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו׳ כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה׳ ישראל לנחלה הכתירם במצוות והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודת כוכבים ומזלות וכל הטועים אחריהם:

§. XI. Cæterum Dominus, amore erga nos, dein ut servaret juramentum Abrahamo parenti nostro datum, Mosem magistrum nostrum principem fecit omnium Prophetarum, atque eum misit. Postquam autem prophetavit Moses, magister noster, elegit Deus Israelem hæreditatem sibi, eumque præceptis coronavit; edocuitque viam cultus sui, quodque futurum esset judicium idololatriæ, & omnium qui eos sequerentur.

Præceptis coronavit.]Frequens loquendi formula Hebræis. In Pirke Aboth cap. IV. שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, *Tres coronæ sunt, corona legis, corona sacerdotii, & corona regni.* Hinc ipsam quoque legem coronam vocant, Tractatu eodem cap. I. ודאשתמש בתגא חלף, *Qui coronæ servivio utitur, peribit.* Ita enim hæc transferenda, quæ perperam doctissimus Fagius verterat, *Quisquis proprii commodi gratia servit, sub corona peribit.* אשתמש non est *servire*, sed alterius servitio uti, quod recte Galli exprimunt, *se servir.* Mens dicti est, eum, qui ad proprium quæstum Lege ceu ministra utitur, periturum. Cur Lex תגא id est, *corona* vocetur, exponit Ioseph Chaion in commentariis ad eum locum, כמו מלך בשר ודם ששם בראשו עטרת זהב גדולה מלאה ספירים ותרשים

ותרשיש שוהם וישפה וספיר ואבני נזר לכבוד ולתפארת ככה האלוה י"ח עטרת שלו היא התורה כי יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, *Quemadmodum Rex mortalis imponit capiti suo coronam ex auro magnam, plenam sapphiris, beryllo, ónyche, & jaspide, aliisque lapidibus pretiosis, ad ornatum & magnificentiam; ita Deo benedicto corona Lex est. Nam pretiosior est margaritis, nec ulla desideria æqualia sunt ei.* Mallem, exemplo Maimonidæ, Legem appellasset coronam non Dei, sed Israëlis.

פרק שני

עיקר הצווי בעבודה זרה שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מד' היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן ואף עלפי שהעובד יודע שהשם הוא האלהים והוא עובד הנברא הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה עובד ע"ז:

CAPVT. II.

Fundamentum mandati de idololatria est, nequis serviat ulli rerum creatarum; non angelo, non sphæræ, non stellæ, non uni ex quatuor elementis, aut cuiquam quod ex iis compositum est. Quamquam autem is, qui ea colit, sciat illa non esse Deum, ac colat creaturam hanc quomodo coluit Enos, & illius coætanei; nihilominus est Idololatra.

Nequis serviat ulli rerum creatarum.] Definit autor idololatram, QVI CVLTVM VLLI CREATVRÆ EXHIBET: nimirum cultum non civilem, sed divinum. Nam verbi עבד natura apud Hebræos tam late extenditur, quam apud Græcos δουλεύειν & λατρεύειν: utrumque enim & generatim pro honore, etiam civili, & adstricta magis notione pro divino sumitur. Similis definitio Cypriani in exhort. ad Mart. *Tunc*, inquit, *idololatria committitur, cum divinus honor alteri datur.* & Gregor. Nazianz. orat. in nativitatem Christi: Τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν καὶ πρῶτον, εἰδωλολατρείας, καὶ τῆς μεταθέσεως τῆς προσκυνήσεως, ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *quod omnium malorum extremum ac primum est, idolorum cultus, ac translatione adorationis a Creatore ad creaturas.* Sed Maimonides sua definitione non tantum sese complecti ait eos, qui creaturis cultum exhibent ut Deo; verum & qui iis supplicant ut ministris Dei. Vnde Tractatus Teschuba, seu de Pœnitentia cap. III, § 12, & 13, recensens eos, quibus sors futuri seculi non est, inter cæteros ponit יוצאין מהתורה. *deficientes à Lege*, seu apostatas; quorum quinque species facit. I *Qui negant Deum, aut ullum rectorem mundi esse.* II *Qui multos deos statuunt.* III *Qui Deum quidem esse credunt, sed eum sidus aliquod aut planetam esse arbitrantur.* IV *Qui negant solum esse primum & creatorem omnium.* V *Qui stellam colunt, ut sit* מליץ בינו ובין רבון העולמים, *interpres inter se & Dominum mundi.* Quo loco stellam posuit pro omni creatura, ut satis indicant verba, quæ hic profert. Hinc & Iosephus Albus libro III in Icarim cap. XVIII. idololatriam primam eorum fuisse existimans, qui angelos & similes creaturas, ut sequestres inter se ac Deum coluissent; ait Deum, quando in Decalogo ait, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. *Non erunt tibi dii alieni ante faciem meam*; id voluisse, ne homines ullos ponerent sequestros, aut deprecatores inter se & ipsos. Quasi illud לפני *ante faciem meam* denotaret, qui faciem meam à vestra dirimant, & velut mediatores sint.

Non angelo.] Distinguunt Hebræi hic, uti quoque videre est apud Iosephum Album lib. II, cap. XXVIII, dictitantes, angelum proprie, hoc est, ratione sui ipsius, nequaquam colendum esse: at eundem coli improprie posse, ubi personam Dei sustinet, aut potius in misso, personam mittentis: atque id Abrahami, Iehosuæ, aliorumque exemplis probant. Vnde & ineffabile nomen Dei, nulli creaturæ communicandum, tribui angelo volunt, cum Dei personam gerit. Scilicet illud necessario statuendum erat Servatoris nostri divinitatem negantibus, quem angeli, & Iehovæ nomine in S. Scriptura passim appellari, tam fuse Patrum antiquissimi ostenderunt, & præ cæteris Iustinus Martyr. Ita Genes. XVIII, 13, 14, Iehova non alius est, quam Christus: quippe quem ibi Abrahamus vocet judicem cœli & terræ. Nec quenquam sanioris mentis moverit χριστοφύγων illud Rabbinorum, qui tres quidem angelos à Deo missos ajunt, sed præter illos ipsum Abrahamo adstitisse Deum. Nam manifeste aliud evincunt verba Scripturæ. *Apparuit*, inquit, *porro ei Iehova in planitie Mamre, cum sederet ipse ad ostium tentorii sui, æstuante die. Cum enim sublatis oculis suis adspexisset, ecce tres viros sistentes se coram eo.* Priori commate indicatur visum ei Iehovam; altero modus quo visus sit, nimirum cum duobus viris. Commate autem 22 ejusdem cap. legas, viros illos Sedomam versus abiisse; Iehovam autem permansisse cum Abrahamo. Nimirum, ut cap. XIX, I. declaratur, duo viri, seu angeli abierunt; Iehova, qui tertius, remansit. Quod si quartus Iehova erat, quærere velim, quonam abscesserit tertius ille angelus. Egregia sunt de hoc loco verba Ioannis Cantacuzeni, quæ adscribere libet. Ait is Apolog. I contra Saracenos: Ποίας ἔχει ἀληθείας. πότε Μωσῆς, ἢ ἕτερός τις τῶν ἁγίων μνησθεὶς ἀγγέλου, ὠνόμασεν αὐτὸν Κύριον ἢ κριτήν; τίς γάρ ἐστιν ὁ κρί-

νων

κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν ὁ Θεός; ἐπεὶ οὖν ἀναφαίνεται, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν ὁ φανεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἄγγελος οὐκ ἦν δι᾽ ἃς εἴπομεν αἰτίας, φαίνεται πάντως ἐξ ἀνάγκης, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. *Quid sibi verba volunt, quando Moses, vel Sanctorum alius quis, mentionem faciens angeli, eum Dominum nuncupat, vel Iudicem? Nam quis alius omnem judicat terram quam Deus? Quandoquidem igitur conspicuum est, eum qui hominis instar apparuit, Deum vel patrem esse non posse: atque angelus non erat ob caussas quas diximus: necessario hoc consequitur atque elucet, fuisse eum Filium ac Sermonem, qui Deus est & homo.* Quod si omnino concederemus, posse angelum coli tanquam sustinentem personam Dei, quemadmodum in legato Regem veneramur; nullus tamen dixerit, legatum recte loqui, si dicat, sese ipsum Regem esse. Cum tamen Genes. XXXI. 13. ille, qui paullo ante angelus appellatus erat, dicat, *Ego sum Deus Bethelis, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi votum.* Clare id ostendit, angeli nomine sæpe nuncupari, magnum illum novi fœderis angelum, & verum Deum, IESUM CHRISTUM. Nequis autem & illum, qui ei Bethele apparuit, putet angelum fuisse, clare habemus Gen. XXVIII. 12, 13: *Viditque in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cœlum: angelos quoque Dei adscendentes & descendentes per eam. Et Dominum innixum scalæ dicentem sibi, Ego sum Dominus Deus,* &c. Aperte Dominus ab angelis distinguitur: & tamen idem postea angelus appellatur; nimirum magni concilii Angelus. Hebræis vero refellendi quoque suffecerit locus Gen. XXXII. 30. Nam si angelus erat, non autem Deus, quicum luctatus est Iacobus: cur ait, *Facie ad faciem vidi Deum, & erepta est anima mea.* Non solebant ita loqui sancti illi Patres, nisi conspecto ipso Deo: unde exclamatio Iesaiæ VI. 5. *Hei mihi quod exscindor,* &c. Sed, quamvis omnium prope Patrum Ecclesiæ consensum secuti, in his aliisque id genus locis statuamus, Servatorem nomine angeli designari; non tamen negandum, aliis quoque angelis cultum exhibitum: cujus exemplum in Lotho habemus Gen. XIX. 1. Verùm distinguere oportet inter cultum divinum & honorem civilem. Incurvatio illa seu προσκύνησις, quæ angelis exhibebatur, civilis honor erat, & orienti solitus: quippe quem Regibus quoque exhiberent: at adoratio soli Deo concessa. Vt proinde non opus sit recurrere ad eorum distinctionem, qui volunt, sub Lege licitam fuisse adorationem angelorum. Quod probandum erat. Et Hebræos fortassis, qui προσκύνησιν quoque ponunt inter quatuor cultus soli Deo debitos, illud quoque impulit, ut dicerent, angelum adorari posse, quando personam Dei sustineret, quòd discrimen non ponerent inter incurvationem religiosam, & quæ more humano exhibetur. In novo Fœdere unus hujus προσκυνήσεως meminit Ioannes Apocalyps. XIX. 10. & XXII. 8. qui angelum adorare parabat, & prohibitus ab eo est. Sed illi facile occurritur, cum dici possit, dubitasse eum, utrum creatus ille angelus, an increatus esset. Vel dicendum, tantummodo civilem voluisse honorem exhibere; uti in veteri Testamento sæpius factum: sed eam angeli erga Apostolum fuisse dignationem, ut hunc quoque recusaret. Neque ignoro, viros quosdam eruditos existimare, impie quidem angelis honorem exhiberi religiosum, quandoquidem is uni conveniat Deo: stulte autem iis præstitum iri honorem civilem, quia nullum iis nobiscum sit commercium civile. Verùm sane ut locum hæc habeant, quando non communicant nobiscum, uti profecto habent: aliter tamen statuendum, ubi ministros illos spiritus Deus ad hominem mittit, quo mandata ejus deferant. Quippe si homo homini loco illustri constituto civilem debeat honorem; quo pacto stultum sit, si cælestibus illis civibus, sive, ut vulgo loquimur, concivibus suis, ad aliqua communicanda cælitus missis, honorem deferat civilem?

ב ועין זה הוא שהזהירה
תורה עליו ואמרה ופן תשא עיניך
השמימה וראית את השמש וגו׳ אשר
חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים
כלומר שמא תשוט בעין לבך ותראה
שאלו הן המנהיגים את העולם והם
שחלק ה׳ אותם לכל העולם להיות
חיים והווים ואינם נפסדים כמנהג
של עולם ותאמר שראוי להשתחוות
להם ולעבדן · ובענין הזה צוה
ואמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם
כלומר שלא תטעו בהרהור הלב
לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם
ובין הבורא:

II. Atque hac de re admonens Lex dixit, * *Ne tollas oculos tuos versus cælum, & adspicias,* &c. *quem impertitus est Dominus Deus tuus omnibus gentibus*: ac si diceret, forte extenso oculo intellectus tui videbis, illos esse gubernatores mundi; cum ii sint, quos Deus impertitus est toti mundo: & quia viva ac generata, nec tamen corruptibilia sint, juxta naturam rerum mundanarum, dices adorandos eos ac colendos esse. Itaque super eo præcipiens Scriptura ait, † *Cavete ne seducatur cor vestrum.* quasi diceret, ne ita cogitationibus vestris seducamini ad cultum eorum, ut sint conciliatores inter vos & Creatorem.

* Deut. 4. 19.
† Ibid. 11 17.

Vt sint conciliatores.] סרסור Rabbinis est proxeneta, aut conciliator : unde D. de Pomis exponit, וכן הקונה על יד סרסור הוא האמצעי בין הקונה והמוכר לעשות המקח, *ita qui emit per proxenetam, is est medius inter emtorem & venditorem ad faciendum contractum.* Ambigo, deducamne vocem à פרס *exscindere, tollere*, quia tollit controversias; an ab הסיר, *removere*. Ratio etymologiæ eadem sit.

ג ספרים רבים חברו עובדי כ"ום בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה: צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנ' אל תפנו אל האלילים: ובענין הזה נאמר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו שלא תשאל על דרך עבודתה היאך היא אע"פ שאין אתה עובדה שדבר זה גורם להפנות אחריה ולעשות כמו שהן עושין שנ' ואעשה כן גם אני: וכל הלאוין האלו בענין אחד הן והוא שלא יפנה אחר ע"ז וכל הנפנה אחריה בדרך שהוא עושה בו מעשה הרי זה לוקה:

III. Multos libros composuerunt idololatræ de cultu suo, quod sit fundamentum illius, quæ opera, & qui ritus. Cæterum præcepit nobis Deus benedictus, ne quidquam legeremus in libris istis; neque meditaremur in ea (idololatria) aut ulla re, quæ huc pertineat. Quin etiam considerare formam imaginis vetitum est. q. d. *Ne * defigas oculos tuos in idola.* Atque ideo dictum * est, *Ne forte inquiras in deos eorum, dicendo, quomodo coluerunt?* Ne roges de ratione colendi eos, etiamsi iis non servias; quia hoc te impellit, ut convertaris ad eos, ac facias, quemadmodum illi faciunt: quo respiciunt verba: *Et faciam sic quoque ego.* Omnia autem præcepta negativa sub hoc uno *comprehenduntur*; nimirum, ne quis se convertat ad stellas ac planetas. Quos qui attentius respicit, ita ut opus aliquod faciat, omnino vapulat.

* *Levit.* 19. 4.
* *Deut.* 12. 30.

Ne legeremus quidquam in iis libris.] Vide Sabat cap. XXIII. Et Sanhedrin cap. II. §. I. excluduntur à vita futura, qui legunt libros החיצונים *extraneos*; quod exponitur in Gemara מינים, id est, *atheos*, aut *hæreticos*. Sed restringenda sunt verba Maimonidæ. Infrà enim solos se privatos arcere satis ostendit, cum Senatum cuncta huc pertinentia scrutari jubet. Verba sunt cap. III. 2. ומפני זה הענין צריכין ב"ד לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כ"וס עד שידעו שזו היא עבודתו. *Et hanc ob caussam necessarium est, Senatum scire cærimonias cultus cujusque, ne lapidibus obruat idololatram, priusquam noverit, hunc esse cultum ipsius.*

Considerare formam imaginis vetitum est.] Nam, ut habet dictum Thalmudicum, אם פונה אתה אחריהם אתה עושה אותן אלוהות. *Si respicis eos, facies illos Deos.* Nimirum, quia turpis adeo curiositas in malos plerumque fructus erumpit: & indignum est, hominem, creatum ad imaginem Dei, hujusmodi se vanitatibus occupare.

Ita vt opus aliquod faciat.] per מעשה intellige qualemcumque cultum; inclinationem, aut osculum: ut Iobi XXXI. 26. Et Sanhedrin VII.6. המגפף והמנשק והמרבד והמרבץ הסך והמלביש והמנעיל. *Qui amplectitur, osculatur, convertit, aquam effundit, lavat, ungit, vestit, calceat.* Adversatur autem hic autor opinioni isti in Sanhedrin, qua statuuntur rei, qui solis verbis idoló cultum exhibent. Vide infra cap. III. 56. Eximit tamen ipse casum unum eodem cap §. II.

ד ולא כ"וס בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה אלא כל מחשב' שהוא גורם לו לאד' לעקור עיקר מעיקרי התור' מוזהרין אנו שלא להעלות' על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשב ונמשך אחר הרהורי הלב מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הבריות יכולין להשיג האמת על בוריו ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו:

IV. Neque ad idola solum prohibemur convertere cogitationes nostras: sed insuper ab animo nostro qualemcunque cogitationem, impellere aptam ad aliquod caput è fundamentis legis convellendum, arcere ab animo monemur. Sed neque mentem eo transferemus, unde hujuscemodi cogitatio proveniret, ne ulterius trahamur à cogitationibus nostris. Siquidem judicium humanum parvum ac imbecille est: neque mortales universi adsequi possunt simplicem ac sinceram veritatem. Quod si unusquisque obsequatur cogitationibus suis, comperiemus destructum iri mundum ob intellectus ejus imbecillitatem. V. Nem-

ה כיצד פעמים יתור אחר עכ'ום ופעמים יחשוב ביחוד הבורא שמא הוא שמא אינו מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור· ופעמים בנבואה שמא היא אמת שמא היא אינה· ופעמים בתורה שמא היא מן השמים שמא אינה ואינו יודע המדות שידין בהן עד שידע האמת על בוריו ונמצא יוצא לידי אפיקורסות·

V. Nempe aliquando ſcrutabitur idololatriam: aliquando de unitate Dei cogitabit, ſitne creator, necne: quid ſit ſupra, quid infra; quid ante, qui poſt. Aliquando etiam perpendet, veràne ſit prophetia, an minus. Nonnunquam item, utrum Lex de cælo ſit, an ſecus. Neque novit regulas, quibus dijudicanda ea ſint, donec veritatem certo cognoſcat; atque ità delabitur in dogma Epicureorum.

Qualemcumque cogitationem.] Antea de ſola idololatria locutus Autor: nunc ad generale præceptum quarumvis impiarum cogitationum transgreditur: & oſtendit, quam inutilibus meditamentis curioſi homines diſtineantur. Nimirum quid ſupra angelos, quid infra terram ſit; quid ante mundum fuerit, quid poſt eum futurum ſit. Quæ cum homines comprehendere nequeant, ſæpe in ἀθεότητα, aut omnium rerum dubitationem incidunt.

Ita delabitur in dogma Epicureorum.] Epicureum triplicem facit Maimonides tractatu Teſuba cap. III. §. 14. האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם והמכחיש נבואתו של משה רבינו והאומר שאין הבורא יודע מעשי בני האדם. *Qui ait nullam prorſus prophetiam eſſe, nec ſcientiam, quæ pertingat à Creatore ad cor hominis; & qui abnegat prophetiam Moſis magiſtri noſtri; quique ait Creatorem neſcire actiones hominum.* Primo Epicureos facit eos, qui oracula ac vaticinia divina eſſe negant: itaque ab Epicureiſmo excludit gentilium illos, qui oraculis fidem habent. Quos ipſos tamen ejus culpæ damnat, cum Epicureum eſſe vult, quiſquis negat prophetiam Moſis à Deo eſſe. Sed fallitur. Nam alioqui inter gentilem unum & alterum diſcrimen non ſit. Nullus ſane Senecam, qui ſolùm aureolum ejus de Providentia librum legerit, dixerit Epicureum. Tertium genus Maimonidæ vere id eſt, quod dicitur. Satis enim conſtat Epicurum, otii magiſtrum, ut eum Plinius appellat, quemadmodum animorum immortalitatem, ita Dei providentiam ſuſtuliſſe.

ו ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים כלומ' לא ימשוך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת כך אמרו חכמים אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות ולאו זה אף על פי שהוא גורם לאדם לטרדו מן העולם הבא אין בו מלקות:

VI. Super hac re monuit Lex, quando ait, * *Ne exploretis poſt cor veſtrum, & poſt oculos veſtros, poſt quæ ſcortamini.* Ac ſi diceret, ne ſequatur unusquisque veſtri intellectum ſuum, qui exiguus eſt; nec ſibi perſuadeat, cogitationibus ſuis aſſequi ſe veritatem poſſe. Sic dixerunt ſapientes, *poſt cor veſtrum*, eſt hæreſis: *poſt oculos veſtros*, eſt ſcortatio. Atque ob hoc negativum præceptum, tametſi cauſſa eſt, quod homo careat ſorte futuri ſeculi, tamen nemo vapulat.

* Num. 15. 39.

Poſt cor veſtrum, & poſt oculos veſtros.] In proprie dicta ſcortatione locum habet illud, הלב והעינים תרי סרסורי דעבירה, *cor & oculi duo ſunt proxenetæ transgreſſionis.* Primi capiuntur oculi: inde in corde exoritur appetitus ſive concupiſcentia: juxta illud poetæ:

— *Oculi ſunt in amore duces.*

Ἐκ τοῦ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν, ut eſt in veteri verbo. Sed Maimonides illud de corde reſtringit ad ſcortationem ſpiritualem, quam idololatriam dicimus.

Ob hoc negativum præceptum tametſi &c.] Sanhedrin cap. XI. I. legis, omni Iſraelitæ eſſe ſortem לעולם הבא *futuri ſæculi*; ſed ſic ut hi excipiantur, האומר אין תחיית המתים אין תורה מן השמים ואפיקורוס, *Qui negant in vitam revocandos eſſe mortuos, legem eſſe a cælo, & Epicureus.*

Tamen nemo vapulat.] Negativum aliquod præceptum transgreſſis, ſex pœnæ erant; lapidatio, combuſtio, decollatio, ſtrangulatio, verbera, & pecuniaria mulcta: de quibus fuſe in Sanhedrin. Sed peccatorum, quæ ſola mente committebantur, pœna Deo relinquebatur: quia nullus talium teſtis eſſe poterat.

ז מצות ע"ז כנגד כל המצוות כולן היא שנ' וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות וכו' ומפי השמועה למדו שבע"ז הכתוב מדבר הא למדת שכל המודה בע"ז כופר בכל התורה כולה ובכל ה הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם הראשון ועד סוף העולם שנ' מן היום אשר צוה ה' והלאה ל לדורותיכם· וכל הכופר בע"ז מודה בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם והיא עיקר כל המצות כולן·

VII. Præceptum de idololatria, quasi tanti ponderis est, ac reliqua omnia mandata. Vnde, quando dicitur, † *Et quando erratis, nec facietis omnia præcepta*, &c. ex traditione didicerunt, loqui Scripturam de idololatria. Ecce hic discis, eum qui idololatriam suscipit, negare totam Legem omnesque Prophetas, & quicquid mandatum Prophetis est à primo homine usque ad finem mundi. Nam dictum est *, *Ex quo die præcepit illa Iehova, & deinceps per generationes vestras.* Quisquis vero abnegat idololatriam, is confitetur totam Legem, omnesque Prophetas, & quicquid præceptum est Prophetis ab Adamo usque ad finem mundi. Atque hoc fundamentum est omnium præceptorum.

† Num. 15. 22.

* ibid. 15. 23.

Præceptum de idololatria.] Quia idolorum cultus tollit veri Dei notitiam. Hinc noster in More Nebuchim lib. I. cap. XXVI. שונא seu *osorem Dei* proprie existimat idololatram vocari. Et Gerundensis ad verba Decalogi, *Visitans delicta patrum in filios*, &c. adversum solos idololatras prolata putat.

Quisquis vero abnegat idololatriam.] Mira consequentia; quo pacto omnes gentium philosophi, qui statuarum cultum irrideant, & invisibilem intelligant Deum, dicendi sint legem Mosis, & prophetarum oracula suscepisse. Non unus tamen sic sensisse videtur Maimonides: sed ex nostris etiam Iustinus Martyr in Apologia utraque, ac Clemens Alexandrinus lib. V, VI, VII. Vide de ea dissertantem parentem meum Historiæ Pelagianæ lib. III, part. III, ad Thesin XI.

ח ישראל שעבד כו"ם הרי הוא כגוי לכל דבריו ואינו כישראל שעבר עבירה שיש בה סקילה· ומשומד לעכ"ום הרי הוא במשמד לכל התורה כולה· וכן האפיקורוס מישראל אינו כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלין אותם בתשובה לעולם שנ' כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים והמינים הם התרים אחר מחשבו' לבם בסכלות דברים שאמרנו עד שנמצאו עוברי' על גופי תור' להכעיס בשאט בנפש ביד רמה ואומרי' שאין בזה עון· ואסור לספר עמהן ולהשיב עליהן תשובה כלל שנ' אל תקרב אל פתח ביתה ומחשבת של מין לעכ"ום·

VIII. Israelita idololatra est gentilis instar in omnibus quæ agit; neque eo habetur loco, quo Israelita quispiam, qui delictum committit lapidatione puniendum. Nam qui convertitur ad idololatriam, deficit quasi à tota Lege. Sic etiam Israelitæ, qui Epicurei sunt, nequaquam pro Israelitis habentur in ulla actione sua. Neque illi, quamvis pœnitentes, unquam recipiuntur: q. d. * *Omnes qui venient ab ea, non revertentur, neque obtinebunt vias vitæ.* Epicurei autem sunt, qui consulunt cogitationes animi sui, ignari earum, quas diximus, rerum, donec, transgressi potissima legis capita, offendant per contumaciam, ac superbiam; & dicant, nullum hac in re peccatum esse. Prohibitum autem est cum iis loqui, aut respondere, q. d. *ne* † *propinques ostio ædium illius*: & cogitationes eorum idololatriam spectant.

* Prov. 2. 18.

† Ibid. 5. 8.

Gentilis instar est.] Multa sunt præcepta, quæ observari nequeunt à gentili, surdo, servo, stulto, aut infante. Israelitæ autem משומד seu *apostatæ* acta perinde habentur ac gentilis. Excipiunt tamen casum unum, si Israelita idololatra dederit קדושין seu *sponsalia*. Ea enim valida sunt, nec ab illo mulier discedere potest, nisi dato גט sive *repudii libello*.

Qui convertitur ad idololatriam, deficit.] מעבריין *apostatæ* vocantur ab Autore Halacoth Tesuba cap. III. 17. מעבריין לכל התורה כגון החוזר לדתי עכ"ום, *Transgressor totius legis est, qui deficit ad statuta idololatriæ.*

Neque illos, quamvis pœnitentes, unquam recipient.] Durum hoc & contra regulam charitatis, quæ etiam tales ad pœnitentiam invitandos docet.

docet. Tamen ne autoritate res careat, torquet huc verba Salomonis, quæ non aliud volunt, quam nunquam eos redituros, aut alteram habituros vitam, qui in peccatis moriuntur. Sed cum Tractatu Tesuba cap. III. dicat Maimonides, alterius sæculi felicitate fruituros Epicureos, si peccatorum pœnitentia ducantur; distinguere in istis oportet. Illic enim Epicureos intelligit, qui ignorantia aut stoliditate labuntur. Hic vero tales, qui intelligentes veræ religionis, deliberato, & odio veritatis à Deo recedunt: unde subdit בפשט בנפש ביד רמה id est, per contemtum & præfracto evertendæ veritatis studio. Quale juxta complures est, quod peccatum in Spiritum sanctum appellatur. Tales igitur non admittendos ait. Credo, quia plerumque eos Deus deserit, ut quamvis simulent, nunquam tamen vera pœnitentia ducantur. Facit huc, quod in Gemara Hagiga cap. III. traditur, Elisam Aher hominem præclaris à natura dotibus ornatum, audivisse vocem hanc, *Revertimini filii perfidi, præter Elisam Aher, quia novit Creatorem suum, & nihilominus præfracto studio rebellare nititur.*

ט כל המודה בעכ״ום שהיא אמת אף על פי שלא עבד׳ הרי זה מחרף ומגדף את השם הנכבד והנורא׳ ואחד העובד כו״ם ואחד המגדף את השם שנ׳ והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האזרח ומן הגר את ה׳ הוא מגדף לפיכך תולין עובד ע״ז כמו שתולין את המגדף ושניהם נסקלין ומפני זה כללתי דין המגדף בהלכות ע״ז ששניהם כופרים בעיקר הם ואלו הן דיני המגדף׳

IX. Quicumque confitetur idolorum cultum verum esse, etiamsi ipse idolis non serviat, certe ille abnegat & blasphemat nomen honorabile, ac formidabile. Tantundem autem est servire idolis, & abnegare Deum. Nam dictum est, *Anima quæ commiserit elata manu, sive ex indigenis, sive ex peregrinis; Iehovam blasphemat.* Ideoque suspendunt idololatram, quemadmodum suspendunt blasphemum, & uterque lapidibus obruitur. Hanc ob caussam etiam inclusi judicium blasphemi tractatui de idololatria, quia ambo illi negant fundamentum *Legis.* Hæc autem (quæ sequuntur) sunt judicia blasphemi. Num. 15. 30.

Et uterque lapidibus obruitur.] Primo lapidibus obruebantur, tum suspendebantur. Hebræorum nonnulli omnes lapidatos suspendi ajunt; alii solum idololatram, & blasphemum. כל הנסקלין נתלין וחכמים אומרים אינו נתלה אלא המגדף והעובד ע״ז. *Omnes lapidati suspenduntur. Sapientes dicunt blasphemum tantum & idololatram suspendi.*

י אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלף דלת נון יוד ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקין שנ׳ ונוקב שם ה׳׳ על השם המיוחד חייב סקילה ועל שאר הכנויין באזהרה׳ ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יוד הא ואו הא ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל׳ אזהרה של מגדף מניין שנ׳ אלהים לא תקלל׳

X. Blasphemus non est reus lapidationis, donec protulerit proprium illud nomen quatuor literarum, Aleph, Daleth, Nun, Iod, idque exsecratus sit nomine aliquo ex nominibus illis, quæ non delentur. q. d. * *Qui declarat nomen Domini.* Propter nomen illud proprium reus fit lapidationis, & reliqua attributa, in admonitione continentur. Est qui asserat, non teneri nisi propter nomen Iod, He, Vau, He: ego vero ajo propter utrumque lapidandum. Admonitio autem de blasphemo ubi exstat? in verbis, † *Deo non maledices.* * Levit. 24. 18. † Exod. 23. 26.

Blasphemus non est reus.] Ex Sanhedrin cap. VII. 7. Nomen המיוחד Maimonides vult esse אדני, quia eadem puncta habet, quæ tetragrammaton.

Ex nominibus, quæ non delentur.] Septem Hebræi ponunt, אהיה, אלהים, אלה אדני, יהוה, צבאות, שדי: quorum si forte unum loco alieno scripserint, non eradunt, sed cultello exscindunt, & recondunt in capsulis, quas eo fine in synagogis habent. Id præceptum ajunt Deut. XII. 3. 4. quia נקב & *maledicere*, & *perforare* est: quomodo usurpatur II Reg. XII. 10.

Idque exsecratus sit.] ברך, quod proprie *benedicere*, ob εὐφημισμὸν, & veneratione Dei, usurpari volunt pro *maledicere*: uti I sive III Reg. XXI. 10. & Iobi I. 5. idque recepto quoque gentilibus more, quibus religio erat in rebus sacris vocibus scævis uti: unde *alter* pro infausto.

Festus, *Alter*, inquit, *& pro non bono ponitur, ut in auguriis: altera enim appellatur avis, quæ utique prospera non est: sic alter nonnunquam pro adverso dicitur & malo.* Sed fortassis verbi ברך ejusdem est natura, cujus Græcorum εὔχεσθαι, & *precari* Latinorum; quæ in utramque partem usurpantur. Sic רכה, quod ἀπλῶς *velle*, pro *bene velle* ponitur, ut θέλειν, & *cupere*.

Est qui asserat.] Selomonem Iarchi designat, qui ad Levit. XXIV, 16, ait אינו חייב עד שיפרש את השם ולא המקלל בכנוי, *Non est reus, priusquam expresserit nomen, non autem qui maledixerit per attributum.* שם est tetragrammaton, quod שם המפרש vocant. כנוי *attributum*, seu ἐπίθετον est, cujusmodi קדוש apud Hebræos, apud Arabes رحيم aliaque id genus innumera. כנוי à כנה *denominare*, originis Arabicæ esse videtur, quamvis paululum deflexa significatione. Nam كنية illis est *prænomen*, ut ابوجعفر محمد بن جرير الطبري ubi quatuor more Arabum nomina habes: كنية seu prænomen à filio sumptum ابوجعفر *Abu Giafar*: id est, *pater Giafar*. اسم seu שם המפרש nomen ipsum محمد *Muhammed*: لقب *cognomen*, quod illi à patre sumunt, بن جرير *filius Giariri*. uti prænomen à filio, denique & نسب quod à patria, autgente الطبري *Tabarita*. Sed hæc obiter. Vide ad hunc locum eruditissimas Cochi notas ad Sanhedr. IV, 5.

יא בכל יום ויום בודקין את העדים בכנוי יכה יוסי את יוסי נגמר הדין מוציאין את כל אדם לחוץ ושואלין את הגדול שבעדים ואומרים לו אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינים עומדים על רגליהם וקורעין ולא מאחין · והעד השני אומר אף אני כמוהו שמעתי ואם היו עדים רבים צריך כל אחד ואחד מהן לומר כזה שמעתי:

XI. Singulis diebus examinabant testes mutato nomine. nempe, *Percutiat Iose Iosen.* Perfecto judicio exire cæteros omnes jubent, & testium maximum interrogant, his verbis, *Dic aperte, quid audiveris.* Illo dicente, in pedes se judices erigebant, & vestem dilacerabant, nunquam resarciendam. Testium alter ajebat, *Idem, quod ille, & ego audivi.* Quod si complures forent testes, necessarium erat unumquemque ex illis dicere, *Eadem, qua ille, audivi.*

Singulis diebus examinabant testes.] Sanhedr. IV. 5. Quo loco eruditiss. Cochus vertit, *Toto die.* Malim ex mente Maimonidæ, *singulis diebus.* בדק *explorare*, *pervestigare*, quid differat à חקר & דרש, vide nunquam satis laudatas Cochi notas ad eundem locum. Ratio judicii hujus in Sanhedrin fusius exponitur. Ante examen מאיימין את העדים terrorem testibus incutiebant, ne temere ex rumore, aut auditione aliqua, capitis quemquam accusarent. Quippe ajebant, serio se in omnia inquisituros. Sanhedr. IV. 5. Quæstio ipsa sextuplex erat; de heptaëteride, anno, mense, die mensis, nomine die, hora. ibid. V. I.

Mutato nomine, *Percutiat Iose Iosen.*] Nomen Iose adhibitum videtur, quia tetragrammati instar quadriliterum erat. Vnde videre est, religionem gentis, non nisi timide adeo, & necessario in ipsis judiciis Dei nomen efferentis. Vtinam indolis hujus partem hausissent ii, qui hodie temere, & in rebus putidissimis, Dei nomen toties usurpant.

In pedes se judices erigebant.] Ad testandum horrorem, & indignationem. Nisi forte venerationis caussa id fiebat, ad auditum nomen divinum. Quomodo legas Genes. XLIX, 33, Iacobum finitis mandatis & prolata benedictione, pedes intra lectulum collegisse. Volunt enim Hebræi, eum cum benediceret consedisse, demissis in terram pedibus; ut saltem sic honorem Deo exhiberet. Quod nescio, cur magnus Mercerus improbet. Similiter Gen. XLVII, 31, Iosepho jurante, Iacob se incurvavisse dicitur: nimirum ad auditum nominis divini; ut placuit avo meo Fr. Iunio. Numer. XXIII. 22. Bileam vaticinaturus ait, *Surge Balak*, eodem fine. Et Iud. III. 20. Eglon adsurrexit Ehudi de Deo locuturo.

Nunquam resarciendam.] nimirum ita, ut evanescerent vestigia rupturæ. Nam negligentius filo in unum contrahere labra rupturæ licebat, eaque vocabatur איחוי אלכסנדרי *resarcitio Alexandrina*: uti ad Sanhedr. annotat eruditiss. Cochus. Vide eum.

יב מגדף שחזר בו בתוך כדי דבור אינו כלום אלא כיון שגידף בעדים נסקל· מי שגידף את

XII. Si blasphemus revocat verba, simulatque locutus est, nihil hoc eum juvat. Sed ubi blasphemiam dixerit, præsentibus testibus, lapidibus obruitur. Eum vero, qui Dominum

השם בשם עכ"ום קנאים פוגע' בו והורגים אותו ואם לא הרגוהו קנאים ובא לבית דין אינו נסקל עד שיברך בשם מן השמות המיוחדין :

num execratus sit per nomen alicujus idoli, zelotæ, qui occurrerint, interficiunt: si non interfecerint eum zelotæ, & res ad Senatum venerit, non lapidabatur, priusquam Deum execratus esset uno ex propriis nominibus.

יג כל השומע ברכת השם חייב לקרוע ואפילו על ברכת הכנוי חייב לקרוע והוא שישמענה מישראל' אחד השומע מפיו ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע ודוקא ששמע מפי ישראל אבל השומע מפי הגוי אינו חייב לקרוע ולא קרעו אליקים ושבנא אלא מפני שרבשקה ישראל משומד היה :

XIII. Quicumque blasphemiam divini nominis audit, lacerare vestem tenetur: ut & propter blasphemiam divini attributi: nimirum is, qui eam audit ex ore Israëlitæ. Perinde autem est, sive quis audiat ex ore blasphemi; an ex ore alterius, qui audivit. Nam lacerare tenetur, scilicet qui audit ex ore Israëlitæ: sed qui ex ore gentilis audit, non adigitur vestem dilacerare. Neque Eliakim & Sebna aliam ob caussam vestes discerpserunt, quam quia Rabsake Israëlita apostata erat.

Rabsake Israelita apostata erat.] Quare ergo Eliakim & Sebna vestes ruperunt? cum, ut supra §. 8. hujus capitis dictum est, Israelita *נהפך*, aut *מסומד*, sit instar gentilis in omnibus suis actionibus. An quia Israelita apostata aliquando cognovit Deum? sic videtur. Itaque cum autor hoc loco ait, ei lacerandas esse vestes, qui blasphemias alterius ex ore Israelitæ audit; intellige, tum Israelitam Deo vero adhærentem, tum qui ab eo defecit.

יד כל העדים והדיינים סומכין את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומרים לו דמך בראשך שאתה גרמת לך' ואין בכל הרוגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד שנאמר וסמכו כל השומעים את ידיהם :

XIV. Testium ac judicum unusquisque manus suas imponit capiti blasphemi, his verbis, *Sanguis tuus supra caput tuum: nam tu tibi ipsi hujus rei caussa es.* Neque inter omnes, qui à Senatu necabantur, ullus fuit, cui manus imponerentur, præter blasphemum. q.d. *Et * imponent omnes audientes manus suas.* Levit. 24. 14.

פרק שלישי

CAPUT III.

כל העובד כו"ם ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל ואם עבד בשגגה מביא קרבן חטאת קבועה ׃

QUisquis idola sciens volensque colit, exscindendus est. Si testes adfuere, & admonitus est, lapidatur: si errore coluit, sacrificium expiationis determinatum offert.

Sacrificium expiationis determinatum.] Notum, in lege, pro diversa hominum sorte, quamvis ob idem peccatum, diversa fuisse sacrificia. Tale Hebræi vocant קרבן עולה ויורד *sacrificium adscendens, aut descendens*, id est, majus aut minus, pro fortuna cujusque. Eorum qui hæc offerre tenerentur, in Keretot cap. II. sex genera memorantur; leprosus, puerpera, qui inscius pejerat, qui falsum testimonium imprudens dicit, immundus qui inscitiâ aut sanctificatum comedit, aut sanctuarium intrat. At ejus, qui idololatria ignarus se polluisset, sacrificium appellabatur חטאת קבועה *expiatio stabilis* aut *determinata.* Omnia enim præcepta negativa in actu consistentia, uti exterminii aliquem reum faciunt, si sciens volens transgressus sit; ita, ubi per ignorantiam violantur, ad expiandum habent sacrificium determinatum; quod non remittitur aut augetur ob sortem alicujus: unde קרבן קבועה *sacrificium fixum* appellatur. Hujusmodi est, quod Levit. v. 18. præscribitur. Præcepta autem, quæ ad talia obligant, sunt numero XLIII.

ב עבודות הרבה קבעו עובדי כו"ס לכל צלם וצלם ולכל צורה וצורה ועבודת זה אינה כעבודת זה כגון פעור שעבודתו שיפער אדם עצמו לו ומרקולים שעבודתו שיורק לו אבנים או יסקל מלפיו אבנים והרבה עבודות כגון אלו תקנו לשאר צלמים· לפיכך הפוער עצמו למרקולים או זורק אבן לפעור פטור עד שיעבוד אותו דרך עבודתו שנאמר איכה· יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני : ומפני זה הענין צריכין ב"ד לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כו"ס עד שידעו שזו היא עבודתו· ואזהרה של עבודות אלו וכיוצא בהן הוא מה שכתוב ולא תעבדם :

II. Complures colendi modos idololatræ præfiniverunt unicuique imagini ac simulachro; neque hujus cultus illius cultui similis est: uti Peor, quem colebant detegendo semet coram eo: & Mercurius, cujus in eo cultus erat, quod lapides in eum conjectarent, vel coram eo spargerent. Varios id genus cultus cæteris etiam imaginibus assignarunt. Ideoque qui se coram Mercurio detegeret, lapidemve in Peor spargeret, liber erat, donec proprio ei cultu serviret. Ita dictum, * *Quomodo servierunt gentes istæ diis suis, ut ego sic faciam.* (* Deut. XII, 30.) Ac propter ejusmodi, necessarium est Senatui scire modos colendi, ne lapidibus obruant idololatram, antequam iis constiterit, hunc esse ejus cultum. Atque de hoc cultus modo, & aliis id genus, admonitio exstat in his verbis, † *Non servies eis.* († Exod. 20, 5.)

Vti Peor, quem colebant detegendo se coram eo.] Iarchi ad Num. XXV. 3. ait, פורעין לפניו פי הטבעת ומוציאין רעי, *aperiebant coram eo anum, & stercus egerebant.* Hæc vulgaris est Rabbinorum omnium opinio. Quam probare neutiquam possum. Nam cui verisimile fiat, cuiquam Deorum talem exhibitum esse cultum: eoque nec etymon illud approbâro. Quanto sane aliter Romani! quos sordes ejusmodi à templis etiam removisse, vel fidem fecerit illud Persii:

Pingue duos angues: pueri sacer est locus. extra
Mejite.

Item apud Plutarchum, Χρύσιππος ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ φύσεως λέγει. καλῶς μὲν ἀπαγορεύειν τὸν Ἡσίοδον εἰς ποταμοὺς καὶ κρήνας οὐρεῖν· ἔτι δὲ μᾶλλον ἀνεκτέον εἶναι τοῦτο τοῦ πρὸς βωμὸν οὐρεῖν, ἢ ἀφίδρομα θεοῦ. μὴ γὰρ εἶναι πρὸς λόγον, εἰ κύνες καὶ ὄνοι τοῦτο ποιοῦσι καὶ παιδάρια νήπια, μηδεμίαν ἐπιστροφὴν, μηδ᾽ ἐπιλογισμὸν ἔχοντα περὶ τῶν τοιούτων. *Pulchrè prohibet Hesiodus, nequis meiat in fluvium, aut fontem: ac magis etiam abstinendum ad aram, aut statuam numinis. Nec enim referre, si canes, aut asini hoc faciant, vel infantes, qui talia neutiquam attendunt, vel ad animum revocant.* Et nequis Orientales putet talium incuriosos fuisse, ex Herodoti lib. I. & Strabonis XV, cognoscimus, Persas, quibus Aqua inter numina foret, sedulo cavisse, ne vel cibi retrimentis, vel saccato illo corporis humore, aquas polluerent. Nempe cogitabant, numen non minori honore dignum esse, quam regem: apud quem Persis ne despuere quidem licuit; ut idem Herodotus testis lib. I, & Xenophon in primo Cyropæd. Quare difficillime adducar, ut credam, Orientales coram Baal Phegor solere alvum excernere. Sed facilius est falsam refellere opinionem, quam veram invenire. Tentemus tamen. Quid si dicamus, פעור esse à פער, quod notat proprie *distendit os*: ut credamus, statuam ejus similem fuisse Phidiacæ Minervæ, quæ ore erat aperto: unde Tzetzes Chil. VIII, com. CXCIII:

Ἐποίησε τὸ ἄγαλμα ἀνεῳγὸς τὰ χείλη
Τοὺς μυξωτῆρας τε αὐτοῦ ἔχων ἀνεσπασμένους.
Fecit simulachrum labris apertis,
Ac naribus ejus diductis.

An potius statuendum, nomen inde traxisse, quod sacerdotes ejus carnem suam aperirent & secarent: ut Baalitæ faciunt I Reg. XVIII, 28. An, quod Scaligero placuit, verum numinis ejus nomen fuisse בעל-רעם; hoc est, *dominus tonitruum*; quasi Iovem Tonantem dicas: sed Hebræos, cum præclarum Tonantis nomen indigne idolo tribui viderent, per contemtum nuncupasse, בעל פעור. hoc est, Deum crepitus ventris. Quod Græcis, οὐ βροντεὺς, ἀλλὰ πορδεύς. Sed potius, paterno more, premam in isto etiam veterum vestigia: qui existimant, *Baal Peor* dici à monte ejus nominis, ubi colebatur. Sane Baal Peor, sive Phegor, numen erat Moabitarum: & mons פעור erat in Moabitide: ut liquet ex Num. XXIII. 28. Vbi rex Moabitarum Balac assumsisse dicitur Bileamum in jugum montis Phogor, sive Phegor, ut ibi sacrificaret. *Phegor* autem esse loci nomen, inter alios etiam Theodoreti sententia est in Psal. CV, sive Heb. CVI, 28. Gentilium vero numinum appellationes à loco desumi solere, apertius est, quam ut probato sit opus. Idem Theodoretus inibi ait, Baal Phegor credi Saturnum. Quomodo idem fuerit ac Moloch Ammonitarum, sive, ut aliis scribitur, Milcom, aut Melcom. B. Hieronymus non uno loco tradit, esse Priapum: quod si, Stoicorum more, de æthere aut Sole interpreteris, unde vis generatrix; probe cum iis conveniat, quæ diximus: sin populari more accipere placet; nomen ex eo erit, quia (ut putidum illud numen de se in Ithyphallicis ait epigrammatis) natura ei semper sit aperta,

sive

ſive partibus illis, quæ haut honeſtè nominantur, apertis, pulſo ſemper ſtet pudore. Video & eruditiſſimum virum per eum intelligere Iovem Stygium. Quod magis probarem, ſi Peor ſcriberetur non per פ, ſed per ב. Nam פגר *cadaver*. At Plutó mortuis creditus præeſſe. Sed adfert pro ſe illud Pſal. cv: *Et imitati ſunt Baal Phegor, & comederunt ſacrificia mortuorum.* Vbi per mortuorum ſacrificia idem intelligit victimas, quæ mortuorum gratia Iovi Stygio offerrentur. Verum magis mihi placet ſententia Nicolai Lyrani, ſic interpretantis; *Comederunt de carnibus animalium idolis immolatorum.* ut זבחי מתים nón ſint carnes, quæ pro mortuis offeruntur, ſed carnes immolatæ, ſive εἰδωλόθυτα: quod certe mihi valde placet, cum & Arabs eodem modo tranſtulerit ذبحانا ميتة *ſacrificia mortua*: Syrus דבחי דמיתא *ſacrificia mortuorum*, ut Hebræus. Etiam Græci θυσίας νεκρῶν, & Chaldæus habet ניכסת מיתיא *oblationem mortuorum*.

§. ead. Et *Mercurius, quem colunt ſpargendo in eum lapides.*] Vnde Ἑρμαῖοι λόφοι, quorum volunt meminiſſe etiam Salomonem Proverb. xxv. 8. *Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii*: ubi in Hebræo erat מרגמה, quod σφενδόνην Græci, interpretum recentiores *fundam*, aut *baliſtam* tranſtulere. Nicolaus Lyra videtur ignarus fuiſſe moris antiquitus uſurpati, conjiciendi lapides in acervum. Nam verba Salomonis explicans; *id eſt*, inquit, *ad ædificandum templum in honorem hujus idoli.* Niſi forte novo prorſus exemplo, quod non puto, acervum lapidum nuncupat templum Mercurii. Sed nota res eſt, & jam multis tradita. De cauſis lapidum ad Mercuriales ſtatuas conjectorum diſſerit Cornutus de natura deorum, & inter rationum cæteras hanc adfert, ὡς ἐπισημαινόμενος τὴν εἰς αὐτὸν τιμὴν, ἢ μηδὲν ἄλλο ἔχειν προσενεγκεῖν αὐτῷ; *velut ſignificans ei, quo honore eum proſequatur, quaſi nihil nunc occurrat, quod offerat.* Adi illum, ſi plura vis. Nomen מרקולים R. Tam 7. cap. Sanhedrin compoſitum vult ex מר & קולים hoc eſt, *loco infamiæ*: nam קילוס *laudem* ſignificat: idque verum nomen erat idoli. Sed Sapientes ex קילוס fecerunt קלס *infamia*, contemtu idoli; ut בעל זבוב *Beelzebub*, aliaque id genus, per ludibrium dicta ſunt. מר autem ſignificat *pro, loco*; ut nomen hoc denotet, *pro laude eſt infamia*. Sed de his nimis multa.

Ibid. *Liber erat, donec proprio ei cultu ſerviret.*] Hinc Sanhedrin cap. v. § 1, ubi quæſtio in idololatram habetur, inquirendum dicitur אי זה עבד ובמה עבד *quem, & quo cultu, coluerit.* Apud Romanos lex ea fuit: *Sacerdotes, quæ quoique divo decoræ grateque ſint hoſtiæ, provídento.* Itaque alienâ hoſtiâ (id eſt, quæ non dicata ſit illi Deo, cui offertur) nequaquam placari Deos, ait Plinius lib. VIII. cap. 45. *Notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare; ſicut nec claudicante, nec aliena hoſtia Deos placari, nec trahente ſe ab aris.* Contra morem erat, vitulos adferri; qui ducendi erant.

Ibid. *Ac propter ejuſmodi neceſſarium eſt Senatui, ſcire modos colendi.*] In Gemara 1. cap. Sanhedrin. אמר ר' יוחנן אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון &c. *Ait R. Iochanan, non adſciſci in Synedrium, niſi præſtantes ſtatura, ſapientia, forma, ſenectute, magiæ, & ſeptuaginta linguarum peritos.* Nec obſcura eſt ratio, cur voluerint Hebræi, Senatorem harum artium peritum eſſe: nempe ne magiæ nefariæ reos perageret, qui in occulta naturæ altius penetraſſent: uti ſæpius noſtro, ac ſuperioribus ſeculis, uſu veniſſe conſtat. Thalmudicorum dictum eſt: *Noli addiſcere, ut facias abominanda gentium illarum. Vt facias, diſcere non licet; ut ſcias, licet.*

ג בר"א בשאר עבודות חוץ ממשתחוה וזובח ומקטר ומנסך אבל העובד באחת מעבודות אלו לאחד מכל מיני כו"ם חייב ואע"פ שאין דרך עבודתו בכך:

III. Hæc quidem in cæteris cultus generibus locum habent; excepto illo, qui ſe incurvat, aut ſacrificat, aut ſuffitum vel libamen offert. Nam qui uno ex his cultus modis alicui idolorum ſervit, reus eſt, etiamſi ejus imaginis cultus alius ſit.

ד כיצד הרי שניסך לפעור או שזבח לטרקולים חייב שנאמר זובח לאלהים יחרם בלתי לי"י לבדו זביחה בכלל עבודו' היתה ולמה יצאת לומר לך מה זביחה מיוחדת שעובדין בה לשם וחייב הזובח לאל אחר סקילה עליה בין היתה דרך עבודתו בזביחה או אינה בזביחה אף כל עבודה שהיא מיוחדת לשם

IV. Ecce hic & ille, qui Peori libat, & qui Mercurio ſacrificat, condemnatur: quia ait Scriptura: *Qui * ſacrificat Diis, exſcindetur: præterquam Deo ſoli.* Sacrificium, ſub generali cultus voce comprehenſum, quorſum hic eximitur? Vt palam fiat, quemadmodum ſacrificium eſt cultus Deo proprius: atque is lapidandus eſt, qui numini alteri ſacrificarit, ſive in ſacris ejus adhiberi ſacrificium ſoleat, ſive non ſoleat: ſic etiam, ſi qualemcun-

* Exod. 22. 19.

אם עבד בה לאל אחר בין שהיתה
דרך עבודתו בכך בין שאינה בכך
חייב עליה׃ לכך נאמר לא תשתחוה
לאל אחר לחייב על ההשתחויה
אפילו אין דרך עבודתו בכך והוא
הדין למקטר ומנסך וזורק ומזבח
אחד הוא :

lemcunque cultum, Dei proprium, alteri Deo exhibeas, sive is Deus ita soleat coli, seu minus; reum aliquem propterea fieri. Iccirco dictum est: *Ne † te incurves alteri Deo:* † Exod. 34. 14.
quia condemnatio fit ob incurvationem, tametsi cultus ejus hac in re non consistat. Quæque pœna est suffitum, aut libamen offerentis, eadem spargentis, vel libantis.

Sacrificium sub universali cultus voce comprehendebatur.] Subnixa est hæc expositio octavâ regulâ R. Ismaëlis: quæ ait, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד׃ לא ללמד על עצמו יצא׃ אלא ללמד על הכלל כלו יצא׃ *Quidquid est in universali, & egreditur ab universali ad docendum; non exivit, ut de seipso doceat; sed, ut doceret de universali toto, exivit.* Exempli caussa, Levit. xx. 2. dicitur: *Quisquis è filiis Israelis, aut è peregrina gente, qui peregrinatur in Israele, dederit de semine suo Molecho; omnino morte afficitor: populus ipse terræ obruunto eum lapidibus.* Quæritur, cum variæ sint species idololatriæ, cur S. Scriptura hic potissimum in Molechi cultu, non item in aliis, pœnam talium sanciverit? Occurrunt Rabbini, juxta superiorem regulam; non ideo speciatim memorari pœnam in Molechi cultu, ut ostenderetur solum, quo supplicio ejus cultores afficiendi essent; sed ut universè sciremus pœnam omnium idololatrarum. Idem in exemplo, à Maimonide allato, locum habet. Nam si rogemus, cur S. Scriptura, quæ dixerat, *Ne servias diis gentium*; quibus verbis omnem cultum complectitur; postea inquiat, *sacrificans idolis exscindetur*: respondendum est; speciem hanc ex generali eximi, ut de genere doceat, non speciatim de se. Rhetores appellant synecdochen speciei. Quare sententia fuerit Maimonidæ: quemadmodum ille, qui sacrificat Diis, tametsi in illorum Deorum cultu sacrificia usurpari non solerent, nihilominus vita privatur, quia sacrificium est inter honores vero Deo præstari solitos: ita & quisquis cultum supremo Numini exhiberi suetum idolo exhibet, tametsi gentes talem cultum inter cærimonias illius idoli non usurpent, nihilominus morte afficiendum esse. Nempe eodem loco, quo sacrificium est, sunt etiam suffitus & λοιβή, seu *σπονδή, libatio*; quorum utrumque in templo Dei usurpabatur. Quia autem iis non includitur adoratio, volunt subjecisse S. Scripturas; *Ne te incurves Deo alteri.* Incurvare est προσκυνεῖν, atque illud משתחוים quod regibus suis Oriens exhibebat. Ita in Euang. Matth. 11. 2. Magi venerunt, ut Christum adorarent, id est, τοῦ προσκυνῆσαι ἕνεκα. Vnde quatuor generales in idololatria cultus sunt, quos ostendimus. Hac de caussa vult quoque R. Moses, sanguinis dispersionem locum libaminis è vino obtinere: proque sententia hac quoque adfert, quod Psalmographus eam eodem vocabulo nominat: בל אסיך נסכיהם מדם, *Non libabo oblationes eorum è sanguine.*

ה ספת לה צואה או שניסך
לה עביט של מימי רגלים חייב׃
שחט לה חגב פטור אלא אם כן
היתה עבודתה בכך׃ וכן אם שחט
לה בהמה מחוסרת אבר פטור אלא
אם כן היתה דרך עבודתה בכך׃
כו״ם שעובדין אותה במקל שבר
מקל בפניה חייב ונאסרת׃ זרק מקל
בפניה חייב ואינה נאסרת׃ שאין
זריקת המקל כעין זריקת הדם שהרי
המקל כמות שהוא והדם מתפזר :

V. Qui adsperserit excrementis, aut libarit vase urinæ, reus est. Qui mactarit ei locustam, liber est; nisi in eo consistat cultus ejus. Sic quoque, si mactarit ei jumentum membro quopiam mutilatum, liber est; nisi talis eum colendi ritus obtineat. Idolorum cultus, in quo baculus adhibetur, si is confractus est in conspectu idoli, (homo) reus, (baculus interdictus est. Si coram eo projecerit, (vir) reus; sed non interdictus (baculus.) Quia projicere virgam non perinde est ac sanguinem spargere. Etenim virga permanet, qualis antea: sanguis autem dispergitur.

Qui adsperserit eum incrementis, aut libârit vase urinæ.] Ratio est, quia id simile est libationi, & aspersioni sanguinis, quæ in divino cultu adhiberi solebant. Contra locustam, aut mutilum animal offerens, pœnæ non subjicitur, quia nihil tale in cultu Dei erat. Hac in re R. Moses veteres Rabinos sequitur, contra opinionem R. Iehudæ, quarto cap. Aboda Zarà.

Idolorum cultus, in quo adhiberi solet baculus.] Ex ante dictis constat, duo fuisse, quæ hominem facerent reum: similitudinem cultus veri Dei, & consuetudinem colendi quodque idolum. Prius nititur his verbis S. Scripturæ, *Sacrificans idolis exscindetur.* alterum illis: *Ne quæras Deos eorum, dicendo, Quomodo serviunt gentes illæ Diis suis? & faciam sic quoque ego. Ne facias sic, &c.*

ſic,&c. Vnde autor noſter ait, ſi cujus idoli cultus conſiſtat in agitatione & motitatione virgæ; eum, qui virgam frangit, reum eſſe; quatenus hoc ſimile illi eſt, quod in vero Dei cultu, animalium oſſa confringere ſolebant. Itaque talis condemnabatur, tametſi proprie cultus idoli non in fractione, ſed ſola agitatione virgæ conſiſteret. Virga autem ipſa prohibita erat, id eſt, nullus eam in uſum ſuum convertere poterat: quia idolo munus offerebatur his verbis diſertim prohibitum: *Qui victimarum adipe veſcebantur, & qui bibebant vinum libaminis.* Sed ſi virgam projeciſſet, inque ea projectione conſtiterit cultus idoli; id qui feciſſet, reum peragi oportuit; virga autem non erat prohibita. Nec obſcura eſt ratio, quando multum hæc diſcrepant; ſanguine quidem diffluente, ſalva autem, integraque virga.

ו המקבל עליו אחד מכל מיני עכ״ום באלוה חייב סקילה ואפילו הגביה לבינה ואמר לה אלי אתה וכן כל כיוצא בדיבור זה חייב · ואפילו חזר בו בתוך כדי דיבור ואמר אין זה אלי אין הזירתו כלום אלא נסקל :

VI. Quodcunque tandem idolum quis pro Deo aſſumat; lapidationis eſt reus. Imo ſi vel laterem attollens, ei dicat, *Deus meus tu es:* cum quicquid in hanc ſententiam dicatur, crimen ſit. Quantumvis autem inter loquendum pœnitudine ductus dicat, *Nequaquam hic Deus meus:* nihil juvat, verùm lapidibus obruitur.

Quodcunque tandem idolum quis.] In Aboda Zara cap. III. dicitur, ſimulatque aliquis diverſi quid à vero Numine dixerit Deum ſuum eſſe; capitis reum fieri: cujus rei cauſſam adduximus antea, cum de blaſphemo ageremus. Etiam in Sanhedrin cap. VII. §. 6. legimus: אחד העובד · ואחד הזובח ואחד המקטר ואחד המנסך ואחד המשתחוה ואחד המקבלו עליו לאלוה והאומר לו אלי אתה: id eſt: *Eodem redit, idolo quis cultum ſuum exhibuerit, ſacrificaverit, ſuffitum, aut libamen obtulerit, adoraverit; an Deum illud ſibi fecerit, dicendo; Deus meus tu es.* Videmus clare, ut abſit reliquus cultus, ſola hæc verba damnare. R. Moſis tamen diverſa eſt opinio, quia diſertim ait, *Si vel ſublato latere dicat ei, Deus meus tu.* Quod arguit, præter verba minimum ſublationem lateris requirere. Vnde & ſuperius cap. II. §. 3. ait: *Et quicumque reſpicit ea* (idola) כדרך שהוא עושה בו תעשה *ita ut aliquod opus faciat, certe ille percutietur.*

Si vel laterem attollens.] Haud dubie autor reſpicit ad morem gentilium, qui etiam informes lapides colebant. Teſtis Pauſanias in Achaicis. Τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι, τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι. *Et antiquioribus temporibus, apud omnes Græcos, rudes lapides divinos honores, pro ſimulachris habebant.* Fortaſſe origo à veneratione, quæ præſtita lapidi inuncto à Iacobo in Bethel: unde & lapis Saturno pro Iove objectus dictus βαίτυλος: qui, ut Priſcianus teſtis, aliter vocatus *abaddir*. Vide de hoc lapide Damaſcium in vita Iſidori apud Photium, Priſcianum non uno loco, & Ioſephum Scaligerum animadverſionibus Euſebianis, num. CIↃ CIↃ C L.

ז העובד כו״ם כדרכה ואפילו עשה דרך בזיון חייב כיצד הפוער עצמו לפעור כדי לבזותו או זרק אבן למרקולים כדי לבזותו הואיל ועבודתו בכך חייב ומביא קרבן על שגגתו :

VII. Qui colit idola ritu ſuo, etſi per ludibrium faciat, reus eſt. exempli gratia, qui retegit ſe ipſum coram Peor ad illudendum ei, aut lapide Mercurium petit in contemtum ejus, quia cultus ejus in hoc conſiſtit, reus eſt, & ſacrificium adducet expiando errori ſuo.

Etſi per ludibrium faciat.] Nimirum, quia animum non omnes homines norunt; & poſſit aliquis ſuſpicari, illud à religione profectum. Vnde Gemara Sanhedrin cap. VII. legere eſt, R. Menaſſeh iter facientem, oſtenſo à comitibus idolo, per contemtum lapidibus illud impetiiſſe. Poſtquam vero animadverterunt, Mercurii ſimulachrum eſſe; cum dixiſſe, non videri ſibi nefas hoc eſſe, quando per ludibrium fieret. Re ad judices delata, pronunciaſſe eos, id illicitum eſſe, quia ille proprius Mercurii cultus foret. Hinc infra §. 10. auctor noſter ait, nefas eſſe, ante idolum ſeſe incurvare, ut ſpinam pedi infixam eximas, aut argentum humi diſperſum tollas. Eodem refero, quod in Aboda Zara cap. I. §. 4. dicitur, Si urbem quampiam idololatræ habitent, non licere incedere via, quæ ad ſolam illam ducit: contra permitti, ſi idem quoque iter ad alia ducat loca. Scilicet, ne religionem alii interpretentur. Etenim ſcandala vitanda ſunt propter חלול השם *profanationem nominis divini.* Vnde in Pirke Abot cap. IV. R. Iochanan, ait, אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם *Eodem redit per errorem quis, an conſulto profanet nomen Dei.* Quod non ita capiendum, quaſi nihil referat, utrum errore pecces, an malitia: ſed quia

quia apud homines, animi tui ignaros, scandalum nihilo fit minus.

Sacrificium adducet.] quia mortis supplicium effugit, qui cultui voluntatem & religionem non adjicit: unde illud in SS. בזדון ביד רמה, *per superbiam, & manu elata.*

ח העובד כו״ם מאהבה כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה אה ביותר או שעבדה מיראתו לה שמא תריע לו כמו שהן כדמין עובדיה שהיא מטיבה ומריעה אם קבלה עליו באלוה חייב סקילה׃ ואם עבדה דרך עבודתה ובאחת מארבע עבודות מאהבה או מיראה פטור :

VIII. Qui idolis servit amore, uti is, qui imaginem quampiam amat propter artificium, & formæ decus: item qui metu hæc colit, ne sibi malefaciat; quo pacto ejus cultores arbitrantur, male vel bene sibi facere: Si illud pro Numine suo recepit, lapidibus est obruendus. Quod si ritibus, quîs solitum, unove ex quatuor cultus modis, servierit amore aut metu; liber fuerit.

Quod si ritibus, queis solitum, &c.] Statuunt Thalmudici, tria esse, quorum nihil facturus sit Iudæus, Dei vere metuens, utcunque vel mors intentetur: ea esse idololatriam, adulterium, homicidium. Attamen R. Moses à pœna immunem pronunciat, qui eorum quid fecerit vi adactus. Cum vero additur, *amore aut metu*, non hoc capiendum de amore vel metu idoli. Siquidem, ut Maimoniden cap. 1. §. 3. audiimus dicentem, idololatræ ideo falsos colebant Deos, quod persuasum haberent, potestatem iis esse bene faciendi, aut male. Vnde & qui Deum quam religiosissime coli volunt, ajunt, עבוד מאהבה עבוד מיראה *Cole ex amore, & cole ex timore.* Hic vero & metum intelligit ab eo, qui vel præmium offerat, vel pœnam intermineturIn Gemara VII, cap. Sanhedrin, §. 6. Abbai, & Rabba, super eo contentionis serram ducunt, utrum reus pœnæ, an ab ea immunis sit, qui coluerit idolum amore, vel metu alicujus. Abbai reum agit, quia invitus quidem coluerit, interea tamen cultum præstiterit. Rabba autem talem absolvit, quia non coluerit ex animo: quippe qui idolum non habeat pro Deo, ut non tam verus sit cultus, quam simulatio cultus. Posteriori sententiæ subscribit etiam Maimonides. Absolvere ego non ausim; cum, ut Iurisconsulti ajunt, coacta etiam voluntas sit voluntas. Potuit sane abstinere, utut quis pœnam minitaretur. Levius tamen puniendum, non diffitear.

ט המגפף עכ״ום והמנשק לה והמכבד והמרבץ לפניה והמרחיץ לה והמלביש והמנעיל וכל כיוצא בדברי כבוד האלו עובר בלא תעשה שנאמר ולא תעבדם ודברים אלו בכלל עבודה הן ואע״פכ אינו לוקה על אחת מהן לפי שאינן בפירוש׃ ואם היתה דרך עבודתה באחת מכל הדברים האלו ועשהו לעבדה חייב :

IX. Qui amplectitur idolum, aut osculatur; qui verrit, vel aquam effundit coram eo; qui illud lavat, vestit, calceat, aut simili afficit honore; transgreditur interdictum: quia dictum est, *Nec * servies eis.* Illa autem sub universali cultus (nomine) comprehenduntur. Nec tamen vapulabit ob horum quodquam, quandoquidem non clare (sunt expressa.) At si in ullo horum cultus consistat, atque ille fecerit honori ejus, reus erit. * Exod. 20. 5.

Qui amplectitur idola, &c.) Sanhedrin cap. VII. §. 6. eadem cultus genera recensentur: המגפף המנשק והמכבד והמרבץ והמרחיץ הסך והמלביש והמנעיל עובר בלא תעשה: *Qui complectitur, osculatur, verrit, effundit aquam, lavat, ungit, vestit, calceat, transgreditur interdictum.* Quo loco מרבץ doctissimus Cochus, cui multum linguæ hujus studiosi debent, transtulit, *collocat*: id est, ponit in loco iis destinato: respiciens credo ad Hebræum רבץ, quod *cubare* est, aut usum Rabbinicum ejus vocabuli; quo doctores legem prælegentes, vocantur מרביצי תורה. Sed illa interpretatio huic loco minus videtur apta. Itaque malui transferre, *aquam effundit*; præeunte Davide de Pomis, qui רבץ interpretatur, פזר מים בבית, *effudit aquam per domum.* Et evincunt hoc Maimonidæ verba. Nam cum in cæteris dicat, *Qui osculatur, amplectitur, lavat, idolum:* hic ait, מרבץ לפניה, *effundens aquam coram eo.* Nimirum voluit his verbis etiam illum, qui in templo, aut delubro, in quo idolum est, aquam ad purgandum locum profundit, reum esse. De iis autem cultus generibus, quæ hic auctor recenset, ita censendum est. Amplexus supplicum erat: qui solebant, genibus advoluti, clementiam Regum exposcere: quem & cultum statuis eorum præstabant. Osculari antiquissima veneratio: unde Iob. XXXI. 26. *Si adspexi Solem, &c. & applicata est manus mea ori meo.* Et Servius ad I Æneid. *Osculum*, inquit, *religionis est; suavium voluptatis.* Verrens, & aquam effundens, videtur cultum tribuere idolis, quatenus munditiem præstant deorum imaginibus, locisque sacris. Ac par ratio ejus, quod de

de lavandis idolis additur. Vnxere etiam simulachra, quia conveniens Diis, ut bonum spirent odorem. Sane apud Maronem Venus in primo magni operis,

— Avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere.

Nihil attamen de simulachrorum inunctione apud gentium scriptores animo obversatur. Sed potuit in Oriente is mos vigere. Et, credo, originem traxerit ab lapide, quem Iacob inunxit in בית אל, *Bethel*; unde, ut dictum, βαίτυλοι gentilium. De calceatione nihil item nunc occurrit.

Non tamen percutitur ob horum unum, quia non clare expressa sunt.] Nolunt Hebræi, vapulare hominem, priusquam transgressus sit præceptum Dei, quo disertim talis cultus vetitus esset. Vnde Thalmudici ajunt, לאו שבכללות אין לוקה עליו, *Interdictum siquod sub universali contineatur, non vapulat quis ideo.* Dixerat Deus, *Ne iis servias.* Iis verbis generatim quoque, at non speciatim, vetabatur amplexus, & osculatio idoli. Tamen si quis amplexatus, aut osculatus fuisset; nequaquam pœnæ erat obnoxius, quia neutrum horum disertim expressum esset.

י ישב לו קוץ ברגלו לפני עכ"ום לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לה׃ נתפזרו לו מעות בפניה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לה אלא ישב ואחר כך יטול׃ פרצופות המקלחות מים בפני עכ"ום לא יניח פיו על פיהם וישתה מפני שנראה כמנשק לעבודה זרה׃

X. Infixa est spina pedi ullius ante idolum? Ne se incurvet ad eam evellendam: quia videretur alioqui se idolo incurvare. Dispersi sunt nummi ante idolum? Ne se incurvet ad eos tollendos: quippe idolo videretur se incurvare: eoque consideat, & sic tollat. Effigies est aquam effundens coram idolo? ne suum os imponat ori ejus, ac bibat: quia hoc pacto quasi osculum ei figere videbitur.

יא העשה עכו"ם לעצמו אע"פ שלא עשאה בידו ולא עבדה לוקה שנאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה׃ וכן העושה עכו"ם בידו לאחרים אפילו עשאה לגוי לוקה שנאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם׃ לפיכך העושה עכ"ום בידו לעצמו לוקה שתים׃

XI. Qui sibi ipsi imaginem facit, etiamsi eam manu sua non effecerit, neque eam coluerit, vapulat, quoniam dictum est, *Non * facies tibi sculptile, neque ullam imaginem.* Ideoque is, qui sua manu simulachrum alii, quamvis gentili, fabricaret, nihilo secius vapulabat. Quippe dicitur, *Et † Deos fusiles non facietis vobis.* Itaque, qui idolum ipse sua elaborasset manu, bis vapulabat.

* Exod. 20. 4.
† Levit. 19. 4.

Qui imaginem sibi facit.] עושה hic fortasse melius transferatur, *fieri curat*: quia ipse autor distinguit, addito, *etiamsi ipse sua manu non fabricaverit.* Sententia R. Mosis est: Eum, qui imaginem ab alio fabricari jusserit, caussam esse illius imaginis; cum tamen cuique nitendum sit, ut statuæ & idola tollantur. Quamvis autem interdictum transgrediatur, in quo nullum opus sit, eoque plectendus non videatur: Maimonides tamen eximit hunc casum, & talem habet eodem loco, ac si idolum ipse formavisset. Ita & infra cap. v. § 1. inquit, מסית *seductorem*, & מוסת *seductum*, puniri, si solam voluntatem colendi idola habuerint; quamvis non servierint idolis re ipsa. Et eodem cap. § 12. ait, puniendum illum, qui votum facit, aut juramentum in nomine idoli. Nisi fortassis ideo illud ait, quia sæpe vota Domino concipientes, opus aliquod facere solent; uti qui salem adhibebant, aut sanguinem, & alia id genus, notiora, quam ut hic monere operæ sit.

Bis vapulabat.] Duplici pœna afficiebatur, quia tum faciendo imaginem, tum eam sibi faciendo, bifariam transgrederetur interdictum. Nempe & illud, *Non facies* TIBI *sculptile*: itemque alterum hoc, *Et Deos fusiles non facietis* VOBIS. Vbi non unum, sed plures, ac proinde alios etiam, signari, satis est apertum. Solidene hoc dicatur, an minus, non disputo. Mentem quidem eam esse Maimonidæ, minime dubitandum.

יב אסור לעשות צורות לנוי ואע"פ שאינן עכ"ום שנ" לא תעשון אתי כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי כדי שלא יטעו בהן

XII. Vetitum etiam facere imagines, ornatus gratia; tametsi non fiant ad cultum. Quippe dictum est, *Non * facietis mecum:* ac si diceres, (non facietis) imagines argenteas vel aureas, vel tantum ornatus caussa: ne

* Exod. 20. 22.

הטועים וידמו שהם לעבודת כו"ם ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד לפיכך אין מציירין לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם · והוא שתהיה הצורה בולטת כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצ׳ בהן ואם צר לוקה · אבל אם היתה הצורה משוקעת או צורה של סמנים כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין באריג הרי אלו מותרות :

per eas ſeducantur errantes, atque exiſtiment, idololatriæ cauſſa (factas.) Non eſt prohibitum formare propter ornatum, præterquam hominis figuram. Atque eam ob cauſſam non eſt formanda è ligno, in pariete, aut è lapide, figura hominis. Sed hoc capiendum de imagine quæ protuberat: quales ſunt figuræ ac ſculpturæ in palatiis, & his ſimiles. Talem igitur ſiquis fecerit, vapulat. Sin figura ſit de preſſa, vel coloribus expreſſa; uti illæ, quæ in tabulis menſiſve fiunt, aut quæ intextæ operi textorio, pro licitis habentur.

Non facietis mecum.] Duplicem difficultatem ſtatuunt Hebræi in verbis illis: *Non facietis mecum Deos ex auro aut argento, non facietis vobis.* Primum in eo, quod ſi dicas, *Deos ex auro & argento non facietis vobis*, ſuperflua videantur verba, *Non facietis mecum.* Dein quod poſteriora hæc verba non præſtent ſententiam perfectam: nec etiam ſuperioribus poſſint connecti, quia pronomen אתי ſub ſe habeat accentum Atnah, qui ſignum ſit finitæ periodi. Verba autem ſunt Aben-Ezræ, כל פירוש שאינו על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו, *Omnem expoſitionem, quæ non congrua eſt accentibus, ne admittas, vel audias.* Igitur cum pauſa ſit poſt verba, *Ne facias mecum*; & tamen ſententia nequaquam abſolvatur: malunt Thalmudici hæc verba, *Ne facias mecum*; exponere hoc pacto; Ne facias ſimilitudinem ejus, quod mecum eſt in cœlo: uti Solis, Lunæ, ſtellarum, angelorum. Et quia mutatis punctis etiam legere licet, אֹתִי eo, *Ne facias me*, interpretantur, Ne facias formam, in qua me prophetis oſtendi: nimirum formam hominis: unde apud Iechezquel cap. I. 26. *Et ſuper ſimilitudinem ſolii illius, quaſi ſpecies hominis.* quaſi dicas, illam formam, quam indicavi in Lege, ad ſimilitudinem meam factam. Nam ait Deus: *Faciamus hominem ad ſimilitudinem noſtram.* Atque ejuſmodi eſt Hebræorum mens. At mirum profecto, eos tam anxie rationem accentus habere, cum certum ſit, & accentus, & vocalia puncta, ſero adeo inventa fuiſſe, ut necdum ipſius Hieronymi ætate exſtiterint. Mirum etiam, non advertere eos, ipſos doctores Thalmudicos arguere, olim ea non fuiſſe, quod eidem voci nunc hæc, nunc illa puncta adſcribant, & pro iiſdem diverſimode interpretentur. Nam ſi complures ut Iudæi volunt, puncta cum ipſa Lege ſimul extiterunt, unde doctoribus eorum tanta fiducia, ut mutare ea audeant, & ad inveſtigandos S. Scripturæ ſenſus alia atque alia adſcribere? Quare non dubito verba ſacroſancta exponere, *Non facietis mecum* (id eſt, præter me) *Deos ex auro, vel argento, non facietis vobis.* Quod ſi quæras, cur illud, *facietis*, repetatur; dicam, voluiſſe Deum inculcare maxime, ut ſibi ab eo delicto caverent, ad quod maxime proni erant. Quippe ignorat nemo, repetitione addi ſæpe efficaciam ſermoni: ut, apud Ciceronem: *Vidi enim, vidi, penituſque perſpexi.* Et apud Senec. Med.

Adeſte, adeſte, ſceleris ultrices Deæ.

Illa vero ridicula explicatio eſt, cum אתי ſcribentes, per divinam formam intelligi humanam volunt.

Sed hoc capiendum de imagine, quæ protuberat.] Ideo ſolam gibboſam Hebræi vetitam dicunt, quia hac forma & Deus in viſionibus, & angeli ſe repræſentabāt. Ratio erat שלא יטעו בהן הטועים, *ne per eas errarent rudiores.* Vnde apparet, non illos ſtatuas tales ſimpliciter pro idolis habuiſſe; ſed tum demum, quando colerentur. Eam ob cauſſam infra cap. VII. § 4, ait, ſtatuam, quam Iſraelita facit, ad uſum licitam eſſe (id eſt, poſſe alios in uſus converti, fundendo ac transformando) quamdiu cultus ei exhibitus non eſt. Nimirum, quia non ſit idolum, niſi cultus acceſſerit. In quam ſententiam etiam legimus apud Carolum Magnum contra Synod. in part. Græc. pro adorandis imaginibus geſt. lib. IV, cap. XVIII. *Non enim nos imagines in baſilicis poſitas idola nuncupamus; ſed ne idola nuncupentur, adorare & colere eas recuſamus.*

יג טבעת שיש עליה חותם שהו׳ צורת אדם אם היתה הצורה בולטת אסור להניחה ומותר לחתום בה ואם היתה הצורה שוקעת מותר להניחה ואסור לחתום בה מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת׃

XIII. Annulum, cujus ſignum eſt hominis figura, ſi ea fuerit gibboſa, induere interdicitur: obſignare tamen eo licet. Sin figura ſit depreſſa, licebit induere, obſignare eo non item: quippe, ſigillo impreſſo, figura fiet gibboſa. Itidem prohibitum eſt formare imaginem ſolis, lunæ, ſtellarum fixarum,

וכן אסור לצור דמו' חמה ולבנה כוכבים ומזלות ומלאכי' שנאמר לא תעשון אתי לא תעשון כדמו' שמשי המשמשים לפני במרום ואפילו על הלוח :

rum, vel errantium, adhæc angelorum: quandoquidem dictum est, *Non * facietis mecum:* hoc est, non facietis similitudinem ministrorum coram me famulantium in cælis, ne in tabula quidem. * Exod. 20. 23.

Non facietis mecum, &c.] Quæ ad intelligentiam hujus paragraphi pertinent, abunde cognoscere est ex iis, quæ ad superiorem diximus.

יד צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם וצורות האילנות ודשאים וכיוצא בהן מותר לצור אותם ואפילו היתה הצורה בולטת :

XIV. Imagines quadrupedum ac reliquorum animantium, excepto homine, ad hæc figuras arborum, herbarum, rerumque similium, formare licet, etiam figurâ gibbâ.

Etiam figura gibba.] Nempe quia non includuntur voce MECVM: ut quæ non sint inter illa, quæ Deo in cælis ministrant. Adde quod nec magnopere ab iis periculum est; quandoquidem vix invenias usque adeo stolidos, ut plantam, vel mutum animal, habeant pro Deo suo. Græci quidem & Romani talia Diis sacrarunt; sed non habuere pro Diis. Qua de re vide sis parentem Oratoriarum institutionum lib. I, cap. V. sect. XXXIII, & XXXVII. Ægyptiorum tamen tanta erat superstitio, ut divinis afficerent honoribus certas quadrupedes, aves, pisces, plantas. Qua de re Strabo lib. ult. & veterum alii: aliqua etiam parens Orat. Inst. lib. IV. cap. IX. sect. III. Nec tamen existimo, sacerdotes, vel intelligentiores, honorem iis tantum præstitisse, ut Diis; sed potius, ut symbolis divinis.

פרק רביעי

CAPVT IV.

מדיחי עיר מישראל הרי אלו נסקלין אע"פ שלא עבדו כו"ם אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה· ואנשי העיר המודחין נהרגין בסייף והוא' שעבדו כו"ם או שקבלוה עליהם באלוה· ואזהרה למדיח מנין שנאמר ולא ישמע על פיך :

Seductores alicujus civitatis Israeliticæ plane lapidibus obruuntur, utcunque non servierint idolis, dummodo impulerint incolas civitatis suæ ad colenda ea. Quotquot vero in urbe ea seducti fuerint, gladio necantur: atque id, si idola coluerint, vel pro Deo receperint. Vbi autem monitum exstat de seductore? Quando dicitur *, *Neque audiatur* (idololatria) *in ore tuo.* * Exod. 23. 13.

Quotquot in ea urbe seducti fuerint.] Sed quid si universa civitas defecisset? Vniversi incolæ occidebantur: solum illud de rigore Legis remittebatur, quod eam non facerent תל עולם, *tumulum perpetuum*: ut præcipitur Deuter. XIII, 16: sed incolis veteribus novi succederent cives.

ב אין העיר נעשת עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה מתוכה ומאותו השבט שנאמר מקרבך וידיחו את יושבי עירם ועד שיהיו מדיחיה שנים או יותר על שנים שנא' יצאו אנשי' בני בליעל וידיחו את יושבי עיר' ועד שידיחו רובה ויהיו המודחין ממאה ועד רובו של שבט אבל אם לא הודח רובו של שבט דנין אותם כיחידים שנ' יושבי העיר לא כפר

II. Non habetur autem urbs pro seducta, nisi seductores inde, & ex tribu eadem orti fuerint. Quandoquidem dictum est *: [*Egressi homines, filii iniquitatis,*] *è medio tui, & impulerunt habitatores civitatis suæ.* Idque cum seductores duo, pluresve, fuerint. Quippe dicitur, *Egressi sunt homines nequam, & impulerunt inhabitantes civitatem suam.* Nempe donec seduxerint majorem ejus partem; seductique, centenos egressi, cæteros illius tribus numero exsuperent. Quod si non defecerit major pars tribus, judicantur * Deut. 13. 13.

 ii,

קטן ולא כרך גדול וכל פחות ממאה כפר ורובו של שבט כרך גדול וכן אם הדיחוה נשים או קטנים או שהדיחה יחיד או שהודחה מעוטה או שהודחו מאליהן או שהיו מדיחיה מחוצה לה אין דנין בה דין עיר הנדחת אלא הרי הן כיחידים שעבדו עכו"ם וסוקלין כל מי שעבד וממונן ליורשיהן כשאר הרוגי ב"ד :

ii, tanquam privati. Siquidem Scriptura ait, *Habitatores civitatis.* Neque (dicitur) pagus exiguus, neque urbs magna. Vbicunque enim pauciores sunt centenis, pagus: ubi potior tribus pars, civitas magna dicitur. Eoque si seduxerint eam mulieres, parvuli, aut privatus quispiam, aut minor pars sua sponte defecerit, aut extranei sint seductores: non judicantur instar civitatis seductæ, sed velut privati idololatræ. Idololatra autem omnis lapidibus obruitur: bona ejus (cedunt) hæredibus, ut aliorum, qui à Senatu necantur.

Non habetur autem urbs pro seducta.] Cuncta hæc desumsit auctor ex XI cap. Sanhedrin § 4. Quinque requiri ait, ut civitas quæpiam excidio à Senatu destinetur. Primùm, ut, qui seduxerint, ex eadem sint urbe, & tribu. Deinde, ut duo minimum, vel plures: unde & infra dicitur cap. V. § I. non si unus civitatem seduxerit, eam propterea à Senatu excidio destinari, sed singulos judicari. Hinc, ut seducti centenarium excedant. Tum, ut seducta sit minor pars tribus. Denique, ut viri sint, qui seduxerint. Quartam harum conditionum eo fulciunt, quia Scriptura dicat, *Habitatores civitatis.* Civitas vero plus est, quam כפר קטן, id est, *vicus parvus*, aut *villa*: quam ait Maimonides homines habere pauciores centenis. At minus est civitas, quam כרך גדול, *civitas magna*; quæ majorem partem tribus complectitur. De voce כרך audiendus quoque David de Pomis. Ait enim, לפי ר' אליה לא נמצא במקום אחר מה תרגום של עיר כרך. ובדברי רז"ל כרך גדול של רומי. בכרכי הים. כרכין המוקפין חומה. ומורה גם בצורה ומבצר : id est, *juxta R. Eliam, in nullo loco invenitur, quid significet,* עיר, כרך. *Secundum verba Rab. piæ memoriæ, magna* כרך *est Roma, inter urbes maris.* כרכין *sunt qui circumducant murum: & notat quoque, munitionem ac propugnaculum.* Ratio autem, cur seducta majori tribus parte civitas non habeatur pro depulsa, est ea, quod illa instar totius tribus censeatur, & noluerint Hebræi, tribum aliquam deleri, uti Benjamini prope evenerat. Quare tunc privatorum instar judicabantur.

ג אין דנין עיר הנדחת אלא בב"ד של ע"א שנא' והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שעריך · יחידים נהרגים בב"ד של כל שער ושער ואין המרובי' נהרגין אלא בב"ד הגדול :

III. Nec de urbe seducta, nisi in Senatu LXXI (virorum) judicium fertur: quia dictum est, * *Et educes virum illum, aut feminam illam, quæ fecerit malum hoc, ad portas tuas.* Privati, in Senatu cujusque civitatis; multi, non nisi in Senatu magno, vita privantur. * Deut. 17. 5.

Nec de urbe seducta, &c.] Notum est, triplicia fuisse judicia Hierosolymis: in templo quidem Συνέδριον virorum LXXI: ad fores vero templi duplex judicium, unumquodque XXIII virorum. In singulis porro Israelitarum civitatibus, in quibus CXX familiæ erant, constitutum erat judicium, itidem trium & viginti virorum: sin tot familiæ non forent, res erat penes tresviros. Hi civiles causas cognoscebant, ut fuse traditur cap. I. Sanhedrin. Præterea דיני נפשות *judicia capitalia*, à tribus & XX peragebantur, ut ibidem §. 4. legere est: sed ea, quæ singulos tantum spectarent. At majora, quæ totas urbes & tribus tangebant, non nisi à Synedrio LXXI virorum tractabantur: unde ibidem §. 5. אין עושין עיר הנדחת אלא בבית דין של שבעים ואחד *Non condemnant civitatem apostasiæ, nisi in Senatu septuaginta & unius virorum.* cætera illic vide.

ד אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת שנא' באחת שעריך ולא ירושלם נעשי' עיר הנדחת לפי שלא נתחלקה לשבטים ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו גוים ויחריבו את ארץ ישראל

IV. Nulla refugii civitas, tanquam seducta, damnabilis est, eo quod dicatur, *In * aliqua ex portis tuis.* Neque Ierusalem pro seducta, (eoque excidio digna) poterat haberi; quoniam, in divisione terræ, tribuum nulli fuit attributa. Neque in civitatem limitaneam, ut seductam, judicium exercebatur: ne con- * Deut. 17. 2.

ואין ב״ד אחד עושה שלש עיירות הנרחות זו בצד זו אבל אם היו מרוחקו׳ עושה :

confluerent eo gentiles, ac vastarent terram Israel. Neque Senatus uno tempore ejus criminis condemnaverit oppida tria situ vicina: at fecerit hoc, si multum distent.

Nulla refugii civitas tanquam seducta dammabilis est.] Rationem subdit è verbis illis Mosaicis legis Repetitæ, *In aliqua è portis* TVIS. Vbi vis est in provocabulo TVIS: quia hoc excluduntur civitates refugii. Quippe hæ separatæ erant à ditione Israelitarum; eoque nulla tribus in eas juris quidquam habebat. Itidem nec Hierosolyma condemnari idololatriæ universalis quibat, quia nulli tribuum attributa erat in partitione sanctæ terræ; ut quæ cunctum Israelem spectaret.

Neque in civitatem limitaneam.] Hæc iisdem fere verbis in Sanhedrin cap. 1. Sed autor hic rationem reddit: nimirum, ne gentiles locum vacuum & vastum invadant. ספר David de Pomis exponit, גבול תצחר או מחנה *Terminus, statio, aut castra.* Credo, originem à ספר esse, ac si *circumscriptionem* dicas.

Oppida tria situ vicina.] Nempe ne conspirando, atque alias etiam civitates in partes suas trahendo, tribus universæ in maxima conjiciantur pericula.

ה אין עושין עיר הנדחת עד שידחוה מדיחיה בלשון רבים ויאמרו להן נלך ונעבוד או נלך ונזבח נלך ונקטיר נלך ונסך או נלך ונשתחוה או נלך ונקבל באלוה והם שומעים ועבדו אותה דרך עבודתה או באחת מארבע עבודות או שקבלוה באלוה ·

V. Neque civitas defectionis rea peragitur, nisi cum seductores plures sunt numero: dixerintque ipsi: *Eamus, & colamus*, vel, *Eamus, & sacrificemus*: vel, *Eamus, & suffitum offeramus*: vel, *Eamus, & libemus*: vel, *Eamus, & incurvemur*: vel, *Eamus, & in Deum assumamus*: atque illi, qui hæc audiunt, cultum numinis istius proprium, vel aliquem ex quatuor illis cultus modis exhibuerint, vel pro vero numine receperint.

Nisi cum seductores sunt numero plures.] Impulere, credo, in eam sententiam verba illa, *Eamus & colamus*, Deuter. XIII. 13. Nam qui dicit, *Ibo & colam*, non tam alium adhortari videtur, quam, quid ipse statuerit, aperire. Nihil tamen impedit, quo minus, & unus, & multi, vel unum, vel multos, plurativo numero compellent.

ו עיר הנדחת שלא נתקיימו בה ובמדיחיה כל התנאים האלו היאך עושים להם מתרין ומעידין בכל אחד ואחד מהן שעבד עכ״ום וסוקלין אותם כיחידים שעברו וממונם ליורשיהם : והיאך דין עיר הנדחת בזמן שתהיה ראויה להעשות עיר הנדחת ב״ד הגדול שולחין ודורשין וחוקרין עד שידעו בראיה ברורה שהודחה כל העיר או רובה וחזרו לעכ״ום אח״כ שולחין להם שני תלמידי חכמים להזהירם ולהחזירם אם חזרו ועשו תשובה מוטב ואם עמדו באולתם ב״ד מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא והן צרין עליהן ועורכין עמהם מלחמה עד שתבקע העיר כשתבקע מיד מרבין להן בתי דינין ודני׳ אותם כל מי

VI. Quid de civitate, ac seductoribus fiebat, ubi non omnes conditiones istæ concurrerent? Commonebant, obtestabantur quoque adversus quemque eorum, qui servierant idolis, eosque lapidibus obruebant, velut privatos idolorum cultores: bona eorum hæredibus (relicta.) Quomodo autem civitas seducta, tempore sic exigente, condemnabatur desertæ religionis? Senatus per delegatos suos inquirebat, scrutabatur, expendebat, usque dum certis comperisset indiciis, civitatem universam, vel majorem ejus partem seductam ad idolorum cultum deflexisse. Deinde missi duo sapientum discipuli, ut seductos commonerent, ac converterent. Si ad saniorem mentem reversi, pœnitentiam agerent; bene erat: sin perseverarent in dementia; præcipiebat Senatus toti Israeli, ut arma adversus eos caperet, eos obsideret & impugnaret, donec perruptum civitatis vallum foret. Occupata urbe, crebra mox tribunalia constituebant, deque reis judi-

שבאו עליו שני עדים שעבד עכ״ום אחר שהתרו אותו מפרישים אותו נמצאו כל העובדים מיעוטה סוקלין אותן ושאר העיר ניצול נמצאו רובה מעלין אותן לב״ד הגדול וגומרין שם דינם והורגין כל אלו שעבדו בסייף ומכין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב טף ונשים אם הודחה כולה ואם נמצאו העובדים רובה מכים את כל הטף והנשים של עובדים לפי חרב ובין שהודחה כולה ובין שהודחה רובה סוקלין את מדיחיה ומקבצין כל שללה אל תוך רחובה אין לה רחוב עושין לה רחוב ׃

judicium ferebant. Omnes autem duorum testimonio convictos idololatriæ, ubi eos prius admonuissent, separabant. Si minor civitatis pars idola coluisset; iis lapidibus obrutis, cæteri periculo eximebantur. Sin autem major pars defecisset; sistebantur Senatui magno, usque dum, re judicata, idololatras omnes gladio occidissent. Omnes ejus civitatis, si tota fuerit seducta, gladio necant; non pueris, non mulieribus exemtis. Quin etiam si major pars idololatriæ adhæserit; gladio itidem tam pueri, quàm mulieres necabantur. Sive autem civitas tota, sive pars ejus fuerit aversa à Deo; seductores lapidibus obruuntur, inque medio fori præda sive bona omnia coacervantur. Quod si eo destituitur civitas, forum paratur.

Commonebant, obtestabantur quoque.] Nimirum, si numero pauci essent, singulos admonebant: sin ingens esset multitudo, publico edicto monebantur universi. Verbum התרה est *admonere, certiorem facere*. Venit ab התראה *admonitio*, quæ præsentibus testibus fit: *protestationem* vulgo vocant. Doctissimus Cochus in notis ad v. cap. Sanhedrin à תורה vocem hanc deducit. Ego non dubito, venire à ראה *vidit*, in Hiphil הראה *ostendit, demonstravit*: fiebat autem hæc admonitio, ut siquis errore idololatriam exerceret, desisteret: si monitus perseverabat, non errore, sed sciens volens peccasse judicabatur; & lapidationis reus erat.

Vsque dum certis comperisset indiciis.] Deuter. XVII. 2. *Quum inquisiveris bene, si ecce vera certaque illa res erit*. Vnde in Sanhedrin cap. V. §. 2. כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. *Quisquis multus est in inquisitionibus, sane laudem meretur*. Nimirum nequid temere statuatur.

Deinde missi duo sapientum discipuli.] Exemplo Prophetarum, qui semper Israelem idolis servientem dehortati sunt. Et simile exemplum est Iosue XXII, cum exstructo à Rubenitis trans Iordanem altari, reliquæ tribus, priusquam bellum adversus eos susciperent, miserunt Pinchasum, & seniores ad eos.

Percutiunt omnem animam hominis.] In Siphre de civitate seducta dicitur: *Non moriemur patres propter filios, neque filii propter patres*: juxta quam sententiam verba Scripturæ, *Percutiendo percuties omnes habitatores illius civitatis acie gladii*; de reis intelligenda sint; non item, quorum nulla hic culpa est, infantibus. Super eadem re disputarunt R. Elibezer, & R. Aquiba: quorum ille occidi omnes, hic parvulis parcendum contendebat. Autor noster Elihezerum sequitur: quia peccatum desertæ religionis usque adeo grave est, ut omnem ejus memoriam aboleri Deus velit, quò ad reliquos terror & exemplum perveniret. Vnde addunt, qui hanc sententiam tuentur, quod Dominus omnes facultates talium absumi jusserit: liberi autem, usque ad annum XIII, juxta Thalmudistas, inter parentum facultates numerentur. Et simile est, quod Deus etiam animalia, quibuscum peccatum commissum est, jusserit supplicio affici.

Bona omnia coacervantur.) Vt comburantur. Deuter. XIII. 16.

ז היה רחובה חוצה לה בונין חומה חוץ ממנו עד שיכנס לתוכה שנאמר אל תוך רחובה והורגין כל נפש חיה אשר בה ושורפין את כל שללה עם המדינה באש ושריפתם מצות עשה שנאמר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה ׃

VII. Si forum fuerit extra civitatem, producuntur pomœria in tantum, ut forum muro contineatur: quia dictum est, *In * medio fori ejus*. Occidunt autem, quicquid in urbe ea animatum, bonaque universa, una cum urbe, absumunt igni. Ac concrematio ea est mandati: quia dicitur, *Et † combures igne urbem, & omnem prædam ejus*.

* Deut. 13. 16.

† Ibid.

Si fuerit forum ejus extra eam.] Sumtum ex Sanhedrin cap. XI. §. 6. היתה רחובה חוצה לה כונסין אותה לתוכה. *Si forum ejus sit extra eam, cogunt illud intra eam*. Nimirum muro circumdant, ut hic exponit Maimonides.

VIII. Fa-

ח נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה נשרפין בכלל שללה: הואיל וישבו שם ממונן אבד וכל הנהנה ממנה בכלל שהוא לוקה אחת שנאמר ולא ידבק בידך מאומה מן החרם: ועיר הנדחת שהוזמו עדיה כל המחזיק בנכסיה זכה ומותר ליהנות בו שהרי הוזמו ולמה זכה בה שכל אחד ואחד כבר הפקיד ממונו משעה שנגמר דינם ואינה נבנית לעולם וכל הבונה אותה לוקה שנאמר לא תבנה עוד: ומותר לעשותה גנות ופרדסים שנאמר לא תבנה עוד מדינה כמו שהיתה:

VIII. Facultates justorum (in urbe seducta) habitantium, etsi ipsi non desciverint, cum aliorum bonis cremabantur. Nam quia istic sedem fixerint, facultates perdunt. Et quisquis vel minimam utilitatem ex iis percipit, propterea vapulat, quia dictum est: *Neque * adhærebit manui tuæ quicquam ex anathemate.* (* Deut. 13. 17.) Quod si comperiatur, civitatem quampiam falso à testibus esse (descitæ religionis) accusatam: nihilominus, qui quicquam habet ex ejus facultatibus, retinebit illud, quæstumque eo facere possit, quia testes falsitatis convicti. Cur vero hoc fas erit? Quia omnium bona ab ea hora fiunt, qua adversus eos prolata est sententia. Neque urbs ea unquam instaurabatur: imo quisquis denuo exstrueret, vapulabat: quia dictum est: *Non † ædificabitur amplius.* († Deut. 13. 16.) At licuit ex ea facere hortos ac pomaria viridantia: quia scriptum est, *Non ædificabitur amplius*, civitas, uti fuerat.

Quæstumque eo facere poterat.] Peccatum quidem ab homine, qui non palam tradiderit, ut cremaretur. Sed postquam certis indiciis est compertum, falso aliquem damnatum; nihil opus id cremari, quod aliquis se occulte è bonis ejus retinuisse agnoscit. Nam cur crematur, si damnatus fuit innocens? Reddi verò damnato nequit, si lapidibus jam obrutus. Nec opus reddi superstiti; quia mox à pronunciata sententia excidit jure bonorum suorum, quæ comburi debuerunt. Is igitur, qui sibi clam retinuerat, deinceps quoque reservet, eoque utatur, fruatur.

Facultates justorum.] Sanhedrin cap. xi. §. 5. החרם אותה ואת כל אשר בה וגו' מכאן אמרו נכסי צדיקים שבתוכה אובדין שבחוצה לה פליטין: *Devove illam, & quicquid in illa. Hoc loco subnixi Sapientes dicunt, opes justorum, quæ in illa sunt, perire: quæ extra eam sunt, evadere.* Sane si ratio quæratur, cur justus in urbe illa manserit; vix alia adferri possit, quam quòd bona huc impulerint: ergo & bona pereant.

Qui rapuerit quicquam ex ejus facultatibus, retinebit.] Quia, ex qua hora sententia in urbem lata est; jam publicum esse cœpit, quidquid in ea erat. זכה est *mereri*, *dignum esse*, ἄξιον εἶναι. Vtuntur autem hac voce, quia laudabile videtur studium ejus, qui mox à lata sententia irruit in facultates eorum, qui apostatæ esse credebantur.

Licuit vero ex ea hortos & pomaria facere.] Sanhedrin cap. xi. §. ult. Idem statuit R. Aquiba. At R. Iose Galilæus putavit perpetuum, & sterilem acervum relinquendum.

ט שיירה העוברת ממקום למקום אם עברה בעיר הנדחת והודחה עמה אם שהתה שם ל' יום נהרגין בסייף וממונם אבד ואם לאו הן בסקילה וממונן ליורשיהן:

IX. Peregrinantes, si dum per urbem seductam transeunt, pariter seducantur: post moram in ea xxx dierum gladio necantur, & facultates amittunt. Sin tantam in ea moram non traxerint: ipsi quidem lapidibus obruuntur; bona vero hæredibus cedunt.

Peregrinantes.] Ad verbum, *Turba iter facientium.* Sane סיירה David de Pomis exponit, *turmam*, *exercitum*, *castra*. Vox Chaldæa est סירא, quæ *catervam* notat: Arabes hodie *Caravanam* nuncupant: iisdem quoque سير est *ivit*, *profectus est*. unde سيرة *iter*, *profectio*. Explicat autor verba, quæ Sanhedrin cap. xi. §. 5. החמרת וגמלת העוברת ממקום למקום הרי אלו מצילין אותה. *Asini, & cameli, de loco in locum transeuntes, eam eripiunt.* Asini & cameli pro his, qui cum iis proficiscuntur. Hi si in urbe aliqua per xxx dies substiterint (nam hoc spatium requiritur, ut possint inter habitatores censeri) in tantum prodesse civitati possunt, ut eam excidio liberent. Nempe si ipsi sint innocentes, ac tot numero, ut quando justis ejus urbis accensentur, numerus fiat major justorum, quam eorum est, qui à Dei cultu defecerint. Verum alia est quæstio, de qua Maimonides hic agit. Loquitur

quitur enim de peregrinantibus ſeductis: qui, ſi diebus xxx in urbe hæſerint, una cum cæteris occidi jubentur, bona vero publicantur. Sin breviori temporis ſpacio in urbe fuerint; ipſos cenſet lapidibus obruendos, bona autem hæredibus relinqui.

Bona eorum hæredibus. In Gemara Sanhedr. ad cap. VI. Nam הרוגי מלכות נכסיהן למלך הרוגי ב"ד נכסיהן ליורשין. *Eorum, qui Regis juſſu occiſi ſunt, bona Regi cedunt: eorum, qui à Senatu, hæredibus.* Quamquam alibi id neget Autor noſter. Vide notas eruditiſſ. Cochi, in cod. Sanhedr. cap. dicto, § 7. † † pag. 263.

י נכסי אושי מדינה אחרת שהיו מופקדין בתוכה אף על פי שקבלו עליהן אחריות אין נשרפין אלא יחזרו לבעליהן שנאמר שללה ולא שלל חברתה׃ נכסי הרשעים שהודחו שהיו מופקדין במדינה אחרת אם נקבצו עמה נשרפין בכללה ואם לאו אין מאבדין אותם אלא ינתנו ליורשיהן׃

X. Facultates hominum alterius urbis, depoſitæ apud incolam ſeductæ civitatis, utcunque fuerint oppigneratæ, non eo cremabantur, ſed reſtituebantur dominis: quia dicitur, * *Spolia ejus*, & non, *ſpolia ſociæ ejus*. Bona ſeductorum depoſita in alia civitate, ſi cremandis adjungi poterant, ſimul comburebantur: ſin minus, non perdebant eas, ſed hæredibus dabantur. * Deut. 13: 16.

יא בהמה חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת שהיתה בתוכה הרי זו אסורה ועיסה שהיא בן מותרת לפי שאיפשר לחלקה׃

XI. Quadrupes, cujus dimidia pars ſeductæ erat civitatis, dimidia altera civitatis alterius, quando apud deſertores religionis egerit, prohibita eſt. Quod ſi maſſa farinacea fuerit apud ſeductos, quia dividi poteſt, interdicta non eſt.

יב בהמה של עיר הנדחת שנשחטה אסורה בהנאה כשור הנסקל שנשחט׃ שער הראש בין של אנשים בין של נשים שבה מותר בהנאה׃ אבל של פיאה נכרית הרי הוא מכלל שללה ואסור׃

XII. Quadrupede civitatis ſeductæ, jam jugulato, quæſtum quis facere prohibetur: quemadmodum bove lapidato, poſteaque jugulato. Capillos virorum, aut mulierum, ejus civitatis in uſum convertere licet. Coma autem extranea, quia generali prædæ appellatione continetur, prohibita eſt.

Sed coma extranea.] פאה vel פיאה David de Pomis recte explicat hiſce verbis: שער נכרי היינו שער שמשימה האשה בראשה משל נשים אחרות. *Capillus externus, id eſt, capillus quem applicat mulier capiti, ex capillis aliarum mulierum.* Vt non recte hoc vocabulum cepiſſe Munſterus videatur, cum ſignificare ait *uxorem alienam*. פאה proprie *angulus*, Levit. XIX. 27. לא תקיפו פאת ראשכם. *ne circumtondete angulos capitum veſtrorum.* idem per metonymiam adjuncti pro *antiis*, vel *comis*, quæ eidem applicantur.

יג פירות המחוברין שבתוכה מותרין שנאמר תקבוץ ושרפת מי שאינו מחוסר אלא קבוץ יצאו פירות המחוברין שהן מחוסרין תלישה וקבוץ ושריפה והוא הדין לשער הראש ואין צריך לומר האילנות עצמן שהן מותרות והרי הן של יורשיהן׃

XIII. Fructus necdum avulſi, quamvis in civitate ſint ſeducta, (uſibus humanis) conceſſi ſunt: quia ſcriptum eſt, *Colliges* * *& combures*: puta, illa tantum, quæ colliguntur. Eoque fructus necdum avulſi, quos primo decerpere neceſſe ſit, ac deinde colligere & cremare, quod etiam in capillis locum habet, inde excipiuntur. Neque hic neceſſe addere, arbores fuiſſe uſui conceſſas; quandoquidem illæ hæredibus cedebant. * Deut. 13. 16.

Fructus necdum avulſi.] פירות מחוברין fructus vocantur, conjuncti, hoc eſt, nondum avulſi à planta ſua. Nam חבר, unde מחובר, David de Pomis exponit חבר & לוה, *adhæſit, copulatus, conjunctus eſt.* Aboda Zara cap. I. § 8. אין מוכרין להם במחובר אבל מוכר הוא משיקצץ. *Non vendent eis fructus*

ctus terræ inhærentes; sed de eo, quod demessum est. Ait hoc loco autor, fructus, qui nondum è stirpe seu planta avulsi sunt, inter anathemata non esse. Fundamentum opinionis suæ citat verba, *congregabis & combures.* at fructus non simpliciter congregari possunt, sed primo decerpendi sunt, eoque non includuntur præcepto. Similis ratio in capillis hominis, qui antequam colligi queant, evellendi sunt.

יד ההקדשות שבתוכה תמימים הרי הם קדשי מזבח וימותו זבח רשעים תועבה׳ קדשי בדק הבית יפדו ואחר כך שורפין אותן שנאמר שללה ולא שלל שמים הבכור והמעשר שבתוכה תמימים הרי הן קדשי מזבח וימותו ובעלי מומים הרי הן בכלל בהמתה ונהרגין:

XIV. Animalia civitatis consecrata, si perfecta fuerint, altari debentur, ac morientur. *Satrificium * malorum abominatio.* Oblata ad reparandam domum Dei, redimentur, ac deinde cremabuntur: quia scriptum est, *Spolium * ejus*, & non, *spolium creatoris.* Primogenitum & decimum quodque animalium in civitate, quod perfectum est, altari est debitum, ac mactandum. Mutila autem continentur generali nomine bestiarum, eoque occidentur.

* Deut. 17. 1. Isa. 1. 13.

* Deut. 13. 17.

Animalia civitatis.] Sancta aræ, sive bestiæ Deo consecratæ, etsi perfectæ sint, aræque destinatæ, non tamen offerentur Deo; sed communi urbis excidio involutæ, ipsæ etiam vita privabuntur. Sancta vero templi, id est, pecuniæ, aut quæ alia ad reparandum ædem sacram offeruntur, redimenda sunt, & deinde comburenda. Nam illa non urbis amplius sunt, sed Dei. Atqui tantum legitur, *spolium ejus*, puta civitatis. Præterea quia dictum est, *Omnem* civitatem & *quicquid* in ea est, perdendum, nolunt quidquam inde detrahi; sed parem summam priori ad sacra deponunt, deinde priora absumunt. Sanhedrin xi. § 6. הקדשות מבה יפדו, *res sanctas, quæ in ea, rediment.*

יה התרומות שבתוכה אם הגיעו ליד כהן ירקבו מפני שהן נכסיו ואם עדיין הן ביד ישראל ינתנו לכהן של מדינה אחרת מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף: מעשר שני וכסף מעשר שני וכתבי הקדש שבתוכה הרי אלו יגנזו:

XV. Oblata civitatis, si jam manu sacerdotis sint recepta, putrescunt, eo quod illius sint. Quod si adhuc in manu sint Israelitarum, tradentur sacerdoti alterius civitatis, quia sunt Dei: quæque Dei sint ex consecratione facta, eadem sint corporis, (sive ordinis Deo inservientis.) Decimæ secundæ, earumque decimarum argentum, & Scripturæ sacræ apud eos inventæ, recondentur.

Putrescunt.] Nec Dei censentur, nec humano usui relinquuntur; sed habentur pro derelictis, ac putredine perituris.

Decimæ secundæ, earumque, &c.] מעשר ראשון *Decimæ primæ* sunt, quæ partim ex frugibus, aliisque fructibus, partim ex animantibus, puta ovibus, capris & bubus, dabantur Levitis: ut legere est Levit. xxvii, 30. Nec hæ ferebantur Hierosolymam; sed à Levitis in quibusque colligebantur civitatibus. Earumque decimarum decimæ pendebantur Pontifici, & Sacerdotibus: ut est Num. xviii, 26. מעשר שני decimæ secundæ erant decimæ novē illarum partium, quæ post decimationē priorem residuæ erant. Atque ex his ter quotannis Hierosolymam proficiscentes, in itinere vivebant, & Deo Hierosolymis hostias offerebant pacificas, quas coram Domino comedebant cum Levitis. Porro decimæ secundæ fructuum & animantium vendebantur: & earum argentum sive precium deferebant secum Hierosolymam euntes. Vide Deut. xiv. Item Sanhedrin xi. § 6.

יו כל העושה דין בעיר הנדחת הרי זה כמקריב עולה כליל שנאמר כליל לה׳ אלהיך ולא עוד אלא שמסלק חרון׳ אף מישראל שנאמר למען ישוב ה׳ מחרון אפו ומביא עליהם ברכה ורחמים שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך:

XVI. Quando quis reos peragit in civitate seducta; perinde est, ac siquis offerret holocaustum consummatum. Nam dicitur, ** Consummatum Domino Deo tuo.* Neque id solum præstat; sed præterea avertit iram Dei ab Israele: juxta illud, † *Vt convertat se Deus, ne accendatur ira ejus.* Quin & benedictionem adfert, & misericordiam: quia scriptum, ** Vt conferat tibi misericordiam, & diligat, atque augeat te.*

* Deut. 13. 17.

† Ibid.

* Ibid.

C A-

פרק חמישי

המסית אחד מישראל בין איש בין אשה הרי זה נסקל אע"פ שלא עבד המסית ולא המוסת עכ"ום אלא מפני שהודחו לעבוד בין שהיה המסית הדיוט בין שהיה נביא בין שהיה המוסת יחיד איש או אשה או יחידים מיתתו בסקילה:

CAPVT V.

QVisquis Iſraelitam vel Iſraelitidem ſeduxerit, ſaxis obruitur: tametſi ſeductor, aut ſeductus, necdum coluerint idola: tantum nempe, quia impellere voluit ad cultum idolorum. Sive autem ſeductor laicus fuerit, ſive prophetes; ſive item unus, vel virilis, vel muliebris ſexus; ſive privati numero plures fuerint; pœna ejus eſt lapidatio.

Seducens aliquem ex Iſraele.] Seductor ſeu מסית definitur Sanhedrin cap. VII, § 10. כמסית זה הדיוט המסית את ההדיוט אומר לו יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה. *Seductor eſt laicus ſeducens laicum, dicens ei; Eſt Deus in illo loco, cui talis cibus, talis potus offertur; à quo talia bona, vel mala, exſpectantur.* Inter מסית *ſeductorem*, & מדיח, *impulſorem* hoc diſcriminis eſſe videtur, quod מסית tantum unus eſſe poſſit; מדיחים non pauciores quam duo. Quod planius ex ſequentibus fiet.

ב המסית את רוב אנשי העיר הרי זה מדיח ואינו נקרא מסית· היה זה שהדיח רוב העיר נביא מיתתו בסקילה והנדחים הרי הן כיחידים ואינם כאנשי עיר הנדחת עד שיהיו המדיחים שנים· ואחד האומר אמרה לי עכ"ום עבודה או שאמר אמר לי הקב"ה עבדו עכ"ום הרי זה נביא שהדיח ואם הודחו אחריו רוב העיר נסקל:

II. Qui ſeducit majorem civitatis partem, ille eſt MADIACH, ſive impulſor; neque vocatur MESSIT, ſive ſeductor. Si ille, qui (ad falſum cultum) impulit, fuerit urbis prophetes, lapidibus obruitur: qui vero ab eo impulſi, ſimpliciter, ut ſeducti, cenſentur, non ut viri civitatis impulſæ, donec duo ſint impulſores. Et tam ille, qui dixit, *Idolum retulit, Servite mihi*; quam qui dixit, *Deus benedictus aperuit mihi, colite idola*; cenſetur prophetes impulſor. Ac ſi ab eo ad defectionem impulſa eſſet, major pars civitatis, lapidabatur.

Vt ſeducta cenſeatur.] Qui ſimpliciter habentur pro ſeductis, pereunt quidem, at bona eorum non item. Sed bona etiam peribant, ſi ſeductus cenſeretur, ut pars civitatis ejuſmodi, quæ majorem partem ſeducta ſit: ſive tanquam eorum unus, qui decepti eſſent cum majori parte civitatis, quæ propter defectionem iſtam devota eſſet, & excidio deſtinata.

ג המסית שהסית בין בלשון רבי' בין בלשון יחיד הרי זה נסקל כיצד האומ' לחברו אלך ואעבוד נלך ונעבוד בעבודה פלו' שדרך אותה עכו"ס להעבוד בה אלך ואזבח נלך ונזבח אלך ואקטר נלך ונקטר אלך ואנסך נלך ונסך אלך ואשתחוה נלך ונשתחוה הרי זה מסית:

III. Seductor, ſive plurativo numero, ſive ſingulo, in ſuadendo uſus ſit; lapidibus obruitur. Vt ſi dixerit ſodali, *Ibo, & colam*: vel, *Eamus, & præſtemus cultum idolo illi convenientem: Ibo, & ſacrificabo*; vel, *Eamus, & ſacrificemus: Ibo, ſuffitumque offeram*; vel, *Eamus, ſuffitumque offeramus: Ibo, & libabo*; vel, *Eamus, & libemus: Ibo, & incurvabo me*; vel, *Eamus, & incurvemus nos*: talis pro ſeductore habetur.

ד הסית לשנים הרי הן עדיו והן מביאין אותו לב"ד ומעידים עליו שכם אמר להן וסוקלין אותו· ואין המסית צריך התראה אמר לאחד

IV. Duo fuerint, quibus ſuaſerit quis: hi teſtes Senatui ſiſtent, & eum teſtabuntur ſic locutum, & deinde lapidabunt. Nec opus præmonere ſeductorem. Si uni ſic locutus, is dicet,

הוא אומר יש לי חברים רוצים בכך ומערים עליו עד שיסית בפני שנים כדי להרגו· אם לא רצה המסית להסית לשנים מצוה להכמין לו:

dicet, posse idem aliis testibus adstrui. Ac callide cum eo aget, donec inducatur ad idem coram duobus dicendum, ut occidatur. Sin dicere ea coram duobus nolit; præceptum est, ut insidiæ illi struantur.

ה כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין עליהן חוץ מזה· כיצד מכמינין לו המוסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו ולא יראה אותם והוא אומר למסית אמור מה שאמרת לי בייחוד והוא אומר לו והמוסת כשיבו היאך ניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבר את העצים ואת האבנים אם חוזר בו או שתק פטור· ואם אמר לו כך היא חובותינו וכך יפה לנו העומדים שם ברחוק מביאין אותו לב״ד וסוקלין אותו:

V. Nulli autem eorum, qui ex Lege fiunt rei mortis, insidiæ struuntur, præterquam isti. Sed quomodo insidiandum ei? Is quem seducere conatus, duos constituet in loco tenebricoso, ita ut videant seductorem, & verba ejus audiant, ipse eos non videat. Deinde seductori, inquiet: *Dic age hic seorsim mihi, quod ante retulisti.* Si tum dixerit illud; sic ei respondebit ille, quem seducere est conatus: *Quomodo autem deseremus Deum nostrum, qui in cœlis agit; & eamus ad colenda ligna, ac lapides?* Quod si alter dicat, *Hoc nostri est officii, sic decet:* qui abditi erant, prosiliunt, eum ad Senatum adducunt, & lapidibus obruunt.

Duos constituit in loco tenebricoso.] pro בחקים אפל in Sanhedrin (unde hæc, & priora omnia, ad verbum prope transcripsit autor) cap. VII, §. 10. est, אחורי הגדר *post parietem.* Nempe uterque modus satis conveniens insidiis struendis. De pariete, sed in alio negotio, sic quoque Cicero in Topicis: *Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt: ut Staleno nuper accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus, pariete interposito, quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus est.* At de loco tenebricoso, qualis specus, exemplum habemus de Lacedæmonio Pausania, quod ibidem Tullius tangit: pleniusque exponunt Thucydides, Diodorus, alii. Vnius adferam Nepotis verba: *Non est prætereunda gravitas Lacedæmoniorum. Nam ne hujus quidem* (Argilii) *indicio compulsi sunt, ut Pausaniam comprehenderent: neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse indicasset. Itaque huic indici, quid fieri vellent, præceperunt. Fanum Neptuni est Tænari, quod violari nefas putant Græci. Eo ille index confugit, in ara consedit, hanc juxta locum fecerunt sub terra, ex quo posset audiri, siquis quid loqueretur cum Argilio. huc ex Ephoris quidam descenderunt. Pausanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, perturbatus eo venit: quem cum supplicem Dei videret in ara sedentem, quærit, caussæ quid sit tam repentini consilii. Huic ille, quid ex literis comperisset, aperit. Tanto magis Pausanias perturbatus orare cœpit, ne enuntiaret, nec se meritum de illo optime proderet. quod si eam veniam sibi dedisset, tantisque implicitum rebus sublevâsset, magno esse ei præmio futurum. His rebus Ephori cognitis, satius putaverunt, in urbe eum comprehendi.*

ו מצוה ביד המוסת להרגו שנ׳ ידך תהיה בו בראשונה להמיתו וגו׳ ואסור למוסת לאהוב את המסית שנ׳ לא תאבה לו ולפי שנא׳ בשונא עזוב תעזוב עמו יכול אתה עוזב לזה ת״ל ולא תשמע אליו ולפי שנא׳ ולא תעמוד על דם רעך יכול אי אתה עומד על דמו של זה ת׳ל ולא תחוס עינך· ואסור למוסת ללמד עליו זכות שנ׳ ולא תחמול ואם ידע לו חובה אינו ראשי לשתוק ממנה שנא׳

VI. Iubetur is, quem seductor tentat, occidere eum: quia dictum sit, *Manus * tua erit adversus eum in principio ad perimendum illum*, &c. Prohibetur autem tentatus amare seductorem: quoniam dicitur, *Non * bene cupies ei.* At quia dictum est de inimico, * *Iuvando juvabis*; credere possis, juvandum hunc tibi. Sed (de isto quoque Lex) instruit, cum ait: *Nec * audies illum.* Quandoquidem etiam dicitur, *Ne * instato contra sanguinem proximi tui*: crediderit quispiam, non expetendum proximi sanguinem. Verum & de eo docemur his verbis: *Et * ne parcat oculus tuus.* Nec tentato, eum licet defendere. Quippe dicitur, *Et * ne clementia utaris.* Contra

* Deut. 13. 9.
* Ibid. 13. 8.
* Exod. 23. 5.
* Ibid.
* Levit. 19. 16.
* Deut. 13. 8.
* Ibid.

ולא תכסה עליו · ואזהרה להדיוט המסית מנין שנא׳ וכל ישראל ישמעו ויראו ·

Contra si quicquam norit, quod crimen habeat, reticere illud non licet: quoniam scriptum est, *Neque * celato illum.* Vnde autem mandatum colligitur de idiota seductore? Ex eo, quod dictum est: *Et * totus Israel audiet, ac timebit.*

* Ibid.
* Deut. 13. 11.

ז המסית את אחרים לעבדו ואמר להם עבדוני אם עבדוהו נסקל ואם לא עבדוהו אע״פ שקבלו ממנו ואמרו הין אינו נסקל · אבל אם הסית לעבוד׳ איש אחר או לשאר מיני עכ״ום אם קבל ממנו ואמר הין נלך ונעבוד אע״פ שעדין לא עבד שניהם נסקלי׳ המסית והמוסת שנא׳ לא תאבה לו ולא תשמע אליו הא אם שמע ואבה חייב ·

VII. Qui auctor est aliis, ut se colant, ac dixerit iis, *Mihi cultum praestate:* si fecerint, lapidatur. Si non fecerint, etsi acquiescentes annuerint, non obruitur saxis. Caeterum quando quis auctor fuerit alterius colendi, aut alius generis cultum idoli suaserit: si persuaserit, ita ut tentati dicant, *Plane eamus, ac colamus*; etiamsi necdum coluere, uterque & qui persuasit, & cui persuasum, lapidatur. Quippe dictum est, *Non * acquiescite illi, neque audite illum.* Vnde constat, si acquieverit, & audierit, reum esse.

* Ibid. 13. 8.

Non obruitur saxis.] Nempe quia jocose ista videri possint prolata.

ח נביא המתנבא בשם עבודת כ״וס כיצד זה האומר אמרה לי ע״ז פלונית או כוכב פלוני שמצוה לעשות כך וכך ואפי׳ כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור אם התרו בו בפני שנים הרי זה נחנק שנא׳ ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא ואזהר׳ שלו מכלל שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו ·

VIII. Qui prophetam egerit in nomine idolorum: ut siquis dicat, *Idolum hoc, vel stella ista, in mandatis dedit, ut hoc, vel illud, ageretis:* tametsi juxta Legis statuta de mundo, & immundo judicet, si coram duobus commonitus sit, strangulatur: quia dictum est, ** Et qui loquetur in nomine aliorum Deorum, & morietur propheta iste.* Monitum autem hoc colligitur ex dicto (generali) illo: *Et * nomen aliorum Deorum non commemorabitis.*

* Deut. 18. 20.
* Exod. 23. 13.

Qui Prophetam egerit in nomine idolorum.] Vide Sanhedrin cap. x. Triplex est Propheta, qui ab hominibus plectitur; ac totidem genera eorum, quos Deus punit. Ab hominibus primùm punitur, qui vaticinatur ea, quae non audivit: ac talis Tzidkija fuit, filius Cenahunae, tempore Achabi, II Chron. XVIII, 10. juxta verba: *Etiam Prophetam, qui superbe arroget sibi loqui verbum in nomine meo, quod non praecepi ei.* Alter est, qui prophetat ea, quae alteri Prophetae revelata sunt: ob verba, *Quod non praecepi ei:* id est, qui vaticinatus fuerit ea, quae ipsi non praecepi, tametsi alteri praeceperim. Tertius est, qui prophetat in nomine idolorum. Eorum, qui Dei vindictae relinquebantur, primus est is, qui supprimit prophetiam; ut Ionas. Alter, qui contemnit verba alterius Prophetae; cujus exemplum est I Reg. XX, 36. Tertius, qui suam ipse prophetiam transgreditur: de qualibus volunt dixisse Deum, *Ego requiram ab illo.* Deuter. XVIII, 19.

ט ואסור לערוך דין ותשובה עם המתנבא בשם עכו״ם ואין שואלין ממנו אות ומופת ואם עשה מעצמו אין משגיחין עליו ואין מהרהרין בו וכל המחשב באותו׳ שלו שמא אמת הן עובר בלא תעשה שנ׳אל תשמע אל דברי הנביא ההוא:

IX. Prohibitum autem est disputare cum eo, qui Prophetam egerit in nomine idolorum, vel respondere ei: neque postulanda ab eo signa, vel miracula. Quod si sua sponte ea ediderit; non attendendum ad ea, nec cogitatione iis immorandum. Quisquis enim animi dubius ea consideravit, transgreditur illud interdictum: *Ne * audias verba Prophetae illius.*

* Deut. 13. 3.

X. Falso

י וכן נביא השקר מיתתו בחנק אף על פי שנתנבא בשם ה׳ ולא הוסיף ולא גרע שנ׳ אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו הרי זה נביא שקר ומיתתו בחנק :

X. Falso Prophetæ moriendum est strangulatione, etiamsi prophetaverit in nomine Domini, nec ejus honori additum quicquam aut detractum iverit. Sicuti dictum : *Etiam* *
Prophetam, qui superbe arroget sibi loqui verbum in nomine meo, quod non præcepi. Tantundem enim est, utrum quis prædicet ea, quæ non audierit in visione prophetica; an tanquam sibi dicta proferat, quæ socius Propheta audivit. Sane & talis est Pseudopropheta, eoque strangulandus. * *Deut.* 18. 20.

Falso Prophetæ moriendum strangulatione.] Quia ait Scriptura, *Et morietur Propheta iste.* Dicunt enim Hebræi : כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק : *Omnis mors dicta in lege simpliciter, non est nisi strangulatio.*

יא כל המונע עצמו מהריגת נביא השקר מפני מעלתו שהרי הולך בדרכי נבואה הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר לא תגור ממנו · וכן המונע עצמו מללמד עליו חובה או הפוחד וירא מדבריו הרי הוא בכלל לא תגור ממנו ואין דנין נביא השקר אלא בב״ד של ע׳א :

XI. Quicunque à cæde Pseudoprophetæ abhorret, quia excellens, riteque observare prophetandi modum videtur : is transgreditur interdictum hoc, *Ne * metuas ab eo.* * *Ibid.* 18. 22.
Itidem, qui se subtrahit, ne accusare cogatur, vel metuit ac veneratur ejus verba, sanctione hac generali continetur, *Ne metuas ab eo.* Falsum autem Propheten non judicabant, nisi in Senatu LXXI virorum.

Falsum autem Propheten, &c.] Sanhedr. 1, § 5. Ac ratio est ea, quia Prophetes, dum verus sit, supra universum est Israelem.

יב הנודר בשם עכ״ום והנשבע בה לוקה שנא׳ ושם אלהים אחרים לא תזכירו אחד הנשבע בה לעצמו ואחד הנשבע בה לגוי · ואסור להשביע גוי ביראתו ואפילו להזכיר שם עכו״ם שלא דרך שבועה אסור שנ׳ לא תזכיר :

XII. Qui in nomine idolorum facit votum, aut jurat, vapulat, quia dictum : *Nomen*
** Deorum aliorum ne commemores.* Perinde * *Exod.* 23.
autem habetur, ecquis sibi ipsi, an gentili 13.
juret. Similiter prohibitum, eò adigere gentilem, ut per Deos suos juret. Etiam interdictum, eò impellere, ut vel narrantis more faciat mentionem idoli, ejusve cultus. Siquidem scriptum, * *Ne commemores.* * *Ibid.*

Probibitum eo adigere gentilem, ut per Deos suos juret.] At quid fiet, si rex vel princeps fidelis, cum infideli fœdus inierit ? Num ab eo juramentum exiget, quem sciet, non juraturum nisi per Deos suos, vel aliter si juret, non assis id facturum? Neget aliquis. Verùm sine juramentis ejusmodi non consistit generis humani societas, & pax terrarum. Difficilem itaque hanc esse quæstionem pronunciat B. Augustinus, epist. CLIV, quæ ad Publicolam. Sed videmus, Genes. XXXI, non urgere Iacobum, ut eodem modo, ac ipse, juret etiam Laban, idolorum cultor. Nempe ita censeo ab idololatra, ac gentili, ἁπλῶς exigi, ut juret, Iuramentum autem suo genere est bonum. Iurat vero ille, sed per deos suos gentiles. Id malum non laudatur: sed ob magnum bonum (id bonum est pax terrarum) jure toleratur.

יג לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עכו״ם פלוני׳ וכיוצא בה : וכל עבודה זרה הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון פעור ובל ונבו ובעל וגד וכיצא

XIII. Nequis dicat socio suo, *Prope hoc, vel illud idolum exspecta me* ; vel aliud hujusmodi. Omnium tamen idolorum nomina exprimere licet, quorum in Scripturis fit mentio : uti Peor, Bel, Nebo, Baal, Gad, & similium. Interdictum autem aliis caussam

בהן ואסו׳ לגרום לאחרים שידרו ושיקימו בשם עבודת כ״ום ואינו לוקה אלא הנודר בשמה והמקיים בשמה והוא הנשבע בשמה:

præbere votum faciendi, vel illud exsequendi in nomine horum idolorum. Non tamen vapulat, nisi qui in nomine idoli vovet aliquid, ac affirmat. Atque idem censendum de juramentis per idolum.

Nebu.] Cujus mentio Esai. XLVI, 1. Δαγὼν vocatur τοῖς ἑβδομήκοντα. Lyranus ait, post Belum fuisse augustissimum Assyriorum numen. Vide quæ de eo, & Gad, memorantur Seldeno, libro de Diis Syris. Nec enim doctissimi viri scrinia compilare est animus.

Ac affirmat.] Vnde & Onkelos, ubi in Hebræo est שבועה, transtulit קיים, id est, *affirmavit*. Nempe nec falsi numinis appellatione utendum ad aliquid certius asserendum. Vt si cum viris Romanis dicas *Me Hercules*, vel *Epol*, aut cum mulieribus *Mecastor*. Tertullianus libro de idololatria cap. XX: *Consuetudinis vitium, etiam in Christianis, dicere, Me Hercules: dicere & Me Deus Fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant, jusjurandum esse per Herculem.*

Idem censendum de juramentis per idolum.] Vti, inquit, non punitur, qui in nomine idoli aliquid vovet, nisi & præstet: ita nec qui jurat per idolum plectendus, nisi idem exsequatur. Ratio est, quia fortasse & votum vovit, & jusjurandum juravit, non sponte, sed coactus. Quare nisi postea reapse præstet, quod vovit, aut juravit; non habetur pro plena voluntate. Quid mirum? quando posteriorum temporum Iudæi putarunt, non omnes juramenti formulas habere vim obligandi, aut perjurii pœnam: sed certas demum, quæ in Thalmude leguntur. Et profecto, si adjungerentur ad jurandum per Iovem, aut alios gentium Deos, id flocci fecisse, eoque gentiles ursisse, ut jurarent juramentum, quo obligari se putarent; docet illud Martialis lib. XI, epig. XCV:

Ecce negas, jurasque mihi per templa Tonantis.
Non credo: jura, verpe, per Anchialum.

Sententia est, Non satis est, quod juras per templum Iovis Capitolini; quandoquidem eum non assis facis, nec te putas juramento istiusmodi obstringi: illud peto, ut jures juramento, quod Iudæis sanctissimum: quale *per Anchialum*, quomodo corrupte dicebant gentes pro חי אלה, *chiala*, ut veteres pronunciarunt: pro quo Masorethæ חי אלה, hoc est, *vivit Deus*. Adi sis, quæ de eo parens meus historiæ Pelagianæ lib. V, part. II.

פרק ששי

CAPVT VI.

העושה אוב או ידעוני ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל היה שוגג מביא חטאת קבועה:

QVi Pythonis, aut arioli opera, sciens volensque facit, exscindi meretur. Quod si testes adfuerint, monitusque sit, lapidibus obruitur. Sin errore (id factum,) fixum, sive determinatum adducet sacrificium.

Fixum sive determinatum.] Vbi par ratio divitis ac pauperis. Vide, quæ notavi ad capitis III, sect. I.

ב כיצד הוא מעשה האוב זה שהוא עומד ומקטיר קטורת ידועה ואוחז שרביט של הדס בידו ומניפו והוא מדבר בלאט בדברים ידועים אצלם עד שישמע השואל כאילו אחד מדבר עמו ומשיבו על מה שהוא שואל בדברים מתחת הארץ בקול נמוך עד מאד וכאילו אינו ניכר לאוזן אלא במחשבה מרגיש בו: וכן הלוקח גולגולת המת ומקטיר לה ומנחש לה עד שישמע כאילו קול יוצא מתחת שחיו שפל עד מאד ומשיבו כל אלו מעשה אוב הן והעושה אחד מהן נסקל:

II. Cujusmodi est illud opus Pythonis? Est qui consistit, ut offerat certum suffitus genus: is manu sua virgam vibrat myrteam: ac recepta quædam incantationis verba profert: mox consulit alium, quasi loquentem secum, & interrogatis respondentem è terra voce submissa admodum; quam auribus percipere non valeat, sed cogitatione tantum assequatur. Similiter est, qui cranio mortui arrepto illud suffitu imbuat & incantet, donec præeuntem audiat vocem, quæ exeat axillis; & respondeatur ei. Hujusmodi omnia sunt Pythonica; quique aliquid eorum facit, lapidatur.

Consulit

Consulit alium quasi loquentem secum.] Non de nihilo est, quod Maimonides noster *quasi loquentem* dicat. Siquidem credidit, quæ de νεκρομαντείᾳ dicuntur, vana esse figmenta: unde commentario in Misnam, disertim ait, eos, qui arte illa, si ars dicenda est, celebrantur, nihil habere potestatis in animas defunctorum. Imo & ille, & R. Levi Ben-Gerson, existimant, Pythonissam, de qua in S. S. agitur, non revera Semuelem eduxisse; sed tantum fascinasse Saulis oculos. Alii Hebræorum censent, dæmonem, forma Semuelis indutum, apparuisse. Sed Rabbinorum vetustiores vere, ut traditur, rem omnem evenisse volunt; quia intra duodecimum mensem à morte Semuelis fiebat. Arbitrantur enim, animas illo spatio non eodem esse in statu, quo postea sunt. Ajunt iidem, si defunctorum animæ per Pythonem excitæ sint; pythomantin videre eas, non audire, ut mulier à Saule consulta; consulentem audire, non videre, uti Saul; eos vero, qui defuncti operâ non indigent, nec videre, nec audire; uti Abner, aliique, qui cum Saule mulierem accesserant. Ac videtur inde quoque esse, quod Maimonides hic dicat, alium quasi loqui è terra, & respondere interrogatis. Nempe quodammodo audit, non videt: uti nec Saul vidit.

E terra, voce submissa admodum.] Iesai. XXIX, 4: *Ut dejecta è terra loquaris, & è pulvere mussites sermo tuus, fitque quasi Pythonis è terra vox tua, & è pulvere sermo tuus pipiat.* Vide & Esa. VIII, 19.

Similiter est, qui cranio mortui, &c.] Notum talia à Magis adhiberi solita. Unde inter cætera Appulejus, magiæ accusatus, quod σκελετὸν sibi fieri curasset, ait: *Tertium mendacium vestrum fuit, macilentam, vel omnino evisceratam formam diri cadaveris fabricatam, prorsus horribilem & larvalem. Quod si compertum habebatis adeo evidens signum magiæ, cur mihi, ut exhiberem, non denuntiastis?* En *evidens signum magiæ* nuncupat. Et aliquanto ante: *Quod me ajunt ad magica maleficia occulta fabrica, ligno exquisitissimo comparasse; & cum sit sceleti forma turpe & horribile, tamen impendio colere, & Græco vocabulo nuncupare* βασιλέα.

Et incantat illud.] מנחש David de Pomis ait, eum esse, qui cogit spiritum, ut sibi futura prænuntiet. נחש in S. Scriptura est *augurari, ominari*, & tam in bonam, quam malam partem sumitur. Ita ut etiam de eo usurpetur, qui futura prudentiâ suâ prævidet. A נחש *serpens* dedoctam vocem, non ambigo. nam ejus in auguriis, & incantationibus, aliisque sacris, magnus erat usus. Unde Hesychius: Οἰωνὸς, ὄφις· ἐπειδὴ ὡς παρὰ λέγεται εἰς τὰς μαντείας τοὺς ὄφεις ἔχειν, οὓς καὶ οἰωνοὺς ἔλεγον. Homerum adi Il. β, & ibi Eustathium. Atque hinc etiam mos ille apud Ethnicos serpentem appingendi diis. Iustin. Apol. II. pro Christianis: παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν θεῶν ὄφις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. *Omnibus, qui apud vos dii habentur, appingitur serpens, ut magnum symbolum & mysterium.* Orus Apollo quoque ait apud Ægyptios, Οὐβαῖον, ὅ ἐστιν Ἑλληνιστὶ βασιλίσκον, χρυσοῦν περιτιθέασι τοῖς θεοῖς. *Ubæum, id est, Græce Basiliscum, aureum circumponi Diis.* Locis etiam sacris serpentem appositum, indicio est illud Persii:

Pinge duos angues; pueri, sacer est locus.

Porro serpentis eam venerationem acceperunt Græci à Cadmo. Phœnices enim serpentem religiosissime, ut Deum, coluisse; ostendit Eusebius in Præparat. Euang. Nec Pytho, & Apollo Pythius, aliunde quam à serpentis cultu. Nam פתן *aspis*. Ita & Pythonissa 1 Sam. XXVIII, 7. vocatur *domina* אוב *ob*, sive *oph*, quod idem. Sane ab *oph*, ὄφις, uti & ab אוב, οὐβαῖος: de quo ex Oro jam vidimus. Fortasse etiam, quod Cadmum in draconem commutatum esse confinxit Græcia; non aliud sibi vult, quam quod relatus sit in semideos. Atque eo etiam fine sepulchro ejus fuerit inscripta imago serpentis. Nisi magis placet, isto significasse, quod primus ex Oriente in Græciam attulisset religionem Phœniciam, qua in serpentis imagine Deus coleretur. Sane solent in sepulcris poni ea, quæ defuncti beneficia, vel aliud ad memoriam eorum pertinens indicarent. Inde ad Ulyssem umbra Elpenoris Odyss. XI.

——— Πῆξαί τ' ἐπὶ τύμβῳ ἐρετμὸν
Τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον.
Fige super sepulchrum remum,
Quo vivus remigabam. Virgil. in VI:
Ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque.

Et in summo Archimedis *sepulchro, sphæram fuisse positam cum cylindro*; auctor est Tullius in V Tuscul. quæst. Etiam Rabbini tradunt, Iosuæ sepulcro impressam fuisse Solis imaginem; & inde volunt appellatam esse urbem תמנת חרס, *Similitudinem Solis*. Unde Ios. XV, 10. ubi Hieronymus *Thamna*: LXX autem πόλιν ἡλίου. Sed longius recessimus. Redeo ad מנחש, quod & pro hariolis poni reperias apud Hebræos. Vide, quæ de variis eorum generibus annotavit doctissimus Cochus.

ג כיצד מעשה הידעוני מניח
עצם עוף ששמו ידוע בפיו ומקטיר
ועושה מעשים אחרים עד שיפול
בנכפה וידבר בפיו דברים שעתידים
להיות וכל אלו מיני כו"ם הן ואזהרה
שלהן מניין שנ' אל תפנו אל האובות:

III. Quod est opus arioli? Os avis, cui nomen *Iaduah*, inserit ori suo, & suffitum, aliaque facit, donec fiat mente commotus, & loquatur, quæ videntur eventura. Universa hæc sunt idololatrici generis: atque eorum interdictum habemus, cum dicitur, *Ne * vos convertatis ad Pythones.* * Levit. 19. 30.

Iaduah.] ידוע, *jaduah*, non hic eſt vocabulum, ut Grammaticorum filii loquuntur, adjectivum, quomodo ſignat *notum*: ſed rei per ſe ſubſiſtentis proprium nomen; idque animantis, ut ait R. David Kimchi in libro Radicum. Maimonides noſter magis determinat, cui eſt עוף, *avis*. Specialius etiam alii; quibus placet eſſe, quam Theocritus in Pharmaceutria vocat ἴυγγα, Latini *motacillam* nuncupant.

Donec fiat mentis commotæ.] נכפה interpretantur *morbum caducum*. David de Pomis: נכפה חולי שיפול אדם בארץ בשגעון׳ וסבתו נודעה בספרי רפואות וכן אנחנו קורין לחולי זה חולי הנופל. id eſt, *Nechepha morbus eſt, quo cadit homo in terram cum furore: cauſſa autem ejus conſtat ex libris medicis: ideoque nos vocamus morbum illum morbum caducum.* Hic tamen pro *μανίᾳ* ſeu *furore vatum* accipio; unde & *μάντεις* Græcis nuncupati ſunt.

ה הנותן מורעו למולך ברצונו בזדון חי״ב כרת בשוגג מביא חטאת קבועה ואם עשה בעדים והתראה נסקל שנא׳ ואיש אשר יתן מורעו למולך מות יומת וגומר ואזהרה שלו מנין שנאמר ומורעך לא תתן להעביר למולך ולהלן הוא אומ׳ לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש:

IV. Qui de ſemine ſuo offert ſciens volenſque, exſcinditur: ſin errore, ſacrificium præfinitum (ad expiationem ſui) adducit. Quod ſi teſtibus fecerit præſentibus, & poſt admonitionem ſui; lapidatur, juxta illud: *Et * qui de ſemine ſuo offert Molocho, moriendo morietur.* Interdictum autem hac de re invenitur his in verbis: *Et * de ſemine tuo ne des ad transducendum Molocho.* Alio etiam loco dicitur, *Ne * reperiatur inter vos, qui filium, aut filiam ſuam, per ignem traducat.*

* Ibid. 20. 2.
* Ibid. 18. 21.
* Deut. 18. 10.

Qui de ſemine ſuo offert Molocho.] מולך Molocho haud dubie nomen impoſitum, tanquam Regi, & maximo Deorum. Nam id honoris Soli mortalium profanorum antiquiſſimi dabant. Vnde non immerito Maro XI Æn.

Summe Deûm, ſancti cuſtos Soractis Apollo.

Servius ad eum locum, *Summe Deûm*, inquit, *ex affectu colentis dicitur. Nam Iupiter ſummus eſt.* Sed non attendit Servius, Solem ab antiquiſſimis, ut Deorum maximum, cultum eſſe: nominaque Iovis, Saturni, Martis, Liberi, Ori, Oſiridis, aliaque multa, Solem ſignificaſſe. Qua de re Macrobius fuſe lib. I Saturnal. cap. XVII, & ſex ſequentibus.

ה כיצד היו עושין מדליק אש גדולה ולוקח מקצת זרעו ומוסרו לכומרים עובדי האש ואותן הכומרים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומרים ומעבירו ברגליו מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת לא שהוא שורפו למולך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעכו״ם אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ששמו מולך לפיכך העושה עבודה זו לכו״ם אחרת חוץ ממולך פטור:

V. Quomodo (id fiebat?) Accenſo igne magno, partem ſui accipiebant ſeminis, quam dein Sacerdotibus igni ſervientibus tradebant. At Sacerdotes, ubi filium accepiſſent, eum patri reſtituebant; quo ipſe ex ſententia ſua eum per ignem traduceret. Igitur pater filium, permiſſu ſacerdotum, per ignem agebat. Pedibus autem jubebat tranſire, donec, flammæ quicquid erat, emenſus foret. Non enim Molocho eum comburebant, quomodo liberos ſuos aliis exurebant Diis: ſed cultus ille Molochi tantum in tranſitu conſiſtebat. Ideoque, qui hunc cultum alteri, quam Molocho, exhiberet, abſolvebatur.

Quomodo id fiebat?] Diſſentiunt homines doctiſſimi, utrùm infantes per ignem tantummodo fuerint traducti; quæ Aben-Ezræ ſententia eſt: an vero cremati; ut volunt Moſes Gerundenſis, & Iſaacus Abravanel. Qui poſteriorem ſententiam ſequuntur, addunt, propterea in ſacris uſurpata tympana, ne ploratus infantium audiretur. Atque hoc colligunt ex Ier. VII, 31: *Ædificarunt excelſa Tophet, quod eſt in valle filii Hinnom, ad exurendos filios & filias ſuas igni.* Eſtque in hac etiam ſententia Cyrillus Magnus comment. in Eſaiam. Qui vero exiſtimant, tantummodo per ignem traductos, in partes advocare poſſunt Patres Sexti Conſtantinopolitani in Trullo habiti. Nam Canone LXV, dicunt, Τὰς ἐν ταῖς νουμηνίαις ὑπό τινων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἴκων ἀναπτομένας πυρκαϊὰς, ἃς καὶ ὑπερπηδᾶν τινες κατά τι ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσι, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. *Qui in noviluniis à quibuſdam ante officinas & domos accenduntur, rogos, (ſupra quos etiam antiqua quadam conſuetudine tranſilire audent) ceſſare jubemus.*

mus. Per morem antiquum ibi designari ignem à Manasse incensum, docuit Zonaras. Quod si Moloch Apollo est, faverit eidem opinioni Maro XI Æneid.

—— Cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem,
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Scio, Molochum potius credi Saturnum. Sed enim, quid de eo videatur, ex Macrobio jam diximus. Atque ut apud Isidorum quoque legas in VIII Originum, cap. XI: *Apud Assyrios Bel vocatur quadam sacrorum suorum ratione & Saturnus, & Sol.* Quæ etsi verissima sint, non propterea tamen placent, qui infantes crematos negant. Quid enim impedit, quo minus uterque mos obtiquerit, & ille cremandi, & alter per ignem traducendi? Crudele multis videtur sacrificare liberos. Et sane est. Nihil tamen certius, quam gentiles immolasse suos liberos. Id Ægyptios fecisse, testis Athenæus, lib. IV. Carthaginienses quoque, Phœnicum colonos, hunc morem recepisse, docent Diodorus, lib. XX, & Trogus, sive malis Iustinus, lib. XVIII. Etiam Ennius de iis:

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

Quid gentium alias persequar? Vide quæ pio & erudito opere de Christi Satisfactione, cap. x. scripsit divinarum humanarumque literarum scientissimus Hugo Grotius.

Permissu Sacerdotum.] רשות, *permissio, licentia*: unde & ponitur pro loco proprio: ut ædes alicujus sunt רשותו. Et רשות הרבים Abod Zara, cap. II, § 3. *licentia multorum*; id est, locus publicus.

ו אינו חייב כרת או סקילה עד שימסור בנו למולך ויעבירו ברגליו באש דרך העברה: מסר ולא העביר העביר ולא מסר או שמסר והעביר שלא כדרך העברה פטור· ואינו חייב עד שימסור מקצ׳ זרעו ויניח מקצת שנאמר כי מזרעו נתן למולך מקצתו ולא כולו·

VI. Neque vel exscindebatur, vel lapidabatur quisquam, nisi prius tradidisset filium suum Molocho, & adegisset ad eo modo transeundum pedibus per ignem. Si tradidit, nec fecit ut transiret; vel ut transiret fecit, non autem obtulit; denique si caussa est transitus, sed non recepto transierit modo; liber pronunciabatur. Neque reus peragitur, nisi partem seminis tradiderit, partem retinuerit. Quippe dicitur, *Qui * de semine suo dederit Molocho.* Quasi dicas, qui partem dederit, non totum.

* Levit. 20. 3.

Qui partem dederit, non totum.] Mira conclusio: reus est, qui filiorum aliquem obtulerit Molocho; qui verò omnes, liber est. Ajunt Hebræi, ideo hoc institutum, quia siquis unum tantùm filium obtulerit, morte sua expiaret peccatum illud. At si omnes obtulerit, gravius esse delictum, quam ut morte expiari possit. Ideoque hominem illum hic quidem effugere pœnam; sed à Deo vita æterna orbari. Alii obtinuisse morem volunt, ut unus tantummodo filius offerretur; cujus oblatione, pro omnibus offerentis liberis, satisfieret: eoque, si non unus, sed universi offerrentur, recedi à cultu, qui Molocho præstari solet: eaque de caussa talem esse immunem à pœna, qua afficitur, qui Molocho filium suum obtulisset. Sed magis mihi probatur sententia Isaci Abravanelis: qui existimat, eo dicere Scripturam, *Qui dederit de semine suo*; quia parum verisimile foret, repertum iri quemquam, qui universam sobolem suam offerret Molocho. Tantum igitur abest, ut trium liberorum pater, si tres obtulerit, liber sit à pœna, ut tanto magis pœnæ sit obnoxius. Sed si, ut Maimonides ait, *de semine* significat partem, non totum: quid statuendum, si filius offeratur unigenitus, ubi idem unica, & universa soboles? Hic unigenitum dixeris seminis partem ratione totius, ut vocant, potentialis. Nam ut actu filium habuerit unum, potestate tamen habuit plures.

ז אחד זרע כשר ואחד זרע פסול אחד בניו ובנותיו אחד בניהם ובני בניהם על כל יוצאי ירכו הוא חייב מפני שהן זרעו אבל אם העביר אחיו או אחיותיו או אבותיו או שהעביר עצמו פטור העביר אחד מזרעו והוא ישן או שהיה סומא פטור:

VII. Tantidem autem censentur proles legitima, & illegitima: tantidem quoque liberi, & nepotes, vel pronepotes, aut quicumque ex femore ejus. Vt reus sit propterea, quia ex semine ejus sint. Sed siquis traduxisset fratrem, sororem, patrem, ipseve transiisset, liber erat: ut etiam si traduxisset aliquem è semine suo, sed dormientem, aut cæcum.

ᵛ *Proles legitima & illegitima.*] Sive, *Semen legitimum & illegitimum.* זרע כשר וזרע פסול. Vox כשר à Rabbinis, ubi de prohibito & licito sermo est, sæpe usurpatur. Ita mulier כשרה opponitur menstruatæ: ac semen כשר, id est, *rectum*, seu *legitimum*, semini פסול falso, id est, illegitimo.

 פסל,

פסל, quod Rabbinis est, *adulterare*, seu *falsificare*, & *inquinare*, est à פסל *sculptile*, deductum: quia talia in falsorum Deorum honorem fiebant.

Sed dormientem, aut cæcum.] Hunc, vel illum, qui traduxerit, eo liber pronunciatur, quia incedere neuter potest. Volunt enim Hebræi, pueros, qui offerrentur, ignem transiisse saltabundos: דרך העבודה הכי דמי אמר אביי מרגא דליבני בתיכפי נורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא רבא אמר כמשוורתא דפורייא. Transtulit doctiss. Cochus: *per modum transductionis. Cujusmodi illa est? Ait Abai: Ordo ferentium in medio erat: ignis hinc inde ardebat. Rabba ait: Ut qui saltant in festo sortium.*

ח מצבה שאסרה תורה היא בנין, שהכל מתקבצין אצלה ואפילו לעבוד את השם שכן היה דרך עבודת כו"ס שנאמר ולא תקים לך מצבה וכל המקים מצבה לוקה. וכן אבן משכית האמורה בתורה אע"פ שהוא שנ' ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה מפני שהיה דרך עכו"ם להניח אבן לפניה להשתחוות עליה לפיכך אין עושין כן לה' ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו היא השתחויה האמורה בתורה:

VIII. Statuæ nomine in lege prohibitæ censetur structura, ad quam se omnes congregant; quamvis id fiat ad serviendum Deo vero. Talis enim est cultus idolorum. Dictum autem est, *Neque * eriges tibi statuam.* * Deut. 16. 22. Quisquis igitur eam erigit, vapulat. Similiter, quisquis se incurvat super lapide figurato, de quo Lex loquitur, etsi vero id Deo præstet, vapulat. Quia dictum: *Neque * figuratum lapidem ponite in terra vestra, ut vos incurvetis super eo.* * Levit. 26. 1. Id enim in idolorum cultu obtinebat, ut lapis poneretur, super quo sese prosternerent. Ac propterea nefas id agere in veri Dei cultu. Nec tamen vapulabit, nisi manibus pedibusque super lapide prostratus jacuerit. Hujusmodi enim incurvationem Lex designat.

Statuæ nomine in lege prohibitæ.] Scriptoris nostri hæc sententia est, non statuas quasvis, sed superstitiosas duntaxat, esse interdictas: non illas itidem, quæ in rei alicujus testimonium ponerentur. Qualis illa Iacobi Genes. XXVIII, 22. verbis istis designata: *Hæc strues lapidum, quam disposui in statuam.* Item XXXI, 52: *Testis cumulus iste, & testis statua illa est.* Ideoque verba hæc, *Ne erigas tibi statuam, quam aversatur Dominus Deus tuus:* exponunt Hebræi de statua ad superstitionem constituenda; non illa, quæ ad memoriam ponitur. Sic infrà cap. VIII, § 5. ait, non alios prohiberi lucos, quam qui idololatriæ ergo plantati sunt,

Super lapide figurato.] Apud Mosen Levit. XXVI, 1. est אבן משכית. quod secundum R. Bahye, & alios, notat lapidem effigiei, sive figuræ: hoc est, lapidem pictum, vel cælatum. Sententia igitur, (ut est apud R. Bahye) ejusmodi est, מנהג עובדי עבודה זרה היה שהיו מניירין אבן בציור נאה ומניחין האבן לפני הצלם ומשתחוים עליה לפניו. *Mos idololatricus erat, figurare lapidem pulcræ effigiei, eumque ponere coram idolo, & super illo se coram hoc prosternere.* Sed aliter R. Salomo: qui interpretatur משכית, à סכה, hoc est, *cooperuit*: ut sic lapis pavimenti dicatur, quia is terram contegit. Onkelos vero intelligit אבן סגידא, *lapidem humiliationis*; fortè mutato כ in ח. Nam שחה, *humiliatio*. Ita significabitur lapis, super quo se incurvarent, & prosternerent: non ante quem, sive cui se incurvarent; ut alii interpretantur.

Id enim in idolorum cultu.] Significat, eum esse morem gentilium, ut ante idolum, pavimentum sternatur lapide, in quo aliquæ sculptæ sint figuræ: ac videntur istæ quippiam expressisse, quod ad idoli illius honorem pertineret: finis verò lapidis adeo affabre facti erat, ut super illo se prosternerent, adoraturi idolum ibidem erectum.

ט בד"א בשאר הארצות אבל במקדש מותר להשתחוות לה' על האבנים שנאמר בארצכם בארצכ' אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש:

IX. Hæc de reliquis locis capienda: in sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide. Quia dicitur, *In * vestris terris.* * Levit. 26. 1. (hoc est,) Nequaquam vos in terris vestris prosternetis super lapide, ut (prosternetis) super sanctuarii lapide glabro & nullam effigiem habenti.

In sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide.] Quia lapis illic nullam habeat effigiem, ac nullus ignorat, hic soli Deo vero cultum exhiberi: at aliis in locis suspicari quis potest, idolis, aut ipsis lapidibus, cultum præstari.

X. Hanc

י ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בניהן ובין האבני׳ ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן :

X. Hanc ob cauſſam ſolebat omnis Iſrael in ſynagogis, quæ lapide eſſent ſubſtratæ, ſtoreas ſternere, aut ſtraminis genus, quo inter ipſos, & lapides, aliquid intermedium foret. Quod ſi deeſſet, quo lapides contegerent; alium in locum ibant, atque ibi ſe proſternebant, vel in latus inclinabant, ne facie lapides contingerent.

יא כל המשתחוה לשם על האבנים המפוצלות בלא פישוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכין אותו מכת מרדות אבל לעכ״ום אחר השתחויה בפישוט ידים ורגלים או בלא פישוט ידים ורגלים משעה שיכבוש פניו בקרקע נסקל :

XI. Quicumque Deum adorat ſuper lapidibus glabris, effigiem nullam habentibus, nec id faciat manibus pedibuſque extenſis; non vapulat, ſed rebellionis ictibus percutitur. At idololatriam exercens, ubi ſe proſtraverit, ſive manibus pedibuſque extenſis, ſive iis non extenſis, ab ea hora, qua faciem ſolo admoverit, lapidandus erit.

Non vapulat, ſed percutitur ictibus rebellionis.] מכת מרדות *ictus rebellionis* infliguntur ob tranſgreſſionem præcepti, ut loquuntur, affirmantis; id eſt, cum Deus jubet aliquid facere, & negligit homo. Tales percutiebantur, non XL ictibus, ut cæteri, qui לא תעשה, id eſt, *ne facias*, ſeu interdictum tranſgreſſi erant; verum uſque dum exſpirarent. Eadem pœna quoque ſtatuta erat in eos, qui Rabbinorum ſtatutis non parebant. Vide Aruch.

יב הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה בין אלן סרק בין אילן מאכל אע״פ שעשאו לנוי למקדש וליופי הרי זה לוקה שנאמר לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה׳ אלהיך מפני שהיה זה דרך עכ״ום נוטעין אילנות לצד מזבח שלה כדי שיקבצו שם העם :

XII. Qui arborem juxta aram plantat, vel in atrio; ſive arbor ea ſterilis, ſeu frugifera fuerit; quamvis id fecerit, quo templum ornatius pulchriuſque redderet; nihilominus plectendus eſt. Quia dicitur, *Ne * plantes lucum qualiſcunque arboris juxta aram Domini Dei tui.* In cauſſa eſt, quod mos ille idololatris eſſet, plantare arbores ſecundum altare ſuum, ut ibi populus congregaretur. * Deut. 16. 21.

יג אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעשין בחצרות אע״פ שהוא כבנין ואינו עץ נטוע הרחקה יתרה היא שנאמר כל עץ אלא כל האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכותלים שהיו במקדש של אבן היו לא של עץ :

XIII. Vetitum etiam in templis facere è ligno porticum intercolumniis diſtinctam, quomodo exſtrui atria ſolent; utcumque ædificii forma ſit, nullaque plantata ſit arbor: qua ratione plurimum receditur. Quippe dicitur, *Omne lignum.* Ideoque omnia atria cum intercolumniis, & perplexum opus ad ramorum formam ex parietibus procedens, è lapide, non è ligno erat.

Vetitum etiam in templo facere è ligno porticum intercolumnio diſtinctam.] אכסדרא Davidi de Pomis exponitur, אולם מסבב עם עמודים *porticus cincta columnis.* Vox haud dubiè facta ex ἐξέδρα, de qua pluribus non agam. Vide quæ ad Middoth cap. I, comm. V, & VII, notavit vir ut genere, animi integritate, doctrinaque egregius, ita præclare de Hebræis literis meritus Conſtantinus l'Empereur.

Qua ratione plurimum receditur.] Verba hæc, הרחקה יתרה היא, ſignificare puto, *Qui receſſus valde eſt longinquus.* Si mentem requiras, ea idem notant, quod Latinis *ſuperabundans cautela eſt.* Lex dixerat: *Ne plantes lucum qualiſcumque ſigni apud aram Domini Dei tui.* Hebræi non modo arborem plantatam refugiunt; ſed & columnas è ligno factas, ac ſtatutas. Scilicet ne ad illicita veniretur, etiam iis abſtineri jubent, quæ

per se licita erant. Hinc in Pirke Aboth cap. 1, § 1. עשו סיג לתורה, *sepem facite pro lege.* Vbi *Sepem* de traditionibus accipiunt, quæ legis transgressione hominem arcent.

פרק שביעי

CAPVT VII.

מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנא' אבד תאבדון את כל המקומות כי אם כה תעשו להם וגו' ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו · אבל בחוצה לארץ אין אנו מצווים לרדוף אחריה אלא כל מקום שנכבוש אותו נאבד כל עבודת כו"ם שבו שנא' ואבדתם את שמם מן המקום ההוא בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהן ואי אתה מצווה לרדוף אחריהן בחוצה לארץ :

IN mandatis est, ut tollatur idololatria, & huic inservientia, & quicquid ejus caussa fit. Quia dicitur, *Perdendo * perdes omnia loca. Sic enim facietis illis*, &c. In terra autem Israelis persequi eos jubemur, donec ditione omni exegerimus. Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi, præterquam iis in locis, quæ armis nostris subjecimus. Quia dicitur, *Et * perdetis nomen eorum ex loco ISTO*. Itaque tantum juberis idololatriam exscindere in terra Israel; non item extra eam.

* Deut. 12. 2.
* Ibid. 12. 13.

Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi.] Mens autoris est, teneri Israelitas ex terra sancta exstirpare idola, & ministros ejus, atque adeo omnem illorum memoriam. At in cæteris, quæ subigerent, locis, tantum obligat eos ad amovenda idola.

ב עבודת כו"ם ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנ' ולא תביא תועבה אל ביתך וכל הנהנה באחד מכל אלו לוקה שתים אחת משום ולא תביא ואחת משום ולא ידבק בידך מאומה מן החרם :

II. Idolis, & eo quod illorum usibus servit, quodque oblatum illis est, omnique eo, quod illorum caussa factum est, quæstum facere prohibemur: quia dicitur, *Neque * adduces abominationem in ædes tuas.* Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat: primum propter verba illa, *Non adduces:* iterum ob versiculum, *Neque * adherebit manibus tuis quicquam ex anathemate.*

* Deut. 7. 26.
* Ibid. 13. 19.

Quæstum facere prohibemur.] אסור בהנאה formula Hebræis usitata, qua denotant, nec vendere rem aliquam, neque uti nos ea posse, quomodocumque id fiat. Ita lapidibus delubrorum idolis dicatorum, alias ad ædes extruendas, uti vetitum erat. Cibos quoque diis falsis sacratos religiose cavebant veteres Christiani. Vnde B. Martyr Iustinus, dialogo cum Tryphone Iudæo: Ὅπερ οὐχ ὑπομένουσι πρᾶξαι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεὸν, ἀλλὰ πᾶσαν οἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις ἐσχάτου θανάτου ὑπομένουσι περὶ τοῦ μήτε εἰδωλολατρῆσαι, μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν. *Quod in se admittere non audent, qui ex gentibus per Iesum Christum crucifixum cognoverunt conditorem rerum universarum Deum; sed cruciatum & supplicium omne potius ad extremam usque mortem toleraverint, quam vel simulachra colant, vel simulachris immolata comedant.* Subdit porro, pro Christianis veris haut duci oportere, qui εἰδωλολύθοις vescantur. Quæ verba eo spectant, quia dixerat Trypho, esse Christianos, qui dicerent, iis se citra culpam, vel noxam, vesci posse. Sed vel beatus Martyr rigidius aliquanto locutus, vel verba ejus sic capere oportet, plane iis abstinendum esse, si res ea scandalum sit præbitura. Quod fiat, si idolis oblata in εἰδωλείῳ comedantur: ubi Sacerdotes in idoli honorem solent epulari. Ac propterea etiam videtur addidisse disertim, *qui ex gentibus Iesum cognoverunt:* nempe ut ostenderet, Iudæis ad Christum conversis licere quidvis edere extra εἰδωλεῖον. Sane rescriptum Apostolorum de abstinendo ab εἰδωλοθύτοις, quod est Actorum XV, 29. solum loquitur de iis, qui ex pago deditis sese Christo aggregassent. Optime hæc intelligi possunt ex beati Pauli epist. 1. ad Corinth. cap. VIII, & X. Quæ inter se collata ostendunt, sanctum Apostolum voluisse, ut Christiani in εἰδωλείῳ, seu fano, aut delubro idolorum minime comedant oblata idolis. Vnde ait cap. X. Ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ. οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. *Quæ immolant gentiles, dæmoniis immolant, & non Deo:*

Deo: nolim autem vos participes dæmoniorum esse. Rursum paullo post: Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. *Omnia mihi licent, at non omnia conferunt.* Videantur tota duo capita, quæ allegavi. Porro ut Iudæi, & Christiani, εἰδωλοθύτοις, ita & gentiles ex hostia piaculari aliquid edere nefas habuere: uti & illa in cujus sanguine jusjurandum conceptum erat, quia execrationes in illius caput redundare credebant, qui violasset religionem jurisjurandi. Vnde tales hostias ab indigenis defossas, ab peregrinis in mare projectas, docet Eustathius: τὰ ἐπὶ ὅρκοις σφαγιαζόμενα, inquit, οἱ μὲν ἐγχώριοι κατώρυττον, κρύπτοντες ὑπὸ γῆν· οἱ δὲ ἐπήλυδες κατὰ σχῆμα σύνηθες, ἢ ἄλλο τι ὅμοιον ὁποῖον, ὡς ἐκ τοῦ κάπρου δῆλον ἐστι, ὃν ἐπὶ ὅρκῳ σφάξαι ποῦ ὁ βασιλεὺς, γένεσθαι δὲ ὅλως ἀπόμαντον ἦν. Idem rursum: ἐπεὶ τοῖς γε ἀρχαιοτέροις ἐς τὰ ἱερεῖα ἦν καθεστηκὸς, ἐφ' ᾧ τις ὅρκον ἐποιήσατο μηδὲ ἐδώδιμον εἶναι τοῦτο ἔτι ἀνθρώπῳ.

Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat.] In Maccot, cap. III, § 2. vapulare is dicitur, qui פיגול, id est, *abominabile*, comederit.

ג בהמה שהקרבוה לעבודת כו"ם כולה אסורה בהנאה אפילו פרשה ועצמותיה וקרניה וטלפיה ועורה הכל אסור בהנאה לפיכך אם היה בעור סימן שיודע בו שורה העור תקרובת כו"ם הוא, כגון שהיו עושין שקורעין קרע עגול כנגד הלב ומוציאין הלב הרי כל אותן העורות שהן בך אסורין בהנאה וכן כל כיוצא בזה:

III. De juramento, quod obtulerunt ad quæstum, quicquam lucrifacere, prohibitum est: etiam de stercore, ossibus, cornibus, ungulis, pelleque ejus; de omnibus, inquam, istis quæstum facere vetamur. Quod si in pelle nota foret, & indicatum, pellem eam idolis esse oblatam; ut fiebat, cum rotundo foramine, ex adverso cordis facto, cor per illud extrahebant: ex pelle hujusmodi inconcessum erat lucrum, ut & cæteris talibus.

Cum rotundo foramine ex adverso cordis.] Tradit Maimonides in notis ad Misnajot, ע"ז פ"ב ס"ג, hunc fuisse cultum gentilium. הוא מין מעבודת הכפלים *est species idololatriæ.* Videntur gentiles (si Hebræos audimus, qui tamen, unde illud hauserint, nescio) ad extrahendum cor animantis, foramen circuli, aut potius cordis forma fecisse; & si foramen illud per errorem in longum disruptum fuisset, illam pecudem pro inutili ad sacrificia habuisse. Habes idem in Aboda Zara, cap. II, § 4. רבן שמעון בן גמליאל אומר בזמן שהקרע שלו עגול אסור משוך מותר *Raban Simeon Ben Gamliel ait, quando incisura est orbicularis, prohibitas esse* (pelles) *ubi oblonga, licitas.* Pelles eæ, quibus incisura rotunda est, vocantur ibidem עורות לבובין, *pelles cordium.*

ד מה בין עבודת כו"ם של גוי לעכו"ם של ישראל. עבודת כו"ם של גוי אסורה בהנאה מיד שנא' פסילי אלהיהם תשרפון באש משפסלו נעשה לו אלוה ושל ישראל אינה אסורה בהנאה עד שתעבוד שנאמר ושם בסתר עד שיעשה לה דברים שבסתר שהם עבודתה ומשמשי עבודת כו"ס בין של גוי בין של ישראל אינן אסורין עד ש שישתמשו בהן לעבודה זרה:

IV. Quod discrimen est inter idololatriam gentilis, atque Israelitæ? Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum. Quia dictum, *Sculptilia* * *Deorum eorum* * Deut. 7. 25.
igne exurentur. (Nimirum) simulac sculpta, pro Diis habebantur. At sculptili Israelis non ante quæstum facere prohibemur, quàm cultus ei exhibitus sit. Quia dicitur, * *Expo-* * Ibid. 27. 15.
suerit in occulto. Hoc est, donec in occulto servierit recepto colendi modo. Sed ea, quæ inserviunt cultui idolorum, seu gentilium, seu Israelitarum, non sunt interdicta, priusquam in cultu ea more gentium fuere adhibita.

Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum,] Sumtum ex Aboda Zarâ cap. IV. § 4. ע"ז של נכרי אסורה מיד ושל ישראל אינה אסורה עד שתעבד Non interpretor, quia verba eadem sunt. Cur מיד i. e. *è manu* simulatque perfectum est, illicitum habeatur gentilis idolum; Israelitæ non antequam cultus ei exhibitus sit; ratio est, quia ille, ut ait Autor, id pro Deo mox habet; Israelita non item. Potest enim pœnitentiâ duci, antequam colat. Vnde requiritur, ut priùs idolum in occulto loco ponat; quia, publicè colere id metu judicum non ausus, videtur clam habere, ut colat. Constat autem, gentiles solitos quoque domi suæ habere simulacra deorum. Vnde Plinius tertio epistolarum libro: *Emi autem, non ut haberem domi, verùm ut in patria nostra celebri loco ponerem.* Non mirum autem, Deum vetuisse, ne quis domi suæ haberet talia: quando & legibus apud Romanos cautum id fuit: *Separatim nemo habessit Deos: neve novos, sed ne advenas, nisi publicè adscitos, privatim colunto.*

V. Ejus,

ה העושה עבודת כו"ם לאחרים אע"פ שהוא לוקה שכרו מותר ואפילו עשאה לגוי שהיא אסורה מיד מפני שאינה נאסרת עד שתגמר ומכוש אחרון שגומרה אין בו שוה פרוטה:

V. Ejus, qui idolum aliis fabricat, tametsi ipse vapulet, merces tamen concessa est: imò etiamsi gentili illud idolum fecerit, ipsumque continuò prohibitum sit. Nec enim prohibitum est, nisi fuerit perfectum: ictus autem ultimus, quo perficitur, non censetur unius oboli.

' *Ejus, qui idolum aliis, &c.*] Traditur idem in Gemara Aboda Zara cap. 1. § 8. ע"ז מאן קא גריס לה גמר מלאכה ואימת הויא גמר מלאכה במכוש אחרון מכוש אחרון לית בה שוה פרוטה. i. e. *Quid est, quod efficit idolum? consummatiò operis. Quando autem consummatur opus? ictu extremo. Ictus autem extremus non valet obolum.* Mens est, idoli pretium licitum esse, quia quamdiu idolum perfectum non est, nequeat opifex mercedem exigere. Et quia consummatur extremo ictu, pro illo autem ictu ne obolus quidem solvatur; esse licitam mercedem.

Ictus autem ultimus, quo perficitur.] מכוש & מכוש David de Pomis exponit מקבת של פעמון *malleum campanæ* à radice מכש i. e. *percutere*. Vnde מכוש, vel מכיש, *ictus, percussio.*

ו הלוקח גרוטאות מן הגוים ומצא בהן עבודת כו"ם אם נתן מעות ולא משך יחזירם לגוי וכן אם משך ולא נתן מעו' אע"פ שמשיכת גוי קונה במקח טעות הוא נתן מעות ומשך יוליכם לים המלח:

VI. Qui comparat sibi ferramenta à gentili, atque inter ea invenerit aliqua cultus idololatrici; si jam dederit pecuniam, ac necdum (ille ferramenta) acceperit, reddet ea gentili. Vti & si acceperit, ac necdum satisfecerit. Licet enim, simulatque acceperat, (verè) possideat; (nihilominus tamen) hoc pro erronea emtione censetur. Si jam dederit pecuniam, & (ferramenta) acceperit; projiciunt ea in mare mortuum.

Qui comparat sibi ferramenta.] גרוטאות sunt *fragmenta ferri*. Vnde David de Pomis גירוטא exponit שברין של מתכת *fragmenta metalli*. Vox haud dubiè sumta à Græca voce γρύτη, quod *scruta* Latinis, unde *scrutarii*, qui omnis generis scruta & frivola vendunt. Confirmat sententiam meam Natan autor Aruch, qui ait, גרט מסמרות שבורין ושברי ברזל אשר יתלקטו ויתקבצו ולשון יון הוא ויש אומרין כל מיני מתכות בין כסף בין זהב *Clavi fracti, & fragmenta ferri, quæ collecta & coacervata sunt. Vox Græca. Sunt qui dicant, esse omnem speciem metalli, sive argentum, seu aurum sit.*

Si jam dedit pecuniam, & nondum accepit.] In Sulchan Aruch Halachoth מקח וממכר sect. 142. legas, contractum verbis non consummari; quamvis testes adsint; sed varias requiri conditiones. In rebus immobilibus quidem, ut emtor vendenti det nummum, licet tantum obolus sit, in testimonium emtionis. II. chirographum. III. ut possessionem capiat: i. e. præsente venditore in re emta destruat, vel mutet aliquid: quemadmodum si, emtâ domo, partem aliquam ejus destruat, vel dejiciat, aut instauret, vel simile quidpiam agat. IV. ut vas aliquod (non aliam rem) det, quæ signum sit peracti contractus. In jumentis, aut bestiis requiri, ut vel ea attollat, vel ex loco, in quo erant, abducat. In rebus autem mobilibus; ut eas vel tollat, vel ex loco suo auferat, vel denique vas aliquod det, quod signum sit consummati contractus. Hoc loco ait Maimonides, si quis ferramenta emens, pecuniam dederit, & ea nondum acceperit; aut ea acceperit, & pecuniam non dederit; nondum contractum pro rato haberi. Quamvis, ut ipse ait, משיכה בגוי קונה, i. e. emtor accepta re, quam emit, eo ipso tempore possessor fiat. Sed ratio irriti hujusmodi contractus est, quia fraus fuit: nam idololatrica ferramenta ignarus emit: à contractu autem abesse debet omnis dolus: ut testatur Maimonides in Iad Chazaqua Halachut Mechira cap. xv. At si & merces acceperit, & simul pecuniam dederit, rescindi contractus nequit, eoque ipse possessor manet. Et quia vendere ea, aut in usum suum convertere nequit, abjicienda sunt in mare.

ז וכן גוי וגר שירשו את אביהן גוי יכול הגר לומר לגוי טול אתה עבודת כו"ם ואני מעות טול אתה יין נסך ואני פרות ואם משבאו לרשות הגר אסור:

VII. Sic etiam, ubi gentilis, & Israelita peregrinus adeunt hæreditatem patris sui gentilis, dicet gentili peregrinus: Accipe tu idolis dicata; ego pecuniam sumam. Tibi vinum cedat libationis; mihi fructus. Quod si eorum hæreditas obtigit peregrino, vetita sunt.

Sic

Sic etiam ubi gentilis, & peregrinus.] Hæc iisdem verbis legas in Codice דמאי *Demai*, seu de rebus dubiis, cap. VI, § 10. Ratio autem, ob quam permutatio ista concedatur, est, ne de more hæreditatis paternæ ad paganismum iterum delabatur. Sed hoc tantùm licet, quamdiu nondum in possessionem ejus venerit: ubi semel possedit, nefas est: nam sic ex rebus idololatricis quæstum caperet.

ח צורות שעשאום גוים לנוי מותרין בהנאה וצורות שעשאום לעבודת כו"ם אסורין כיצד כל הצורות הנמצאים בכפרים אסורים בהנאה מפני שחזקתם של עבודת כו"ם הן עשויין והנמצאות במדינה אם היו עומדין על פתח המדינה והיה ביד הצורה צורת מקל או צפור או כדור או סייף או עטרה וטבעת חזקתו שהוא לעבודת כו"ם ואסור בהנאה ואם לאו הרי הוא בחזקת לנוי ומותר ׃

VIII. Imagines à gentilibus ornatus caussa factæ, licitæ sunt ad quæstum; prohibitæ, quæ cultus ergo fabricatæ. Quemadmodum & omnes imagines in pagis repertæ sunt ad quæstum illicitæ, quia solent eæ ad cultum fieri. Quæ verò inveniuntur urbium portis impositæ; si in manu fuerit forma virgæ, vel avis, vel pilæ, vel gladii, vel coronæ, aut annuli; arguuntur eo ad cultum factæ, eoque illicitæ sunt ad quæstum. Sin minus, colligitur ornatus caussa factas, eoque sunt licitæ.

Quia solent eæ ad cultum fieri.] שחזקתן של עכום הן עשויין. De voce חזקה consule Davidem de Pomis. Iurisdictionem & possessionem denotat. Item consuetudinem & receptum morem. unde מעמידין את האדם על חזקתו *statuunt hominem super consuetudinem suam.* i. e. judicant eum על מעשיו הטובים או הרעים שהחזיק בם ימים רבים *secundum opera bona aut mala, quibus assuevit, multo tempore.*

Vrbium portis impositæ.] Mos is Orientis videtur, ut Deum tutelarem portis urbium imponerent. Sinenses hodieque simulachrum Dei imponere iis, testis Gonzalus Mendoza de Sinensium moribus lib. II. cap. II. Existimat autem Maimonides, simulachra publico loco collocari ad cultum.

Si in manu fuerit forma virgæ.] Colligit hic Maimonides indicia, unde quis conjicere possit, utrùm simulachra ad cultum, an solùm ad ornatum facta sint. Primo loco virgæ meminit: de qua in Gemara Aboda zara cap. I. § I. מקל שרודה את עצמו תחת כל העולם כולו כמקל *virga, quæ dominatur toti mundo, ut sceptrum.* ita enim hæc transferenda sunt. Nam, ut ait Raschi in notis לשון גנאי נקיט כלומר שרודה על כל *verbis ignominiosis,* (seu ad contemtum) *utitur,* & *vult, quæ dominatur supra omnem.* i. e. cum Gemara vellet dicere, מקל שרודה על כל העולם dixit contemtu idoli, שרודה את עצמו תחת כל העולם. Nam alioqui hæc constructio non satis sit congrua.

Vel avis.] Nam, ut in v. Æn. ait Servius, *nulla avis caret consecratione, quia singulæ aves numinibus sunt consecratæ.* Solitum quoque Homero, Deos avibus comparare: unde Eustath. ad Il. II. Συνήθες τῷ ποιητῇ ὄρνισιν ἐξομοιοῦν τοὺς παρ' αὐτῷ Θεοὺς, καὶ ἔστι τοῦτο σεμνότερον. οἰκεῖα γὰρ τοῖς οὐρανίοις τὰ ὑψιπετῆ. *Consuetudo est poetæ, avibus assimilare, quos pro Diis habet. Estque hoc iis dignius: quia altivolantia sunt cælestibus propria.*

Hinc & Porphyrius stellis aves immolandas existimavit. Et Ægyptii, teste Oro Apolline, Θεὸν βουλόμενοι σημῆναι, ἱέρακα ζωγραφοῦσι. *Volentes significare Deum, accipitrem pingunt.* Et apud Eusebium lib. I de Præparatione Euangelica, cap. ult. legas: Ζωροάστρης δὲ ὁ Μάγος ἐν τῇ ἱερᾷ συναγωγῇ τῶν Περσικῶν φησὶ κατὰ λέξιν: Ὁ δὲ Θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *At magus Zoroastres ad verbum sic ait in sacris collectaneis de rebus Persicis: Deus verò caput habet accipitris.* Complexus igitur hoc avis vocabulo Maimonides videtur Deos istos, quibus avis appingeretur. Vti Iovem, cui aquila; Minervam, cui noctua; Iunonem, cui pavo; Apollinem, cui corvus, appingi solebat. At in Gemara Aboda zara cap. III. § I. caussa redditur, quid avis imago apud idolum notet שתופש את עצמו תחת כל העול' כולו כצפור. *quæ occupat totum mundum, ut avis:* ad verbum, *quæ occupat seipsam sub toto mundo, ut avis.* Sed mens est, quæ, ut avis, alas suas extendit super mundum, eumque velut protegit. Nam, ut suprà notavi, לשון גנאי, ad contemtum est prolatum. Sed non intellexit Autor Gemaræ, quid sibi avis vellet, quæ statuis solebat adjungi.

Vel gladii.] Qui non Marti modò sacer, sed etiam Themidi erat: ut Clemens Alexandrinus testis Admonitione ad gentes. Vbi quatuor ejus Deæ arcana refert symbola; origanum, lucernam, ensem, & pectinem, sive τὸ αἰδοῖον γυναικεῖον.

Vel pilæ.] Fortassis Fortunam designat, aut Iovem; qui, ut orbis Dominus, cum globo pingi soleat. Vnde Gemara loco supra citato תחת כל העולם כולו ככדור כדור שתופש את עצמו *Quæ complectitur totum mundum, ut globus.*

Vel coronæ.] Bacchum constat coronatum fingi, ut eum forsitan signet. Nisi potius capiendus Iupiter, rex hominumque Deumque. Sanè corona hic, ut signum imperii, ponitur; uti est

in

in Gemara Aboda Zara cap. III. § I. Nam inquit est כעטרת כלב *ut corona canis.* Vox *canis* usurpatur pro מלך *Rex*, per contemtum; ut notat ibidem Raschi. Nec corona solùm Deorum erat: sed coronati quoque, qui Deos colerent. Vnde Lucian. de Dea Syria: Βωμὸς ἵσταται αἰεὶ, καὶ θυώματα ἔχει. πολλοὶ δὲ καὶ ἑκάστης ἡμέρης καὶ εὐχὴν ἐς αὐτὸν νηχόμενοι, στεφανηφορέουσι. *Ara semper coronata est, & suffitus habet: multique singulis diebus eo natantes ad precandum coronas ferunt.* Hunc coronarum usum gentilibus objectant Iustinus Martyr in Apologia, ut alios taceam. Sed & victimæ coronari solitæ. Maro II Æn.

Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.

Et ibidem de Minervæ simulachro:

Virgineas ausi divæ contingere vittas.

ט צלמי כו"ס הנמצאים מושלכים בשוקים או בתוך הגרוטאות הרי אלו מותרין ואין צריך לומר שברי צלמיהן אבל המוצא עבודת כו"ס או רגלה או אבר מאברידה מושלך הרי זה אסור בהנאה הואיל וידע בודאי שזה האבר מן הצורה הנעבדת הרי היא באיסורה עד שיודע לו שהגוים בטלוה:

IX. Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam, vel inter scruta reperiuntur, licitæ sunt: nec dicere opus, ea esse idolorum fragmenta. Sed cum invenitur manus idoli, aut pes, aut aliud quodlibet è membris, quæstum inde facere est nefas: quandoquidem certò constat, esse membrum imaginis, cui quondam cultus præstitus sit. Eoque vetitum, usque dum constet, (idolum) à gentilibus esse abolitum.

Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam.] Imagines in plateam conjectæ, aut inter scruta repertæ, licitæ sunt; quia duplex in iis dubitatio est: prior, utrum unquam cultæ fuerint, (nam potuere ornatus tantùm caussa fieri) altera utrùm per contemtum à gentilibus sint abjectæ. At imago stellæ, aut planetæ, vel membri ejus, quamvis projecta sit, vetita est: quia tales tantum cultus causâ fiunt. Eoque una modo dubitatio est, an à gentilibus per contemtum, & quasi indigenæ religione, rejectæ sint.

Nec dicere opus.] ואין צריך לומר phrasis Rabbinica, quam Latinè expresseris: *Manifestius est, quam ut admoneri oporteat*: vel, *Hinc, ut non dicatur, sequi quisque videt*, &c.

י המוצא כלים ועליהן צורת חמה ולבנה ודרקון אם היו כלי כסף וזהב או בגדי שני או שהיו חקוקי׳ על הנזמים ועל הטבעות הרי אלו אסורין ועל שאר הכלים מותרין מפני שחזקתן לנוי וכן שאר הצורות הנמצאות על כל הכלים חזקתן לנוי ומותרין:

X. Si inveniantur vasa imagine Solis, Lunæ, vel draconis signata, eaque sint argentea, vel aurea: vel (si reperiantur sic signata) vestimenta coccinea, aut monilia, aut ita cælati annuli: ea prohibita sunt. Cætera vasa licet habere, quia ad ornatum fieri solent. Vti & reliquæ imagines, quæ vasis imprimuntur, quia id ornatus caussa fit, pro licitis habentur.

Si inveniantur vasa, &c.] Eo prohibita vasa imagine ejusmodi insignita, quia illis libari Deo illi, vel heroi, cujus imaginem haberent, soleat. Hujusmodi crateres vel scyphos dixere *sigillatos*. In quibus religionem posuisse gentiles, satis indicat hoc Ciceronis VI in Verrem: *Apposuit patellam, in qua sigilla erant egregia: iste continuò, ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque Deorum, ex hospitali mensa tollere.* Porrò non Deorum modò, sed heroum quoque imaginem aut gesta in scyphis, quibus libare mos Diis, cælari solere, indicat Statius Papinius lib. I Theb. vers. 540.

----- *Pateram famulos ex more poposcit,*
Qua Iasides libare Deis seniorque Phoroneus,
Assueti.

Cui pateræ Persei gesta insculpta erant. Verùm non arbitror, Hebræos putâsse tales scyphos esse illicitos: nisi heroes illi in Deorum essent numerum relati.

Imagine Solis, vel Lunæ.] Nec tamen vas illicitum, cuicumque Solaris circulus vel Lunaris insculptus: sed, ut Maimonides ipse explicat in Misnaiot, si ex gentilium ritu id fiat: ut, si Sol, vel Apollo, exprimatur currui insistens, aut cum capite radiis cincto: cujusmodi annulos plurimos cernere est in Dactyliotheca Abrahami Gorlæi.

Vel draconis.] Draco in Aboda Zara cap. III, dicitur esse figura serpentis, collo tenus, squammosi, instar piscis. Draconem autem divinitatis fuisse symbolum, vix ulli puto ignotum.

Vestimenta coccinea.] Ab Hebræis in Rabot traditum est, Mardochæum eò se Hamahi prosternere noluisse, quia vestis ejus intextam haberet falsi Dei imaginem. Sed hoc similibus eorum

eorum commentis accenſendum. Solere tamen gentiles, etiam Deorum geſta veſtibus eorum intexere, vel argumento erit Palladis ille peplus, quem Maro, vel alius, in Ciri deſcribit.

Monilia.] Monilia à fronte uſque ad nares dependentia. Hieronymus in Ezech. XVI. 12. *Verbum Ebraicum NEZEM, excepto Symmacho, qui interpretatus eſt, ἐπιῤῥίνιον, omnes inaurem tranſtulerunt: non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo, quòd de auribus pendeant, inaures vocantur: ſed quo circulus in ſimilitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nuncupetur. Et uſque hodie inter cætera ornamenta mulierum, ſolent aurei circuli in os ex fronte pendere, & imminere naribus*

Cætera vaſa.] Omnia, inquit, vaſa, præter aurea, & argentea. Sed quid ſi eadem imago in fictilibus? Nam & iſtorum uſus in ſacris; præſertim apud priſcos Romanos. Imò & in Codice Aboda Zarà cap. II. 9 4. inter ea; unde fructum capere nefas ſit, reponuntur חרס הדרייני *fictilia Hadriani:* quæ puto vaſa fuiſſe, quibus Hadrianus, vel Cæſares Romani, uterentur ad libandum Diis vinum.

יא עכו"ם ומשמשיה וכל התקרובת שלה אסורין בכל שהן כיצד עבודת כ"וס שנתערבה בצורות של נוי אפילו אחת בכמה אלפים יוליך הכל לים המלח וכן אם נתערב כוס של עבודת כו"ס בכמה כוסות או חתיכה מן הבשר שנתערבה בכמה חתיכות יוליך הכל לים המלח:

XI. Idolum, omniaque eò pertinentia & quicquid ei oblatum, omnino prohibetur: uti ſi idolum imaginibus ornatus cauſsâ factis immiſtum fuerit; quamvis unum inter multa millia ſit; omnia in mare mortuum præcipitantur. Sic quoque ſi calix idololatricus magno calicum numero, vel fruſtum carnis multis fruſtis additum fuerit; cuncta in mare mortuum projci oportet.

Quamvis unum inter multa millia ſit, omnia illa] Cur ita ſtatuatur, cauſſa eſt iſta, quòd fruſtum idolorum cultui deſtinatum, ſi aliis permiſceatur, illa etiam contaminet: præſertim cum diſcerni non poſſit à cæteris, eóque grave ſit periculum, ne pro licito comedatur, quod edere eſt nefas.

יב וכן עור לבוב שנתערב בכמה עורות הכל אסור בהנאה עבר ומכר עבודת כו"ס או אחד ממשמשיה או תקרובת שלה הרי הדמים אסורין בהנאה ואוסרין בכל שהן כעבודת כו"ם שנאמר והיית חרם כמוהו כל מה שאתה מביא מעבודת כו"ס ומכל משמשיה ותקרבתה הרי היא כמוה:

XII. Itidem ſi pellis perforata pellibus ſit aliis admixta, uſus omnium earum eſt interdictus. Si quis adverſus legem idolum, aut aliquid ejus cultui inſerviens, vel quod ei offeratur, vendiderit: contracti inde uſus quantacunque ſumma fuerit, haut minùs quàm idolum ipſum, prohibetur. Quia dicitur: * *Et erit anathema, ſicut ipſe.* Quicquid ex idolis, vel ejus cultui inſervientibus ſumitur, item oblationes ejus, inſtar idoli habentur.

Pellis perforata.] De qua dictum §. 3.
Si quis adverſus legem vendiderit, &c.] Hauſtum ex II. cap. Kiduſin.

יג עבודת כו"ם או אשרה שנשרפה אפרה אסורה בהנאה וגחלת של עבודת כו"ם אסורה והשלהבת מותרת מפני שאין בה ממש:

XIII. Vſus cineris ex idolo, aut luco combuſto, prohibitus eſt. Pruna quoque idololatrici cultus vetita eſt. Flamma autem conceſſa: ut cui nihil inſit ſolidi.

Pruna quoque idololatrici cultus vetita eſt.] Vide Tractatum Thalmudicum יום טוב Iom tob cap. V. § 5.

יד ספק עבודת כו"ם אסור ספק ספקה מותר כיצד כוס של עבודת כו"ם שנפל באוצר מלא

XIV. Ea, quæ ſuſpicio eſt ad idololatricum cultum pertinere, prohibita ſunt. Sed licita, de quibus ſuſpicio eſt, ea ad illud pertinere,

כוסות כולן אסורות מפני שעבודת כו"ם וכל משמשיה אסורין בכל שהן פירש כוס אחד מן התערובת ונפל לכוסות שניים הרי אלו מותרין ׃

tinere, de quo ſuſpicio eſt. Exempli gratiâ. Si calix idololatrici cultus inciderit in capſam aliis calicibus plenam, cuncti ſunt prohibiti; quia idola, & quæcunque cultui eorum inſerviunt, interdicuntur, quantacunque fuerint. Si quis vero unum ex mixtis illis calicibus deſumſerit, atque is (infortunio) in calices ſecundarios inciderit, hi erunt conceſſi.

Sed licita, de quibus ſuſpicio.] Diſputant VIII. cap. Zebachim Rab, & R. Simeon, ille licitum contendit, hic illicitum, uſque ad finem mundi.

טו טבעת של עבודת כו"ם שנתערבה בכמה טבעות ונפלו שתים מהן לים הגדול הותרו כולן שאני אומר אותה הטבעת היתה בכלל השתים נתערבה במאה ונתחלקו ארבעים למקום אחד וששים למקום אחר ונפלו הארבעים כולן ל לטבעות אחרות כלן מותרות שאני אומר אותה הטבעת האסור' ברוב היא נפלו הששים לטבעות אחרות כולן אסורות ׃

XV. Si annulus idololatricus aliis multis annulis fuerit permiſtus, ac duo eorum in mare magnum inciderint; omnes liciti ſunt: quia dicere liceat, annulum illum idololatricum fuiſſe alterum illorum, qui mari inciderint. Si mixtus fuerit annulis centum; atque iſti dividantur in partes duas, ita ut hinc ſint annuli XL, inde LX; XL autem annuli miſceantur aliis ab illis ſexaginta: univerſi iſti erunt conceſſi; quia dicere poſſis, annulum vetitum eſſe in parte majori. Sed ſi LX illi in alios, atque alios; & hi, & iſti, ſunt illiciti.

Si annulus idololatricus.] Quæritur, cur ſi ex ſenis annulis, in quibus unus ſit idololatricus, duo in mare ceciderint, quatuor ſalvis; præſumatur, ex duobus deperditis, non item ex quatuor ſalvis, eſſe idololatricum illum; utcumque exiſtimari poſſit, potius eſſe in numero majori, quàm minori: & tamen, ſi ſeni ſint annuli, quorum unus idolorum cultui dicatus; atque hi in duas dividantur partes inæquales, ita ut hinc duo ſint, inde quatuor; præſumatur annulum idololatricum potiùs eſſe in parte majori; eóque pars minor, hoc eſt ea, in qua duo annuli, pro licita habeatur. Nempe eo ſpectâſſe videntur, quòd in ſuſpicione prima debeat ſiſti, ne ſuſpicio ſuſpicionem gignat, & illa aliam, atque aliam, & ita in infinitum. At cùm è ſenis annulis duo, non dico, in fluentum, aut puteum, unde aliqua eos recuperandi ſpes; ſed in mare Mediterraneum vel Oceanum prociderint, unde ſpes recipiendi nulla; ſuſpicio eſt, in duobus illis deperditis annulis etiam fuiſſe idololatricum. Quid ergo, poſtquam ſuſpicio eſt, annulum illum fortaſſe non amplius eſſe in rebus humanis, ita ut inde nemo poſſit inquinari, etiam aliam concipiamus ſuſpicionem, quaſi ſit in annulis ſalvis, eóque uſus eorum ſit interdictus? Diſpar verò ratio, ſi omnes annuli ſint ſalvi. Nullà enim ratione tum evitaveris, quin ſi annulos in duas dividas portiones, & hic unam, & alter alteram obtineat partem; alteruter inde fructum capiendo, delinquat. Quare hic ita judicatum, in alterutra ſolùm parte eſſe poſſe: ac veriſimilius videri, ineſſe majori parti, quàm minori; eóque portionem, ubi quatuor, non eſſe licitam; at licitam eſſe partem, ubi duo ſolum; in qua idololatricum illum eſſe, minus fiat veriſimile.

יו האשרה בין שהיתה נעבדת בין שהיתה עבודת כו"ם מונחת תחתיה אסור לישב בצל קומתה ומותר לישב בצל השרינים והעלים שלה ואם יש לו דרך אחרת אסור לו לעבור תחתיה ואם אין שם דרך אחרת עובר תחתיה כשהוא רץ ׃

XVI. Si vel arbor ipſa culta fuerit, vel poſitum ſub ea idolum; in umbra trunci ejus conſidêre prohibemur: at (ſub umbra) foliorum & ramorum licet. Si via ſit alia, transire ſub ea nefas: ſin alia deſit, curſim ſub ea tranſeundum.

Si vel arbor ipſa culta fuerit.] אשרה hic pro arbore ponit, quod alioqui ἄλσος ſeu lucum notat. Notum, & arborem unicam ſacrari ſolere: unde de platano ſic Theocritus in Helenæ epithalamio:

Γράμ-

Γεάμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγεάψεται, (ὡς παρμὼν τις

Α'ν γνοίη) Δωριστὶ, Σέβου μ'. Ἑλένας φυτὸν εἰμι.

Literæ verò in cortice ſcribentur, (ut quis præteriens

Legat) Doricè : Venerare me : nam Helenæ arbor ſum.

In umbra trunci ejus conſidère prohibemur.] Hæc, & quæ deinceps ſequuntur, iiſdem propè verbis leguntur in Aboda Zara cap. III. Sed quod dicitur, nefas eſſe, ut ſub umbra ejuſmodi arboris ſedeamus, id nòn videtur ratione ullius ponderis niti. Siquidem Maimonides ſuprà dixit, flammam ignis, idolorum honore accenſi, licitam eſſe, סלקין בה ממש *quia ſubſtantia caret.* Quanto igitur magis umbræ uſus conceſſus! Nam flamma eſt fumus accenſus. At fumus eſt corpus, etſi imperfectè mixtum. Vmbra autem non eſt corpus: unde poeta, * *Prenſantem nequicquam umbras.* Sanè umbra non eſt aër lumine carens, ut quidam definiunt (ſi enim aër genus ſit, corpus erit) ſed eſt privatio, vel imminutio luminis in aëre ex opaci corporis objectu.

* Georg. 4.

יז אפרוחים שקננו בה ואין צריכים לאמן מותרין והאפרוחים והביצים שצריכין לאמן אסורין שהרי האשרה כמו בסיס להן והקן עצמה שבראשה מותר מפני שהעוף מביא עציו ממקום אחר נטל ממנה עצים אסורין בהנאה :

XVII. Pulli in ea nidificantes, ſi matris non amplius indigi, liciti ſunt: ſin pulli matris egeant, hi, uti & ova, prohibentur: quia arbor iis eſt quaſi baſis, ſive fulcimentum. Nidus, qui in ejus eſt cacumine, licitus habetur; quia materies ejus aliunde apportata. Nam ſi ex arbore ea fuerit, prohibetur.

Pulli in ea nidificantes liciti ſunt.] Sumtum ex III. cap. Metila. Extendebat gentilium ſuperſtitio ſeſe ad ipſas aves uſque. Itaque in templis nidificantes violare, aut inde tollere, nefas erat. Vnde apud Herodot. cum Ariſtodicus in templum, quod in Chio erat, veniens, nidos, & aves illic nidulantes abriperet; audivit vocem ex adyto: Ἀνοσιώτατε ἀνθρώπων, τί τάδε τολμᾷς ποιέειν; τοὺς ἱκέτας μου ἐκ τοῦ νηοῦ κεραΐζεις. *Impiiſſime mortalium, quomodo audes ſupplices meos ex templo diripere?* Ergo cenſebantur aves tunc, ut ſupplices; & templum iis, ut aſylum erat. Ac par ratio in arboribus ſacris.

יח הסיק בהן את התנור יוצן ואח"כ יסיק בעצים אחרים של התר ויאצה בו את הפת אפה בו את הפת ולא צננו הפת אסורה בהנאה נתערבה באחרות יוליך דמי אותה הפת לים המלח כדי שלא יהנה בה ושאר הככרות מותרין :

XVIII. Si quis arboris talis materiem furno impoſuerit, frigeſieri eum patietur: nec priuſquam lignis licitis denuo calefecerit, panem coquet. At ſi panis coctus, priuſquam furnus frigefactus, panis uſus interdicitur. Quod ſi panis ejuſmodi aliis permixtus fuerit: contractum inde æs projicietur in mare mortuum, nequa inde capiatur utilitas: cæteri tamen panes ſunt conceſſi.

Si panis coctus, &c.] Ex Veneta majori, verba hæc, quæ typographi culpa in minori deſiderantur, ſupplevimus: אפה בו את הפת

In mare mortuum.] Iam diximus de eo §. V.

יט · נטל ממנה כדכר וארג בו את הבגד אסור בהנאה נתערב בבגדים אחרים יוליך דמי אותו הבגד לים המלח ושאר כל הבגדים מותרין ומותר ליטע תחתיה ירקות בין בימות החמה שהן צריכין לצל בין בימות הגשמים מפני שצל האשרה שהוא אסור עם הקרקע שאינה נאסרת גורמים לירקות אלו לצמוח וכל שדבר אסור ודבר מותר גורמין לו הרי זה

XIX. Si radio quis ex ea arbore ſumto texuerit, uſus veſtis ex (tela) iſta prohibitus eſt. Si veſtibus ſit aliis permixta, pecunia (inde acquiſita) projiciatur in mare mortuum: cæteræ tamen veſtes ſunt conceſſæ. Permiſſum autem eſt olera ſub ea arbore ſerere, tam tempore æſtivo, cùm illa indigent umbrâ; quàm hyberno. Quippe umbra arboris prohibita, & ſolum non vetitum, in cauſſa ſunt, cur ſata proveniant. Quicquid autem ex una re illicita, alteraque licita, producitur, id quovis loco licitum habetur. Ea de

מותר בכל מקום לפיכך שדה שזבלה בזבל עבודת כו"ם מותר לזרוע אותה ופרה שפטמה בכרשיני עבודת כו"ם תאכל וכן כל כיוצא בזה:

caussa agrum fimo idololatrico stercoratum fas est conserere. Vacca itidem leguminibus idololatricis saginata comedi potest. Ac par in similibus ratio est.

Permissum autem est olera sub hac arbore serere.] Vide Aboda Zara cap. III.

כ בשר או יין או פרות שהכינום להקריבם לעבודת כו"ם לא נאסרו בהנאה אע"פ שהכניסום לעבודת כום עד שיקריבו לפניה הקריבום לפניה נעשו תקרובת אע"פ שחזרו והוציאום הרי אלו אסורין לעולם וכל הנמצא בבית עבודת כו"ם אפילו מים ומלח אסור בהנאה מן התורה והאוכל ממנו כל שהוא לוקה:

XX. Caro, vinum, aut fructus, non sunt ad quæstum interdicta, licet idoli sint cultui destinata, & jam illata ante illud, usque dum ei necdum sint oblata. Sin jam illi sint data, dicata: utcunque dein auferantur, nihilominus perpetuò prohibita sunt. Itidem quodcunque in delubro idoli reperitur, sive aqua, sive sal fuerit, lege, nequid ex eo lucri petamus, interdicitur. Ac qui aliquid inde comederit, vapulat.

Caro vinum, &c.] Vide Aboda Zara cap. II.
Nequid ex eo lucri petamus.] Nempe ab idolis & vasis idololatricis, usque adeo abhorrere oportet, ut abominationes hasce nolimus recipere, inque usum familiæ convertere: sed ad detestationem nostram significandam, ea absumamus flammis; vel aliter perdamus; ne vel memoria eorum supersit.

כא המוצא כסות וכלים ומעות בראש כו"ם אם מצאן דרך בזיון הרי אלו מותרין ואם מצאן דרך כבוד הרי אלו אסורין· כיצד מצא כום תלוי בצוארו כסות מקופלת ומונחת על ראשו כלי כפוי על ראשו הרי זה מותר מפני שהוא דרך בזיון וכן כל כיוצא בזה מצא בראשו דבר שכיוצא בו קרב לגבי המזבח הרי זה אסור:

XXI. Si quis operimentum, aut vas, aut pecunias idoli capiti impositas per contemtum, repererit; his uti licebit. Sin venerationis ergo id factum, prohibentur. Quemadmodum si invenerit collo dependentem crumenam, operimentum duplex, aut vas inversum capiti impositum; licita sunt illa, quia est species contemtus: atque ita in cæteris. At si offenderit aliquid capiti impositum, simile ei quod in ara offertur: id interdictum est.

כב בד"א בזמן שמצאן חוצה למקום עבודתו אבל מצאן בפנים בין דרך כבוד בין דרך בזיון בין דבר הראוי למזבח בין דבר שאינו ראוי כל הנמצא בפנים אסור אפי' מים ומלח ופעור ומרקולים כל הנמצא עמהן בין בפנים בין בחוצה אסור בהנאה וכן אבני מרקולים וכל אבן הנראית שהיא עמו אסורה בהנאה:

XXII. Cæterùm hæc intelligenda sunt, si extra locum idolorum cultui sacratum reperiantur. Nam si intra ejusmodi locum inveniantur, sive cum veneratione (reposita) sive per contemtum; sive item aræ idonea, sive secus; prohibita sunt, etiam aqua, & sal. Quicquid verò apud Peorem, vel Mercurium, fuerit inventum, seu id intra sit, seu extra locum sacratum: usus ejus est interdictus. Proinde lapis Mercurio sacer, vel ei appositus, prohibetur.

Apud Peorem.] Nam cum credatur ei sordidis rebus cultum præstari, ut superius dictum; dijudicari nequit, ecquid honoris ergo, an per ludibrium fecerint.
Vel Mercurium.] Quia nec hic discernere possis, utrùm lapis appositus sit ex religione, an contemtu.

XXIII.

כג עכו"ם שהיה לה מרחץ או גינה נהנים בהם שלא בטובת כוהנם ואין נהנין בהן בטובתם היה לה ולאחרים נהנים בהן אפילו בטובת כוהנם ובלבד שלא יתן שכר :

XXIII. Si delubro fuerit balneum, vel hortus: uti eo licet, dummodo ne pro eo gratiæ agantur sacerdoti. Cum gratiarum verò actione uti non licet. Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis, etiam gratias agere licebit, modò merces nulla detur.

Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis.] Eo tum gratias agere conceditur, quia sacerdos consideratur non ut sacerdos, sed ut unus è multis.

כד מרחץ שיש בה עכו"ם מותר לרחוץ בה מפני שהיא נעשית שם לנוי ולא לעבודה שנ' אלהיהם בזמן שנוהגים בהן מנהג אלהות ולא בזמן שמבזין אותו כגון זו שהיא עומדת על הביב והכל משתינין בפניה ואם היתה דרך עבודתה בכך אסור ליכנס בו :

XXIV. In balneo, ubi idolum est, lavare se permittitur, quia id factum videtur ornamenti, non cultus gratiâ. Nam dicitur, * *Deos eorum:* puta quando peragunt coram iis ritus divini cultus, non ubi illos contemnunt. Vti cum idolum insistit canali, & coram eo omnes urinam reddunt. At si cultus ejus hac in re consistit, eò intrare sit nefas.

* Deut. 7. 25.

In balneo, ubi idolum, lavare se permittitur.] Aboda Zara cap. III. narratur, R. Gamlielem reprehensum, quòd se lavaret in balneo, in quo Veneris statua esset: eumque ad purgationem sui tria attulisse. Primum, quod balneum ad lavandum exstructum esset, & postea demum statua ibidem collocata. Deinde, quòd statua ornatus, non cultus caussa istic loci posita esset. Postremo, quod statuæ collocari solerent locis iis, queîs cum munditia adorari possent; illic autem ablui sordes, & unumquemque lotium coram ea reddere. Ex his rationibus R. Moses primam, ut minus prægnantem, omisit.

כה סכין של עכו"ם ששחט בה הרי זה מותר מפני שהוא מקלקל ואם היתה בהמה מסוכנת הרי זה אסורה מפני שהוא מתקן והרי זה התיקון מהנאת משמשי עכו"ם וכן אסור לחתוך בה בשר מפני שהוא מתקן ואם חתך דרך הפסד והשחתה מותר:

XXV. Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia, licitus est, quia perdit. Sin bestia in vitæ periculo sit, prohibetur, quia meliorem ejus conditionem reddit: eaque melioratio est ex usu eorum, quæ ad idola pertinent. Itidem interdictum est, eo carnem præscindere, quia & illud meliorat. Quod si præsciderit perdendi & corrumpendi animo, pro licito habetur.

Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia.] Hujusmodi erat, qui Romanis *secespita* dicebatur. Vide, quæ de eo ex Antistio Labeone refert Festus Pompejus.

פרק שמיני

CAPVT VIII.

כל שאין בו תפיסת ידי אדם ולא עשאו אדם אע"פ שנעבד הרי זה מותר בהנאה לפיכך זה הגוים העבדים את ה ההרים ואת הגבעות ואת האילנות הנטועין מתחלתן לפרות ואת המעינות הנובעין לרבי' ואת הבהמה הרי אלו מותרים בהנאה ומותר לאכול אותן הפרות שנעבדו במקום גדילתן ואותה הבהמה ואין צריך לומר הבהמה שהוקצת לעכו"ם שהיא מותרת באכילה בין שהקצוה לעבודה בין שהקצוה להקריבה הרי זו מותרת :

QVicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum, utcunque illud colatur, ad usum nihilominus conceditur. Ac proinde, quos gentiles venerantur montes, colles, arbores primò fructuum caussâ plantatas, fontes in publicum fluentes, atque adeo jumenta, etiam ad usum permittuntur. Atque edere licet fructus in loco, ubi nati, cultos; ut & bestias. Vnde consequitur, comedi etiam posse animal, idololatricè sive ad cultum, sive ad oblationem, segregatum.

Quicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum.] Ratio est, quia ea, quæ humano generi utilia sunt, iniquum fuerit ob quorundam malitiam omnibus eripi. Sic Solis lumine privari non debent pii, quia illo gentiles abutantur. Huc respiciunt, quæ cap. IV. Aboda Zara § 7. leguntur his verbis: שאלו את הזקנים ברומי אם אין רצונו בע"ז למה אינו מבטלה אמרו להן אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות יאבד עולמו מפני השוטים אמרו להן אם כן יאבד דבר שאין צורך לעולם בו ויניח דבר שצורך העולם בו אמרו להן אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו שאומרים תדעו שהן אלהות שהרי לא בטלו : i. e. *Interrogarunt sapientes Romæ, quandoquidem illi* (Deo) *displiceret idololatria, cur non aboleret eam: qui responderunt: si rem mundo non necessariam colerent, utique eam destrueret: nunc cùm colant solem, lunam, stellas, ac planetas, cur perderet mundum suum propter insipientes? Rursum dixerunt, si hoc ita esset, perderet saltem rem mundo non necessariam, relictâ eâ, quæ necessaria. Ad hoc responsum est: imò verò opinio idololatrarum ita confirmaretur: quia & illi dicerent, jam intelligitis illos esse Deos, qui non aboliti sunt.* Ad rationem allatam referre possis, quòd talia, & imprimis flumina, fontes, ac similia, publica sint: unde illud,

—*Vsus communis aquarum est.*

Ea autem constitutio olim Iudæis valde fuit necessaria, peregrinantium caussa. Etenim poterant per loca arida proficisci, ubi nulla flumina, sed tantùm fontes essent: Durum sane iis fuisset, in siti extrema non posse uti aquâ fontis, quia ille consecratus esset; uti omnes penè fontes sacri gentilibus erant: quin & amnium capita, ut vel liquet ex illo IV. Georg.

---- *Ad extremi sacrum caput adstitit amnis.*

Et Horatii istoc od. I. lib. I.

---- *Nunc ad aquæ lene caput sacræ.*

In caussa est, quod ab aquis alimonia sit, & incrementum. Quæ res magnum Dei est beneficium. Vnde & nationes cultum iis divinum tribuerunt: Ægyptii sub nomine Osiridos: Romani Græcique sub nomine Neptuni, Amphitrites, Naiadum, & aliis: Peruani sub vocabulo Mammacocha.

Edere licet fructus illos in loco, ubi nati, cultos.] Hoc est, fructus natos in arbore culta. Nam quamdiu fructus sunt in arbore, quasi pars ejus sunt; ut dum arbor tota colitur, fructus etiam coli videantur. Non injuria fortè adversari his aliquis dicat, quod cap. VII. § 17. dictum sit, homini nefas esse vel considêre in umbra sacræ arboris. Nam consequi inde videtur, multò minùs licere comedere de fructu arboris consecratæ. Neque enim umbra pars arboris dici potest: at fructus in arbore sunt haut aliter pars arboris, quam embryon pars matris censetur. Saltem similiter ea se habere, etiam est Stoicorum mens: de quibus sic Plutarchus lib. V. de Placitis Philosoph. cap. XV. Οἱ Στωικοὶ τὸ ἔμβρυον φασὶ μέρος εἶναι τῆς γαστρὸς· ὥσπερ γὰρ τοὺς καρποὺς μέρη τῶν φυτῶν ὄντας πεπαινομένους ἀπορρεῖν. οὕτω καὶ τὸ ἔμβρυον. *Stoici aiunt, fœtum in utero partem esse ipsius uteri, non animal: & sicut fructus arborum partes dicimus, videmusque maturos decidere, sic & fœtum.* Censeo, istis non melius occurri, quam si dicamus, eo spectâsse Iudæos, quod qui consideat sub arbore consecrata, videri possit istic hærere cultus ergo. Omnis verò idololatriæ suspicio quoque est fugienda. At non facile hæc oritur suspicio, siquis fructus edat, quos dixi. Neque enim discernere est fructus arboris communis: atque ut constaret pluribus, ex sacra arbore discerptos, satis liquet, ἁπλῶς comedi, ut fructus; non ut sacræ arboris fructus.

Comedi etiam posse animal, idololatricè sive ad cultum s. a. o. s.] Quod apud Ægyptiorum antiquissimos fieri solitum, tradit in Euterpe Herodotus cap. LXV. Νόμος δέ ἐστι περὶ τῶν θηρίων ὧδε ἔχων, Μελεδωνοὶ ἀποδεδέχαται τῆς τροφῆς χωρὶς ἑκάστων, καὶ ἔρσενες καὶ θήλεαι τῶν Αἰγυπτίων, τῶν παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδέκεται τὴν τιμήν. οἱ δὲ ἐν τῇσι πόλισι ἕκαστοι εὐχὰς τάσδε σφι ἀποτελέουσι, εὐχόμενοι τῷ θεῷ τοῦ ἂν ᾖ τὸ θηρίον, &c. *Consuetudo est, quæ de bestiis ita habet. Eas seorsim singulas educandi curam Ægyptij, atque Ægyptiæ, suscipiunt: in quo honore filius patri succedit. His bestiis unusquisque, qui in urbibus est, vota persolvit, supplicans illi Deo, cujus ea bestia est.* Addit Maimonides de segregatis ad oblationem: quas Romani *hostias eximias* dixere. Nam, teste Macrobio Saturn. lib. III. cap. V. *Veratius in pontificalibus quæstionibus docet, eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur è grege; vel quod eximia specie, quasi offerendæ numinibus, eligantur. Hinc ait: Quatuor eximios præstanti corpore tauros.*

ב בד"א שאין הבהמה נאסרת כשלא עשה בה מעשה לשם כו"ם אבל עשה בה מעשה כל שהוא אסורה כיצד כגון ששחט בה סימן לכו"ם עשאה חליפין לכו"ם אסורה וכן חליפי חליפין מפני שנעשית דמי כו"ם בד"א בבהמה עצמו אבל אם

II. Quod verò jumentum non esse prohibitum diximus, id ita capiendum, si quis eo nullum fecerit opus, quod ad idoli cultum pertineat. Aliter si est, qualecunque id opus, prohibitum eo nomine censetur. Vt si præsciderit ei gulam, vel illud permutârit re quapiam inserviente cultui idolorum; eâdem fecit, ut sit interdictum: ac similis ratio, si permutatum illud altero commutetur, quia lucrum est ex idoli cultu. Atque hoc accipiendum

שחט בהמת חברו לכו"ם או החליפה לא נאסרה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו :

piendum de proprio jumento. At si quis jumentum socii sui idolo obtulerit, vel re idololatricâ permutârit, non propterea inconcessum erit : quandoquidem nemini id potestatis, ut ex licita illicitam rem addat alienam.

Si præsciderit ei gulam.] Ita vocabulum סימן transtuli, quod proprie *signum* notat. Quippe factum ex Græco *σημεῖον*. Nisi malis deducere à סמן *signari*, quod in S. Scriptura occurrit. Sed Rabbini quoque סימן aliâ significatione usurpant. Nam סימנין illis sunt *gula*, & *guttur*. Alioqui proprio vocabulo *gulam*, seu *œsophagum*, nuncupant ושט : *guttur* autem, vel *asperam arteriam*, per quam vox egreditur, קנה. Vnde in libro כל בו *Kol bò* Halahoth Sechitah, seu de jugulatione cap. CVII. וכמה הוא שעור שחיטה שני הסימנין פסק הקנה והושט השחיטה המעולה שיחתכו שניהם לגמרי i. e. *Quæ est autem mensura jugulationis? duæ* סימנין *Simain; videlicet œsophagus, & arteria aspera. Iugulatio perfecta est, ut præscindant penitùs utramque.* Proinde perfecta est, cùm œsophagus, & arteria aspera, abscinduntur : imperfecta, cùm סימן *alterutrum*, i. e. gula, vel guttur præscinditur.

ג המשתחוה לקרקע עולם לא אסרה חפר בה בורות שיחין ומערות לשם כו"ם אסרה מים שעקרן הגל והשתחוה להן לא אסרן נטלן בידו והשתחוה להן אסרן אבני הר שנדלדלו ועבדן במקומן מותרות שהרי אין בהן תפיסת ידי אדם :

III. Qui se prosternit humi, non eo illicitum ejus usum facit : qui in ea puteos, foveas, vel antra idolorum gratiâ fodit, illicitam efficit. Qui aquas, quas fluctus expulit, se incurvando honorat, non eo illicitas reddit : quas tamen manu sustulerit, atque ita fuerit veneratus, illicitæ erunt. Saxum ingens monte erutum, si colatur, ubi situm fuit, non eo fit illicitum, quandoquidem manu nequit attolli.

Qui se prosternit humi.] קרקע עולם proprie verteris, *humum mundi*, & denotatur humus, qualis natura est; non testis aridis structa ac pavita, non lateribus, aut silicibus, aut ligno strata, multoque minus pavimentum tessellatum, musivum, vel asarotum.

Qui aquas, quas fluctus expulit.] Puta si allisu maris vel amnis quicquam in littore vel ripa sit relictum, ac ab reliquis aquis secretum.

Saxum ingens monte erutum.] דלדל est *infirmari, suspendi* : unde אבן נדלדל lapis emotus, aut qui sua sponte à monte recedens hiatum facit, vel ruinam minatur, nec satis firmus consistat. Habes hoc tertio cap. Aboda Zara.

ד ישראל שזקף לבינה להשתחות לה ולא השתחוה לה ובא גוי והשתחוה לה אסורה בהנאה שזקיפתה מעשה וכן אם זקף ביצה ובא גוי והשתחוה לה אסרה חתך דלעת וכיוצא בה והשתחוה לה אסרה השתחוה לחצי הדלעת וחצי האחר מעורה בו הרי זה אסור מספק שמא זה החצי כמו יד לחצי הנעבד :

IV. Si ab Israelita lapis fuerit erectus animo cum colendi, necdum tamen adoraverit; attamen gentilis accesserit, qui se illi incurvârit : lapidis illius usus est interdictus; quoniam erectio ipsa opus est malum. Itidem si ovum constituerit, atque id coluerit gentilis; usus ejus est interdictus. Si disciderit cucurbitam, vel simile quippiam, seque ei incurvârit; usus est illicitus. Si dimidiam adorârit cucurbitam, necdum ab altera parte abscissam; etiam alterius partis usus est prohibitus; quia ea cultæ partis basis ac fulcimentum videtur.

Si ab Israelita erectus fuerit lapis.] Supra cap. VII. § 4. vidimus, idola gentilium, simulatque consummata sint, illicita dici : ait Israelitarum non antequam culta sint. Vnde quæri possit, cùm autor § 2. hujus capitis dixerit, in nullius esse potestate, ut res aliena ex licita fiat illicita; cur hoc loco lapis ab Israelita erectus, si solus gentilis tum adoret, nihilominus prohibitus dicatur. Ratio autem est, quia eo ipso actu erigendi Israelita videtur ostendisse gentili, hanc suam esse voluntatem, ut colatur.

Si ovum constituerit, &c. si disciderit cucurbitam.] Posterius hoc petitum ex Holin cap. IV. Non videntur autem hæc exempla de ovo, & cucur-

cucurbita, à Maimonide eò allata, quia gentiles ea colerent: saltem nihil tale reperio; eoque censeo esse, quam dicunt Synecdochen speciei, certo posito pro incerto; ut dijudicari de cæteris posset. Quemadmodum jurisperiti subinde casus proponunt, de quibus dubites, an eveniant.

ה אילן שנטעו מתחלה שיהא נעבד אסור מהנאה וזו היא אשרה האמורה בתורה היה אילן נטוע וגדעו ופסלו לשם כו״ם אפי׳ הבריך והרכיב בגופו של אילן והוצי׳ שריגי׳ כורת את השריגים והם אסורו׳ בהנאה ושאר האילן מותר:

V. Arbore plantatâ cultus caussâ uti est nefas. Ac hujusmodi est lucus, de quo Lex loquitur. Si arborem quispiam ad cultum idoli putaverit, vel inciderit, quamvis propago sit, & trunco inserta, unde rami pullulent, non tamen surculis illis præcisis uti licebit: reliqua verò arbor non est interdicta.

Arbore plantata, &c.] Sententia est, Arbor non redditur illicita, nisi cultus caussa fuerit plantata. Sed quid si arbor quidem non fuerit plantata ad cultum idoli: verùm fuerit recisa pars, ac ramus alius ejus loco sit trunco insertus ad idoli cultum: hoc est, ut fructus inde provenientes huic vel idolo offerantur? Ad hoc respondet Maimonides, surculos quidem illos, ut Tertulliani voce utar, ita propaginatos, atque item fructus in iis crescentes, esse interdictos: at verò concessum esse truncum arboris, quia illa primitus non fuit idololatriæ ergo plantata.

Quamvis propago sit, & trunco inserta.] ברך unde סבריך David de Pomis interpretatur טמן בעפר נצר של גפן והוציא ראש הגפן במקום אחר *Abscondere sub terra surculum vitis, ita ut alio loco ex terra sese referat.* הרכיב est *inserere, componere:* unde הרכבה inquit idem David de Pomis, שמרכיבין שני מיני אילנות יחד cùm diversi generis arbores inserendo conjunguntur. Hinc illud, אין מרכיבין עץ מאכל על גבי עץ מאכל *Non inserunt arborem fructiferam arbori fructiferæ.*

ו וכן המשתחוה לאילן אע״פ שלא נאסר גופו של אילן כל השריגים והצלים והלולבין והפרות שיוציא כל זמן שהוא נעבד הרי אלו אסורין בהנאה:

VI. Ita & cum quis adorat arborem; quamvis ejus truncus non sit prohibitus; omnes tamen surculi ejus, folia, flores, & fructus, quamdiu ea colitur, ratione usus interdicuntur.

Adorat arborem.] Quod à Peruanis fieri, testis Iosephus Acosta lib. v. cap. 11. Nisi forte id de vulgo verius, quam prudentioribus: uti Ægyptii porrum, ac cæpe, dicuntur invocâsse; qui tantum ea, ut Deorum symbola, venerati.

ז אילן שהיו גוים משמרין את פרותיו ואומרים שהם מוכנים לעשות שכר לבית כו״ם פלוני׳ ועושין מהן שכר ושותים אותו ביום אידם הרי זה האילן אסור בהנאה מפני שסתמו שהוא אשרה ולפיכך עושין בפרותיו כך שזו היא חוקה של אשרה:

VII. Arbor sit, cujus fructus custodiant gentiles, dictitantes eos servari ad faciendum inde potionem pro hujus, vel illius idoli delubro: si de potione ex iis confecta biberint die festo; usus illius arboris interdicitur. Hoc enim quodammodo indicio est, arborem illam idolo esse sacratam, eoque fructus ejus usui esse juxta ritum, qui est in lucis.

Quia hoc quodammodo indicio est.] מפני שסתמו שהוא אשרה *quia hoc subindicat lucum esse.* Mens Maimonidæ est: Si qua arbor sit, ex cujus fructu se gentiles dicant potionem facere, ut bibant eam die festo: his verbis (tametsi non nominent disertim arborem sacratam idolo) satis innui, eam arborem idololatriæ caussâ plantatam esse, & talem, quæ inter eas sit, quas vocabulum אשרה complectitur. Eo autem significatur, tum arbor unica falso numini dicata: tum sylva sacra, quam lucum dicimus. סתם, quod hic Auctor usurpat, David de Pomis exponit, כשאדם מזכיר איזה ענין או שם ואינו מבאר על איזה ענין הוא מדבר אמרו עליו. סתם פי׳ שהדבר סתום ואינו מבואר אלא שנתנו בו כלל, i. e. *cùm aliquis meminit alicujus rei, aut nominis, nec tamen disertè explicat, quâ de re loquatur:* (interpretes) *dicere solent,* סתום, *Sensus est, rem illam innui, non autem disertim expressam esse.* Nimirum dupliciter aliquid indicatur, vel disertim & apertè, vel obscuriùs, & sic, ut potius inde colligatur. Vti hic, cum ex effecto de caussa conjicitur. Nam ait, si ex

fructu

fructu arboris gentiles parent potionem, collige eam arborem illicitam esse, & plantatam eo fine, ut idolis sacra esset. Addit David de Pomis, hujus tropi speciem esse, cùm נהר seu *flumen*, ponitur pro Euphrate: i. e. genus pro individuo aliquo, κατ᾽ ἐξοχήν.

Juxta ritum, qui est in lucis.] עושין בפרותיו כך שזו היא חקה של אשרה *Faciunt cum fructibus ejus juxta statutum lucorum.* Censet Maimonides, gentiles fructibus arborum, quæ sacræ essent, usos ad exprimendum liquorem, quem die festo biberent. Quod non temere alibi legas. At constat, plerumque lucos fuisse ex glandiferis & infructuosis arboribus: nimirum quercu, ilice, abiete, fago, & aliis id genus. Nec obscura ejus ratio est, quandoquidem arbores hæ sunt longissimæ, & umbras faciunt densissimas; unde arbores fructiferas, καλὰς, sed infructiferas μακρὰς Homerus vocavit. Nihil autem ad majestatem arborum perinde facit, quàm earum proceritas; unde arbitror, vix aliis lucos constitisse. Maximè verò, cùm lucum violare crimen tantum fuerit apud gentiles; quis credat, frugiferas arbores fuisse? quando eæ multos illectūræ erant ad decerpendos fructus; atque id ubi fiat, rami facilè frangantur. Præterea extremæ foret dementiæ, cædere arbores frugiferas. In steriles facile aliquis injurius sit: quia vix ullum videantur homini usum præstare, nullum saltem ad alimoniam. Proinde de his cavendum severioribus legibus fuit. Nec tamen anxiè adeo ubique id terrarum observatum, ut ne ullæ arbores felices aliis miscerentur. Sanè in Ægypto & procerarum, ut dixi, arborum usus fuit: & tamen quædam iis frugiferæ circa templa. Fidem de utroque fecerit Herodotus in Euterpe. De priori sic loquitur: Ἔστι δ᾽ ἔσωθεν ἄλσος δενδρέων μεγίστων πεφυτευμένων περὶ νηὸν μέγαν· ἐν τῷ δὴ τὤγαλμα ἔνι. *interius autem lucus est ingens maximarum arborum, plantatarum circa templum.* Ac paulo pòst οὐρανομήκεα δένδρεα, *arbores aërias, cœloque caput inferentes*, vocat plantatas ad viam, quâ Mercurii templum aditur. At de altero colligimus ex eo, quod eodem libro dicat δένδρεα καὶ καρποφόρα καὶ ἄφορα πολλά, *arbores tum frugiferas, tum infrugiferas multas.*

ח אילן שמעמידין תחתיו עכו"ם כל זמן שהיא תחתיו אסור בהנאה נטלה מתחתיו הרי זה מותר מפני שאין האילן עצמו הוא הנעבד:

VIII. Arbor, sub qua idolum est collocatum, quamdiu illud sub ea est, ad usum interdicitur. Vbi vero id remotum, usus ejus concessus, quandoquidem ipsa arbor non est culta.

Arbor, sub quâ collocatum est idolum.] Hoc intelligendum est de arbore, quæ eo fine plantata est, ut sub eâ collocaretur idolum. Alioqui enim sibi adversaretur Autor. Nam suprà dixit, arborem fructuum caussâ satam, tametsi colatur, licitam nihilominus esse. Cæterum quod ait, amoto idolo cessare arboris consecrationem, id contra Romanorum, Græcorumque opinionem est, quibus lucus & citra idolum sacer erat.

ט בית שבנאו מתחלה שיהיה הבית עצמו נעבד וכן המשתחוה לבית בנוי הרי זה אסור בהנאה היה בנוי וסיידו וכיירו לשם כו"ם עד שנתחדש נוטל מה שחידש והחידוש אסור בהנאה מפני שעשאהו לעבודה ושאר הבית מותר הכניס כו"ם לתוך הבית כל זמן שהיא שם הבית אסור בהנאה הוציאה הותר הבית:

IX. Interdictus est usus domus exstructæ ad cultum idololatricum, vel cui quis se incurvârit. Quod si quis (alio fine) structæ, tectorium induxerit, inque eo pinxerit idololatrici cultus ergo: (interdicitur) donec fuerit renovata. Cum amovetur, quod renovavit; illud quidem, quia factum est ob cultum idololatricum, prohibetur; domus verò conceditur. (Itidem) si idolum illatum est in domum; quamdiu hoc permanet, interdicitur: ubi elatum est, permittitur.

Dum fuerit renovata.] Sive dum permanet in ea tectorium cum pictura idololatrica, quæ domum alio fine exstructam innovarant, aliamque faciem, alium quoque usum induxerant. Sed reductâ veteri facie, hoc est, tectorio cum picturis abraso, domus ad civilem usum conceditur.

י וכן אבן שחצבה מתחלה לעבודה אסורה בהנאה היתה חצובה וציירה וכיירה שתעבד אפילו צייר וכייר בגוף האבן ולא צריך לומר

X. Item & lapide, cultus caussâ inciso, uti nefas. Si jam dolatum quispiam calce incrustet, & pingat, ut colatur: sive hæc materiæ lapidis inhæreant; sive extrinsecus admovean-

אם כייר עליה נוטל מה שחדש והוא
אסור בהנאה הואיל ונעשה שיעבד
ושאר האבן מותר : אבן שהעמיד
עליה כו"ם הרי זו אסורה כל זמן שהיא
עליה סלקה האבן מותרת :

veantur; ubi ablatum erit, quod innovat, illud quidem sit vetitum, quia factum est, ut coleretur; at lapide ipso uti licet. Lapis item, cui impositum est idolum, prohibetur, quamdiu ei impositum: sed amoto illo, concessus est.

Si jam delatum quispiam calce incrustet.] Si quis lapidem vulgarem, nec cultus caussâ factum, tectorio incrustet, & pictura exornet cultus idololatrici caussa: interdictus est lapidis usus, usque dum amoto tectorio, & pictura, lapidi vetus redierit facies.

יא מי שהיה ביתו סמוך לעכו"ם
ונפל אסור לבותו כיצד יעשה כונס
לתוך שלו ובונה ואותו הריוח ממלאהו
קוצים או צואה כדי שלא ירחיב
בבית כו"ם היה הכותל שלו ושל
כו"ם נידון מחצה על מחצה מחצה
שלו מותר ושל כו"ם אסור בהנאה
אבניו עציו ואפרו הכל אסור בהנאה :

XI. Cui domus contigua est delubro, si ea corruit, instaurare eam nequit. Quid ergo aget? Contrahet eam intra proprios fines; quodque spatium est intermedium, spinis ac excrementis replebit, ne fines delubri proferantur. Si & illius, & delubri, paries fuerit communis; judicio statuetur de pariete in duas partes dividendo: ac dimidia pars, quæ domus esse censetur, licita erit: illicita ad usum altera, quæ est delubri: cujus lapides, ligna, atque adeò cinis, usibus sunt interdicta.

Si ea corruit, instaurare eam nequit.] Vide Aboda Zara cap. III. Mens est, si delubrum, & domus privata, unum eumdemque parietem habent, & ille corruit, instaurare nefas est; quia hoc cedit in utilitatem delubri: ideoque aliquanto interiori spatio eriget murum, ita ut fundi sui partem vacuam relinquat: & ne otiosus is locus à delubri antistite occupetur, spinis lolioque conferendus est. Vbi quæri possit, an ille, qui locum sic conserit, nihilominus maneat dominus ejus loci. Videtur aliquod ei dominii indicium statuendum: ut si sepem, aut simile quid, obducat: alioqui deserta loca occupantis fiunt: eoque possint idololatræ ad illius domum usque proferre templum suum. Sed in pariete communi si dignosci possit, qui lapides ab una, qui ab altera muri parte fuerint, volunt Hebræi dividi lapides, ut quisque suum habeat: & suis postea uti licet possessori. Sin internosci nequeunt; potest Israelita alteri, cui libuerit, suum jus divendere.

יב כיצד מאבד כו"ם ושאר
דברים האסורין בגללה כגון
משמשיה ותקרובת שלה שוחק
וזורה לרוח או שרף ומטיל לים
המלח · הבר שאין בו תפיסת ידי
אדם שנעבד כגון הרים ובהמה
ואילן אע"פ שהנעבד עצמו מותר
בהנאה צפויו אסור בהנאה והנהנה
בכל שהוא מהן לוקה שנאמר
לא תחמוד כסף וזהב עליהם
וכל צפוי כו"ם הרי הן בכלל
משמשיה :

XII. Quo pacto perdenda sunt idola, & quæcumque eorum caussa interdicuntur: puta, quæ cultui eorum inserviunt, ut & oblationes? Comminuenda hæc, & dispergenda in ventos: aut comburenda, ac projicienda in mare mortuum. Quod autem homo nequit manibus prehendere; uti montes, jumentum, arborem: tametsi ea homines coluerint, concessa tamen sunt usibus humanis. At tegumentum ejus interdictum; ita ut qui vel minimâ ejus particulâ utatur, vapulet. Quia dicitur, *Non * desiderabis argentum, & aurum, quod supra eos.* Omneque operimentum idoli est inter ea, quæ ejus usibus inserviunt. * Deut. 7, 25.

Comminuenda hæc, & dispergenda in ventos.] Cap. III. Aboda Zara. Non solum iis adimet figuram, ut ne sint, quod erant: sed combustorum etiam cineres in auras disperget, ne usibus cujusquam inserviant.

Vti montes.] Nam & montibus quibusdam divinus tribuebatur cultus. Talis mons Κωγαίονον, quem Getæ vocant ἱερὸν: ut est apud Strabonem in VII. Imò Cappadocibus quoque mons καὶ θεὸς, καὶ ὅρκος, καὶ ἄγαλμα: ut est apud Maximum Tyrium dissertat XXXVIII.

Iumentum.] Vt Apis & Mneuis, duo vivi boves,

ves, imagines gemini numinis, Apis quidem Lunæ, Μνεῦις Solis. Vide Herodoti Euterpen, & Thaliam, Strabonis lib. XVII, & alios.

Arborem.] Non luci modò Diis sacri; sed & certa arbor numini consecrabatur; ut antè dictum. In Oriente autem imprimis hanc superstitionem viguisse certum. Nec absurdè aliquis suspicetur, ab eodem fonte promanâsse, quod Muhammedes sub arbore sit inauguratus; ut tradit Elmacinus lib. I hist. Sarac. كانت البيعة تحت الشجرة *inauguratio sub arbore facta est.*

יג כו״ם של גוים שבטלוה גוים קודם שתבא לידי ישראל הרי זו מותרת בהנאה שנ׳ פסילי אלהיהן תשרפון באש כשבאו לידינו והן נוהגין בהם אלהות אבל אם בטלום הרי אלו מותרין:

XIII. Idolum, quod gentiles ipsi, priusquam in Israelitæ manum veniret, profanum judicarunt, in usum suum convertere licet. Dictum enim est, *Sculptilia* * *Deorum illorum igne exuretis.* Quibus verbis significatur, (exurenda,) si venerint in manus nostras, quo tempore iis cultus tribuebatur divinus. Nam, eo desinente, licita habentur.

* Deut. 7. 25.

Idolum, quod gentiles ipsi profanum judicarunt, in usum suum convertere licet.] Thalmudistæ id colligunt ex loco, quem hic R. Moses allegat: פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך *Sculptilia deorum illorum igne comburetis, non cupies argentum & aurum, quod supra illa, & accipies tibi.* Cum, inquiunt, interdicat Deus, ne auri illius idololatrici cupiditas nos incessat: quanto minùs fas erit accipere illud! Quia igitur sic resecanda viderentur hæc verba, *Et accipies tibi:* duplicem inde sensum eruunt: prior est, ut פסילי sint *sculptilia:* alter, ut significentur inepta profanaque. Priori modo sententia sit, *Sculptilia Deorum illorum igne comburetis.* Posteriori mens erit, *Profanatos illorum Deos accipies tibi.* Nempe ut illud, *accipies tibi*, referatur ad vocem פסילי, quatenus *profana* notat. Nam פסל Rabbinis est *ineptum ac profanum reddere.* Et hinc in Gemara Aboda Zara cap. IV. § אמר אביי legas: תנין לגוי מבטל אלוהו שנ׳ פסילי אלהיהם תשרפון באש *Unde constat, posse gentilem profanare idolum suum? Ex verbis, Sculptilia Deorum illorum igne exuretis.* Quo loco ista פסילי אלהיהם interpretanda sunt, *profanata idola eorum.*

יד עכו״ם של ישראל אינה בטלה לעולם אפילו היה נוי בה שותפות אין בטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם וטעונה גניזה׃ וכן עבודת כו״ם של גוי שבאת לידי ישראל ואח״כ בטלה הגוי אין ביטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם ואין ישראל מבטל כו״ם ואפי׳ ברשות הגוי:

XIV. Idolum Israelitæ nunquam profanari potest; tametsi in ejus proprietate partem quoque habeat gentilis, atque ille hoc profanet. Nam profanationis illius non habetur ratio: sed in perpetuum usus idoli ejus est interdictus; eoque necesse est abscondi. Itidem, si idolum gentilis, postquam in manus pervenerit Israelitæ, ab gentili fuerit profanatum, profanatio talis nihil ad rem facit: quia (nihilominus) est interdictum. Israelita verò idolum nullum valet reddere profanum, ne quidem consentiente gentili.

Nunquam profanari potest.] Ex sacro reddi profanum, ex illicito licitum, & humanis usibus concessum.

Eoque necesse est abscondi.] Sub terram defodi, ita ut nullus illud in usum suum possit convertere.

Israelita verò nullum idolum reddere valet profanum.] Siquidem non habuit ei honorem divinum: quod gentilis proprium est; ut solus etiam, præcipuè si cultui renunciet gentili, reddere illud profanum possit. Quamquam neque gentilis profanare valeat, si non ipse possideat. Quippe si idolum jam in alius sit potestate, qui unum colat Israelis Deum; ut maximè aliqua agat, quibus pro rejectitio habere idolum videatur: suspicio nihilominus oborietur, eo fecisse, quia spes recuperandi foret nulla. Vt prætercam, quòd gentilis, præsertim nec suorum numinum cultor admodum religiosus, videri etiam possit mercede ad hoc conductus. Nec magnopere his adversari censeo, quod inferiùs dicat Maimonides, idolum etiam haberi profanum, licet gentilis ab Israelita adactus illud profanarit. Nam loquitur istic loci de idolo, quod etiamnum in potestate sit hominis gentilis.

טו גוי קטן או שוטה אינו מבטל כו״ם גוי שבטל כו״ם בין שלו בין

XV. Gentilis minorennis, aut stultus, profanum facere idolum nequit. At si gentilis

של גוים אחרים בעל כרחו אע״פ שאנסו ישראל על כך הרי זו בטילה ובלבד שיהא גוי המבטל עובד כו״ם אבל מי שאינו עובד אין בטולו בטול:

lis profanârit idolum vel suum, vel alterius gentilis, quamvis invitus, & ad hoc compulsus; certè idolum hoc fuerit profanum: sic tamen, si gentilis ille, profanet, ipse sit idololatra. At ejus, qui idola non colit, profanatio non attenditur.

Gentilis minorennis, aut stultus.] Quippe qui non sit suus; sed alienæ obnoxius potestati. Atque idem censendum de gentili, qui in Israele commoretur.

Vel suum, vel alterius gentilis.] Tamen supra dixit, אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. *nullus rem alienam prohibitam facit.* Nisi fortasse potest licitam facere rem alienam; quia hoc pium, illud impium est.

Et ab Israelita ad hoc compulsus.] Talia tamen, si Iuris intelligentes audimus, perinde habentur, ac si acta non fuissent.

יו המבטל עבודת כו״ם ביטל משמשיה בימל משמשיה משמשיה מותרי׳ והיא אסורה בהנאה כמו שהיתה עד שיבטלנה ותקרובת עכום אינה בטלה לעולם כיצד מקטלה קטע ראש אונה ראש חוטמה ראש אצבעה פחסה בפניה אע״פ שלא חסרה או שמכרה לצורף ישראל הרי זו בטלה אבל אם משכנה או מכרה לגוי או ישראל שאינו צורף או שנפלה עליה מפולת ולא פינה גנבוה ליסטום ולא תבעה רקק בפניה השתין בפניה גררה זרק בה את הצואה הרי זו אינה בטלה:

XVI. Qui profanat idolum, eâdem omnia, quæ usibus illius serviunt, profana reddit. Sin ea profana, quæ serviunt ejus usibus; illa quidem licita sunt, idoli verò usus est interdictus, uti ante erat: atque id usque dum ipsum profanetur. Etiam oblata idolis profanari nequeunt. At quomodo fit idoli profanatio? Præcisâ parte imâ vel auris, vel nasi, vel digiti. Tum & contundendo faciem ejus, licet non mutiletur: aut vendendo illud fusori Israelitæ. Et hæc qui agunt, profanant idola. Cæterum si oppigneraverit, vel vendiderit illud gentili, vel Israelitæ, qui faber non sit; aut si quid ruinâ inciderit, nec tamen id amoverit; si item latrones abstulerint, atque ab iis repetitum non sit; si in faciem ejus exspuerint, vel coram minxerint, humive raptarint, vel fœdarint injectis excrementis; non eo fuerit profanum.

Qui profanat idolum, &c.] Quia instrumenta, idoli; non hoc illorum caussâ, paratur. Sublatâ caussâ tollitur caussatum; at non contrà.

Oblata idolis profanari nequeunt.] Probatur id in Gemara Aboda Zara ex verbis S. Scripturæ: *congregati sunt ad Baal Pehor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Quo loco ajunt Thalmudici, sacrificia idololatrica mortuis æquari: quia quemadmodum semper mortui immundi manent; ita & idolis oblata expiari nequeant, sed æternùm sint immunda.

Cæterum si oppigneraverit.] Quia redemturus videtur. Ita & quamvis à latronibus non repetierit. Fortassis enim putat, eos illud colere velle; vel religiosis hominibus magno pretio vendere.

In faciem ejus exspuerint, vel coram minxerint.] Rationem in hoc non video, nisi quòd credi potest imprudens conspuisse. Quod ad mictionem attinet, potuit in balneo fieri, & sine contemtu idoli: alioqui conspuere, & lotio idolum perfundere, sunt contemnentis indicia; uti & humi raptare.

יז עכו״ם שהניחוה עובדיה בשעת שלום מותר בהנאה בטלוה בשעת מלחמ׳ אסורה מפני שלא הניחוה אלא מפני המלחמה:

XVII. Idolum tempore pacis à cultoribus suis derelictum, conceditur usui humano. Sin belli tempore sit profanatum, vetatur: quia nonnisi propter bellum videtur relictum.

Propter bellum videtur relictum.] Quippe eo, ut poeta * ait,

1. Georg. —*squallent abductis arva colonis:* Patriamque fugientes non aras minus relinquere coguntur, quàm focos.

יח עכום שנשברה מאליה שבריה אסורין בהנאה עד שיבטלום

XVIII. Fragmenta idoli suâ sponte confracti inconcessa sunt usui, donec ipsum idolum

לפיכך המוכר שברי כו"ם הרי אלו אסורין בהנאה שמא לא בטלוה גוים ואם היתה של פרקי' והדיוט יכול להחזירם צריך לבטל כל פרק ופרק מפרקיה ואם אינו יכול להחזירם כיון שבטל אבר ממנה בטלו כל השברים:

idolum profanetur. Iccirco fragmenta idoli à quopiam inventa habentur illicita: fortasse enim necdum profana habita à gentilibus. Vtcunque enim in varias fractum sit partes: tamen aliquis ex imperitis possit fragmenta colligere. Itaque necessum est profanare partem quamque ejus. Quod siquis nequeat reperire, inque unum cogere universas: uno profanato fragmento, cætera etiam habentur pro profanis.

יט מזבח עכו"ם שנפגם עדין הוא אסור בהנאה עד שינתץ רובו ביד גוים ובימוס שנפגם מותר איזהו בימוס ואיזהו מזבח בימוס אבן אחת מזבח אבנים הרבה: וכיצד מבטלין אבני מרקולים כיון שבנה מהן בנין או חפה בהן את הדרכים וכיוצא באלו הרי הן מותרין בהנאה:

XIX. Misbeah sive altare idololatricum, quamvis mutilatum, usui interdicitur, donec major ejus pars ipsis gentilium manibus fuerit eversa. At bimos, sive ara disrupta conceditur usui. Qualis verò *bimos*? quale item *misbeah*? *Bimos* est unius lapidis: *misbeah* est lapidum multorum. Quomodo profani redduntur lapides Mercurii? quando iis exstruitur domus, aut viæ sternuntur, aut aliquid fit simile, habentur profani, & usibus concessi.

Qualis verò ara? quale item altare?] Distinguit inter מזבח & בימוס & illud quidem ex multis lapidibus, hoc uno tantùm constitisse putat. Vox posterior haud dubiè Græcæ originis ex *βωμός*. Mirum tamen, quòd eo ait notari aram ex uno saxo factam. Quanquam non negem, tales etiam gentilibus fuisse aras. David de Pomis בימוס exponit, אבן נגזר לעשות אליל או מזבח אלילים *Lapidem incisum ad faciendum idolum, aut aram idolorum*. Eo autem ara unius lapidis est licita, modò disrupta, quia sic esse desinit: sed altare lapidum multorum permanet altare, nisi major lapidum pars fuerit avulsa.

כ כיצד מבטלין את האשרה קרסם ממנה עלה או זירד ממנה יונק נטל ממנה מקל או שרביט או ששפאה שלא לצרכה הרי זו בטלה שפאה לצרכה היא אסורה ושפאיה מותרין ואם היתה של ישראל בין לצרכה בין שלא לצרכה בין היא בין שפאיה אסורה לעולם שעכו"ם של ישראל אין לו ביטול לעולם:

XX. Quomodo profanum reddunt lucum? Decerpendo ex eo folium, aut præscindendo ramum, conficiendoque inde scipionem, aut virgam, vel putando superflua. Atque hæc verè est profanatio. Sin eo quis animo amputarit, quia indigeret: lucus permanet interdictus; sed quæ amputata, conceduntur. Quod si Israelis sit lucus, sive necessariò, sive superfluè id fiat: tum lucus, tum quæ amputata, in perpetuum sunt interdicta: quia ab Israelitis divino honore culta, nunquam possunt profanari.

Quomodo profanum reddunt lucum?] Quæ hic dicit autor, consistere nequeunt, nisi intelligas lucum, cujus privatus aliquis dominus sit. Nam nullus dixerit, lucum publicà autoritate consecratum, fieri profanum, quia ab uno aliquo violetur. Quod tantundem esset, ac si dicas, legem aliquam, aut statutum magistratus, irritum fieri, quia hic vel ille id transgreditur. Porrò statuit, decerpendo folium, aut præscindendo ramum, profanari lucum. Certè violari constat. Vnde apud veteres Romanos lucum in suo agro nullus succidebat, nisi antè oblatâ ad placandos Deos porcâ. Qui autem lucum rite exscindebant, *conlucare* eum dicti. Vnde Cato de re rustica cap. CXXXIX. *Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito: Si Deus, si Dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi jus siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harumce rerum ergo, sive ego, sive quis jussu meo fecerit, uti id rectè factum siet. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberisque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto.*

Decerpendo ex eo folium, aut præscindendo ramum.] קרסם, & זירד, significant, *putare, incidere*,

cidere, חתך. Sed illud, notantibus Hebræis, נופל בעשבים ובעלות *usurpatur de herbis ac foliis*; ut *decerpere*, aut *stringere*, vertendum sit: זירד autem, ביונקות ובשריגים *de ramis*, & *surculis*; unde & à Davide de Pomis exponitur per זמר *putare arborem*, quod à זמורה *surculus, ramus*.

פרק תשיעי

שלשה ימים לפני אידיהם של גוים אסור ליקח מהם ולמכור להם דבר המתקיים וללוות מהן ולהלוותן ליפרע מהן וליפרוע להם מלוה בשטר או על המשכון אבל מלוה על פה נפרעין בהן מפני שהוא כמציל מידם ומותר למכור להן דבר שאינו מתקיים כגון ירקות ותבשיל עד יום אידם :

CAPUT IX.

TRiduo ante festa gentilium idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere rem ullam duraturam; mutuo quid accipere, vel dare; capere solutionem, aut solvere mutuum, scripto, vel pignore: sed, quod verbis solum mutuo datum est, exigere licet; quia manibus eorum hoc eripi videtur. Licitum & est vendere illis, quod nequit durare: ut olera, vel aliquid coctum; atque id usque ad festum eorum diem.

Triduo ante festa gentilium, idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere, rem ullam duraturam.] Haustum ex Aboda Zara cap. 1. §. Non modò Hebræus idolum venerari nequit; sed nec caussa esse debet, cur à gentili colatur. Ideoque vetantur Israelitæ negotiari cum gentilibus triduo ante festa eorum: ne, vel si emerint ab iis quicquam, pecuniâ illa festi tempore se oblectent; vel si vendiderint, lætentur gentiles ob rem bono pretio comparatam, ac hilariores ad festum contendant, & diis suis, (uti Mercurio, præsidi mercaturæ, aut aliis) gratias ac laudes pro rerum prospero agant successu. Tantùm vendere licebat illo spatio res parum durabiles: ut olera, carnes coctas, similiaque; quæ die illo absumenda erant, quo, veniente festo, gentilis nec pecuniam haberet, nec merces pro eâ comparatas. Ne debita quidem illis tribus diebus solvere licebat, eandem ob caussam; uti nec debitorum solutionem accipere. Quod tamen R. Iehuda licere putabat: ut cap. 1. Aboda Zara est: מפני שמיצר הוא לו, *quia hoc dolori illi est.* Sed responderunt sapientes: אע״פ שמיצר הוא עכשיו שמח הוא לאחר זמן *quamvis hoc dolori sit ei, postea lætatur alio tempore:* quia, solutis debitis, defecatiore est animo. Mutuum dare, & accipere, non licebat: quia sive gentilis acciperet, poterat eo uti ad colendum Deum suum: sive daret, lætior ad festum iret, quasi Deo suo gratias acturus, quod tanto felicior esset Israelitâ, ut ille sui indigeret. Excipitur casus unus, si debeat gentilis, nec Israelita debiti ullum habeat testimonium; ut chirographum, aut simile quidpiam. Tale enim volunt recipi posse; quia periculum in mora est, & illa res pro perdita habetur. Ratio verò, cur triduum ante festa Hebræi nefastum ponant, profluxisse inde videtur, quia Deus ipse Exod. XIX, 10. populum à Mose in diem tertium sanctificari jusserat: ideoque putabant, nefas esse habere quidquam commune cum gentilibus triduo illo, quod festum præcedebat.

Triduo ante festa gentilium.] Quæ alio vocabulo Hebræi אידין vocant. איד *calamitas, perditio, sive exitium* est: quod nomen fortassis festis imposuerunt, quia putabant, ea exitii caussam esse gentilibus. Sic quoque חגא, quod eodem significatu de festo usurpant, denotat etiam נגר confractionem, & contritionem. Solent enim Hebræi, talibus nomina per contemtum imponere.

Festa gentilium.] Ea commemorantur Aboda Zara cap. 1. § 3. קלנדא וסטורנליא וקרטיסים ויום גנוסיא של מלכים ויום הלידה ויום המיתה *Kalendæ, Saturnalia, inauguralis Kartisim dies, natalis regum, magistratuum natalis, & emortualis.* Quo loco miror, quid sibi illud קרטיסים velit. Gemara habet esse אותו diem שתפסה בו רומי מלכות, *qua Roma regnum apprehendit.* Ibidem autem ait Rab Ioseph, bis hoc accidisse ביומי קלפטרא מלכתא *temporibus Cleopatræ reginæ*: & primùm prælio Actiaco, ex quo Cæsar Augustus imperium Romanum obtinuit solus: deinde בומי יונים *temporibus Græcorum*: Quod Rab Iehuda dixit eum diem esse, quo Roma regnum acciperet: congruit cum comitiis curiatis, quibus creatos olim Reges Romanorum, ex Halicarnasseo, & Livio, discimus: nec procul distant קרטיסים *Kirtisim*, & *Curiatis*: nec novum est Iudæis, depravare voces externas: quomodo ex *Saturnalia*, quoque fecerunt סטורנורא *Saturnora*. Nam ita hoc loco in Thalmud legitur. Sane curiatis comitiis postea item magistratuum multi, qui in provincias mittebantur, delecti sunt. Ea verò, quæ ab R. Ioseph de Græcorum temporibus addidit, nescio quorsum referenda. Sed de isto potiùs ita censeo קרטיסים factum ex κράτος, vel κρατυσμὸς, & denotari hac voce diem inauguralem. Diem גנוסיא ait R. Iehuda esse שמעמידין בו את המלך *quo Regem constituunt.* Quod non admitto, nisi גנוסיא & כנוסיא idem sint, & congregationem notent. Unde infra § 4. Maimonidæ dies inauguralis est יום שמתכנסין בו להעמיד המלך *dies, quo congregantur ad creandum Regem.* Mihi tamen hæc vox merè Græca videtur.

tur. nam γενέσια diem notant natalitium : qui & γενέθλια : unde apud Matth. XIV. 6. γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου. Quare rectè in Aruch exponitur, יום הולדת *dies natalis*. Quod si quis quæ-rat, cur mox subjungatur, יום הלידה, *dies natalis*: dixero, prius accipiendum videri de genethliis principis ; alterum de privatorum, quæ privatim celebrantur.

ב בד"א בארץ ישראל אבל בשאר ארצות אינו אסור אלא יום אידם בלבד עבר ונשא ונתן עמהן באותן הג' ימים הרי זה מותר בהנאה והנושא ונותן ביום אידם עמהן הרי זה אסור בהנאה ואסור לשלוח דורון לגוי ביום אידו אלא אם כן נודע לו שאינו מודה לעכו"ם ואינו עובדה וכן גוי ששלח דורון לישראל ביום אידו לא יקבלנו ממנו ואם חשש לאיבה נוטל מפניו ואינו נהנה בו עד שיודע לו שזה הגוי אינו עבד כו"ם ואינו מודה בה:

II. Hoc in Israelitarum regione locum habet : at in reliquis terris vetitum non est, nisi festo eorum die. Si quis transgressus sit negotiando cum iis illo triduo, mercibus uti licet : sin aliquis cum iis negotietur eorum die festo, res usui sunt interdictæ. Nefas quoque est, munus gentili mittere festo ejus die : nisi constet, eum non profiteri cultum idolorum, nec iis servire. Quod si gentilis quispiam die suo festo miserit munus Israelitæ : ne illud ab eo accipiat; nisi suspicio sit, offensum iri. Nec tamen utetur, donec constiterit, gentilem non colere idola, nec pro diis illa habere.

ג היה אידם של אותן הגוים ימים הרבה שלש או ארבעה או עשרה כל אותן הימים כיום אחד הן וכולן אסורין עם שלשה ימים לפניהן:

III. Si festum hoc idoli multorum sit dierum ; ut trium, quatuor, aut decem : perinde habetur, ac unius si diei foret : eoque omnes sunt interdicti, unà cum triduo, quod præcessit.

ד יום שמתכנסין בו הגוים להעמיד להן מלך ומקריבין ומקלסין לאלהיהם יום אידם הוא והרי הוא כשאר אידהם אבל גוי שעושה הוא איד לעצמו ומודה לכו"ם שלו ומקלסה ביום שנולד בו ויום תגלחת זקנו או בלוריתו ויום שעלה בו מן הים או שיצא מבית האסורים ויום שעשה בו משתה לבנו וכיוצא באלו אינו אסור אלא אותו היום ואותו האיש בלבד: וכן יום שימות להן בו מת ויעשוהו איד אותם העושים אסורין אותו היום וכל מיתה ששורפין בה כלים ומקטרין קטורת בידוע שיש בה עבודת כום:

IV. Illa quoque dies, quâ idololatræ ad regem constituendum conveniunt, sacrificant, ac Deos suos laudant, cæteris festorum accensetur. Quod si idololatra sibi ipsi festum diem indixerit, ut veneretur idolum suum, ac laudet illud natali suo, aut quo die barbam tondet, vel comam, aut quo advenit è mari, vel carcere egressus, quo item convivium instituit filii caussâ, & siqui id genus alii sunt ; non interdictum est (negotiari) nisi illo tantummodo die, & cum viro istoc. Vti & vetitum id cum iis, qui defuncti ergo domi suæ festum celebrant. Quocunque autem in funere vasa comburunt, & suffitum offerunt, apertum est idolo cultum præstari.

Quo die barbam tondet.] Apollini plerumque barbam detonsam sacrabant. Is dies inter lætos. In luctu verò promittebant eam Romani: ut notum ex reis squallidis ac sordidatis. Atque eo fortasse referendum, quod mox subjungit de egressis è carcere.

Aut comam.] בלורית *coma* Rabbinis est. qualis sit, indicat Autor noster infra, cap. XI. לא יגלח מן הצדדין ויניח השער באמצע *non tondebitur à lateribus relicta in medio coma, quæ dicitur* בלורית. Vide infrà : item Cochum in Maccoth cap. III *. Sacrâsse comam, indicat Pollux lib. III. trem. 5. ἔτρεφον δέ τινες ἐκ πλαγίου κόμην, ἢ κατόπιν, ἢ ὑπὲρ τὸ μέτωπον, ποταμοῖς, ἢ θεοῖς· καὶ ὠνομάζετο πλοχμὸς, ἢ σκόλυς, ἢ σειρὰ τριχῶν. *Alebant autem nonnulli comam in obliquum vergentem, aut super tergum, aut frontem; fluminibus scilicet, aut diis consecratam :* πλοχμὸς *aut* σκολὺς *nominabatur, aut pilorum catena.* * p. 124.

Quo advenit è mari.] Post peregrinationem

Deorum templa adibant gratias acturi pro incolumitate: comam quoque tum præſcindebant, ac Diis dicabant. Notiora hæc, quam ut teſtimoniis ſit opus.

Quo convivium instituit.] Rectè. nam feſti dies, teſte Macrobio lib. I Saturnalium cap. XVI, dividuntur in *ſacrificia, epulas, ludos, ferias.* Atque inter ferias quoque privatas erant natales, & funebres. Ergo & hi feſti dies.

Quocunque in funere comburunt vaſa.] Pleni talium exemplorum autores: nec quicquam vulgatius Romanis, quam pyram, cui cadavera ſuperimpoſita erant, liquoribus pretioſis perfundere, & aurum, veſtes, arma, quæque alia defunctus, dum viveret, chara habuerat, ſimul comburere. Contrà quem morem legibus XII Tabularum cautum legimus: *Ne ſumptuoſa reſperſio fieret:* uti &, *ne aurum adderetur*, aliáque id genus.

ה אין יום האיד אסור אלא לעבודה בו בלבד אבל הגוים ששמחים בו ואוכלין ושותין ומשמרין אותו מפני מנהג או מפני כבוד המלך אבל הם אין מודין בו הרי אילו מותרים לשאת ולתת עמהן:

V. Dies feſti non ſunt nefaſti, niſi ratione ejus, qui illos colunt. Cum illis verò idololatris, qui hilares eum tranſigunt diem, ac edunt, bibunt, eumque diem obſervant, ſive ob conſuetudinem, ſive in regis honorem, nec tamen pro ſacro habent; negotiationem licet exercere.

Ob conſuetudinem.] Non religione aliquâ: eoque, ubi de animo conſtiterit, non laborandum de eo, quod cum cæteris ferietur.

In regis honorem.] Soli enim dies illi cenſentur ſacri, quibus ſacrificia, epulationes, ludi, aut feriæ, in Deorum honorem fiunt.

ו דברים שהן מיוחדין למין ממיני כו"ם שבאותו מקום אסור למכור אותן לעבדי כו"ם שבאותו המקום לעולם· ודברים שאינן מיוחדין לה מוכרין אותם סתם ואם פירש הגוי שהו' קונה אותם לעכו"ם אסור למכור לו אלא אם כן פסלום להקריבו לעבודת כו"ם לפי שאין מקריבין חסר לע"א היו מעורבין דברים המיוחדין עם דברים שאינן מיוחדין כגון לבונה זכה בכלל לבונה שחורה מוכר הכל סתם ואין חוששין שמא ילקט הזכה לבדה לצכ"וס וכן כל כיוצא בזה:

VI. Quæ peculiariter addicta ſunt certo generi idololatriæ loci cujuſpiam, ea idololatris iſtic loci agentibus divendere, perpetuò eſt interdictum. Res verò non addictas, ſimpliciter vendere licitum eſt. Quod ſi idololatra diſertè dixerit, ſe idolis iſta comparare; divendere erit nefas, niſi prius inepta reddantur ad offerendum idolis; quandoquidem non offerunt iis, quæ mutila ſunt. Si ea, quæ certò addicta ſunt idolo, permiſceantur rebus ei non ſacratis; ut thus purum cumulo thuris nigri: junctim ea vendere fas eſt, quamvis ſuſpicio oboriatur, ne fortaſſe alter thus purum ſeligat ad idoli cultum. Eadem in cæteris ratio eſt.

Quæ peculiariter addicta ſunt certo generi idololatriæ.] Declarantur hæc Aboda Zara cap. I. § 5. nimirum. אצטרובלין וכנו' שוח ופטוטרותיה' ולבונה ותרנגול לבן *Fructus cedri, ficus cum pedunculis, thus & gallus albus.* Vbi אצטרובלין Rabbini exponunt פריא דארזא *fructum cedri.* Sed vox haud dubie eſt facta ex στρόβιλος, quomodo Græci *nucem pineam* vocant. Itaque malim vertere hoc modo. Pinum Cybelæ apud antiquos ſacram fuiſſe, notiſſimum eſt: unde Dea illa apud Virgil. lib. IX. Æneid.

Pinea ſylva mihi eſt multos dilecta per annos.

Vbi Servius: *Pinus in tutela matris Deûm eſt.* Eandem apud Græcos & Romanos Pani, Fauno, imò & Neptuno, ſacratam fuiſſe, conſtat. Etiam thyrſi à פינא *pinus:* ſed hoc nihil ad hunc locum. Pinus erat arbor luctus. An Rabbini reſpexerint ad funera, quîs *reſina*, addi ſolebat, non facilè dixerim. Nam eſt quoque reſina, quam *ſtrobilinam* medici vocant. בנות שוח David de Pomis interpretatur תאנים לבנים *ficus albas.* שוח haud dubie ex Græco σῦκα. Ficus autem prohibere videntur Hebræi, eò quod ſummo in honore eſſe gentilibus conſpicerent. Reperiſſe ajunt Bacchum: unde Διόνυσος Συκίτης ſive *Ficulnus* Lacedæmoniis colebatur. Naxii verò eundem Μειλίχιον nuncuparunt, quia hominibus monſtraſſet μείλιχα: quod eorum linguâ *ficus* notabat. Eapropter etiam cum Bacchi ſtatua apud eos caput haberet è vitis ligno: Baccho tamen Μειλιχίῳ id erat è ligno ficulno. Apud Athenienſes quoque ſacram fuiſſe ficum, proditum eſt à Plutarcho Sympoſ. lib. VII problem. IV. Potuere etiam Hebræi reſpicere ad ficum Ruminalem, quam Romani pro certiſſimo divini numinis ſigno coluere: unde prodigii loco, quod ea exaruiſſet, habitum eſt, cum annis ſtetiſſet IↃCCCXL: ut eſt apud Tacitum, & alios.

& alios. Ficus albas esse inter arbores felices, & diis inferis sacratas, ex pontificum libris docet Macrobius lib. III Saturn. cap. XX. פטוטרות interpretantur עוקצים, id est, *pediculos*, vel *pedunculos*. פטטר ex Græco *πτάρον*, quod idem notat, & reperitur apud Pollucem, aliosque. תרנגול Gallum Marti sacratum fuisse constat: unde Lacedæmonii eum parta victoria sacrificare soliti. Apud Syros pro Deo colebatur. Apud Romanos magno in honore habitus: unde Plin. lib. x, cap. XXI: *Hi* (Galli) *magistratus nostros quotidie regunt, domosque ipsis suas claudunt, aut reserant: hi fasces Rom. impellunt, aut retinent; jubent acies, aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partarum auspices: hi maxime terrarum imperio imperant, extis etiam fibrisque haud aliter, quàm opimæ victoriæ, diis grati.* Quin Marti, Nocti, & Laribus, aliisque diis, eadem avis sacra habebatur. Pyrrhum galli albi immolatione lienosos curare solitum, tradit Plutarchus in vita ejus. Fortasse, quia Æsculapius medicinæ Deus; cui peculiariter, & præ reliquis, gallus sacer erat.

Simpliciter vendere.] Citra interpretationem, vel conditionis additionem. Quod sequens antithesis ostendit.

Non offerunt rem mutilam iis.] Verissimum hoc, unde Suidas: Κόλουρα, ait, τὰ μὴ ἔχοντα κέρκον, ἢ τὰ κολοβὴν ἔχοντα οὐρὰν, ἅπερ ἐν ταῖς ἱερουργίαις οὐ θύεται. καθόλου γὰρ εἰ μὴ ἦν τέλειον καὶ ὑγιὲς οὐκ ἐθύετο τοῖς θεοῖς. *Colura, non habentia caudam, vel habentia mutilam caudam, quæ in sacrificiis non mactantur. Universè enim, nisi esset perfectum ac sanum, non sacrificabatur diis.* Unde apud Athenæum lib. XV, cap. V, ex Aristotelis Symposio: οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ πάντα τέλεια καὶ ὅλα. *Nihil mutilum offerimus diis, sed omnia perfecta atque integra.* Plinius lib. VIII Hist. Natural. cap. XLV: *Vitulos ad aram humeris hominis allatos non ferè litare; sicut nec claudicante, nec alienâ hostiâ, Deos placari.*

Thus purum copiæ thuris nigri.] Thus purum est candidum: contrà minus purum, quod rufum, & nigrum. Plinius lib. XII, cap. XIV: *Autumno legitur ex æstivo partu. Hoc purissimum, candidum. Secunda vindemia est vere, ad eam hyeme corticibus incisis. Rufum hoc exit, nec comparandum priori.* Thus autem purissimum, & quod candidum, solum diis offerebatur; unde ibidem Plinius: *Quod ex eo rotunditate guttæ pependit, masculum vocamus; cùm alias non fere mas vocetur, ubi non sit fœmina. Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur.* Idem ostendunt verba sequentia Maimonidæ: *Vendere potest conjunctim: neque suspicio erit, ne forsitan eligat purum solum ad idololatriam.*

ז כשם שאין מוכרין לגוים דברים שמחזקין בהן ידיהן לעבודת כו"ם כך אין מוכרין להן דבר שיש נזק לרבים כגון דובים ואריות וכלי זין וכבלים ושלשלאות ואין משחיזין להם את הזין · וכל שאסור למכרו לגוי אסור למכרו לישראל החשוד למכור לגוי וכן אסור למכור כלי נזק לישראל ליסטס :

VII. Quemadmodum non licet idololatris vendere, quæ eos in idolorum cultu confirment: ita nec vendendum iis, quo nocere publico valeant. Ut sunt ursi, leones, arma, compedes, aut catenæ. Ne quidem acuenda iis arma. Quicquid autem idololatræ vendere prohibemur: idem nec vendendum Israelitæ ejuscemodi, quem ea gentili venditurum suspicio est. Itidem nefas ducitur arma divendere Israelitæ latroni.

ח היו ישראל שוכנים בין גוים וכרתו להן ברית מותר להן למכור כלי זין לעבדי המלך ונייסותיו מפני שעושין בהן מלחמה עם צרי המדינה להצילה ונמצאו מגינין עלינו שהרי אנו שרוין בתוכם· עיר שיש בה עכו"ם מותר להלך חוצה לה ואסור להכנס בתוכה היה חוצה לה כו"ם מותר להלך בתוכה :

VIII. Si Israelitæ inter gentiles habitent, quibuscum fœdus percusserint: licebit arma vendere servis Regis, ejusque copiis militaribus; ut iis pugnent adversus illos, qui urbem obsideant; quò ita periculo liberetur, nosque protegamur, quandoquidem ibi sedem fiximus. Urbem, in quâ idololatria exercetur, ingredi nefas: fas egredi. At si idolum fuerit extra urbem, intrare etiam licet.

Licebit arma vendere servis Regis.] Nititur hoc Ierem. XXIX. 7: *Quærite prosperitatem istius civitatis, quò vos deportavi, & orate pro ea Dominum: nam in prosperitate ejus futura est vobis prosperitas.*

ט ההולך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עכו"ם בד"א

IX. Iter facienti inconcessum est transire urbem, ubi idolum colatur. Quod sic

 capere

בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום
אבל אם יש דרך אחרת ונקרה והלך
בזו מותר׳ אסור לבנות עם גוים כיפה
שמעמידים בה עכו״ם ואם עבר ובנה
שכרו מותר אבל בונה הוא לכתחלה
הטרקלין או החצר שיש בה אותה
הכיפה:

capere oportet, si ea illi loco via fuerit peculiaris. Sin & alia sit via, ac fortè fortuna per alteram ierit; nullum hîc crimen est. Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem, ubi idolum collocetur. Siquis verò jam exstruxerit; licitum percipere mercedem. Consultò tamen ædificare possit triclinium, vel atrium, in quo fornix ille.

Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem.] כפה fornix est à curvatura. Nam כפה *curvare.* David de Pomis exponit, בית הסוהר *domus carceris, cippus*, factus in modum fornicis lapidei. Vnde & כפה pro convexo cœli, ut עשרה מלכים שמלכו בכפה *decem reges regnarunt in omnia, quæ sub cœlo sunt.* Balnea veterum quinque partibus constabant, Ἀποδυτηρίῳ seu spoliario; cellâ, quæ, testudinis instar ædificata, πυριατήριον & hypocaustum vocabatur, aut sudatorium; cellâ caldariâ; frigidario; & detersorio, quod & unctuarium, & ἀλειπτήριον. Hic fornicem non referendum esse ad cellam primam, seu ὑπόκαυστον, ex sequentibus paret. Sed potius ad fornices, qui in parietibus: uti si statuam ad egerendas aquas collocarent; quod magis solitum in caldaria cella, aut frigidario. Vetantur autem hic Israelitæ extruere fornicem ejusmodi, quia servit idolo: at cellam non item, quia servit servienti idololatriæ.

י עיר שיש בה עכו״ם והיו בה
חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות
המעוטרות אסור ליהנות בהן ובכל
מה שבתוכן מפני שחוקתן שבגלל
עכו״ם נתעטרו ושאינן מעוטרות
מותרות בהנאה׳ חנויות של עכו״ם
אסור לשוכרן מפני שמהנה עכו״ם׳
המוכר ביתו לעכו״ם דמיו אסורים
בהנאה ויוליכם לים המלח אבל
גוי שאנסו ישראל וגזלו ביתו והעמידו
בו עכו״ם דמיו מותרין וכותב ומעלה
בערכאות שלהן וחלילין של עכו״ם
אסור לספוד בהן:

X. Si in urbe idololatrica tabernæ aliæ sint coronatæ, aliæ non coronatæ: prioribus illis non licet uti, neque illis, quæ eis insunt; quia idololatriæ caussâ solent coronari: at non coronatis uti concessum. Tabernas idololatricas conducere prohibitum est, quia id fit cum idololatrarum quæstu. Siquis vendiderit domum suam idolorum cultori; pecuniâ inde proveniente uti interdicitur: sed in mare mortuum præceps danda. Quod si gentilis per vim eripuerit Israelitæ domum suam, collocaritque in ea idolum; pecuniâ uti poterit. Denique & poterit scribere contractum, atque ire cum eo ad judices illorum. Tibiis verò idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.

Tabernæ coronatæ.] Nescio, quò respexerit Maimonides, nisi fortè ad morem veterum, qui coronis sanctimoniam rei indicabant: adeò ut statuas, victimas, sacerdotes, imò magistratus, & Imperatores coronarent. Vnde & Palilibus ovilium fores Ovidius coronari jussit Fast. IV.

Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret:
Vnda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.

Tertull. quoque de corona militis; *Ipsæ denique fores, ipsæ hostiæ & aræ, ipsi ministri & sacerdotes eorum coronantur.* Vide accuratissimum opus Paschalii de Corona.

Ire cum eo ad judices.] ערכאות *tribunalia, judicem.* ערך, inquit David de Pomis. בערכאות של גוים פי׳ מושב הערוך וקבוע לשרים ולשופטי העיר לדון שם *In constitutionibus gentium: expositio; sedes est ordinata, & constituta principibus, & judicibus civitatis, ut judicent ibi.* Dispiciendum, unde vox originem trahat.

Tibiis verò idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.] חלילין, quod *tibias* verti, exponunt, כלי שיר שהיו נוהגים בספדו לקונן עליהם כדי לעורר הבכי: *instrumenta ad canendum, quibus in luctu cantabant ad minuendum fletum.* Hujusmodi instrumentum tibia fuit: quæ propterea *luctus signum* vocatur Papinio in VI Thebaidos. Inde Artemidorus quoque lib. I, cap. LVIII ait: Αὐλεῖν πυθικοῖς αὐλοῖς πένθος σημαίνει. *Pythicis canere tibiis luctum signat.* Ovid. VI Fast.

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Plutarchum, Gellium, Festum, alios, ad partes advocare, in re nota, ut puto, nihil attinet. Ambrosius lib. V in Lucæ cap. IX, ait id factum, *ad incendendos excitandosque luctus.* Hunc morem, quamvis lege Dei prohibitum, ipsos Iudæos à gentibus hausisse, usurpasseque, discimus ex Euang. Matth. IX. 23: ubi ait de præfecti Synagogæ ædibus: Ἐλθὼν δ' ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς, καὶ τὸν ὄχλον θορυ-

θορυβούμενον, λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε. *Cum autem venisset Iesus, in domum principis, & vidisset tibicines, & turbam tumultuantem; dicit eis, Recedite.*

יא הולכים ליריד של גוים
ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות
בגיותן ובתים ושדות וכרמים
וכותב ומעלה בערכאות שלהן
מפני שהוא כמציל מידם: בד"א
בלוקח מבעל הבי' שאינו נותן מכס
אבל הלוקח שם מן התגר אסור
מפני שהוא נותן מכס והמכ' לעכו"ם
ונמצא זה מהנה עכו"ם עבר ולקח
מן התגר אם בהמה לקח נושר
פרסותיה מן הארכובה ולמטה
ואם כסות וכלים לקח ירקבו·
לקח מעות וכלי מתכות יוליכם לים
המלח לקח עבד לא מעלין ולא
מורידין·

XI. Ad nundinas gentilium ire licet, atque emere ab iis bestias, servos, ancillas, quamvis adhuc sint gentiles: etiam domos, campos, vineas. Scribendis quoque (contractibus) permissum est adire eorum judicia: quia res veluti eripiuntur eorum manibus. Quod ita capiendum, si ematur à cive ædium domino, nec detur vectigal. Eoque ab eo, qui negotiandi caussâ varia circuit loca, emere non licet, quandoquidem is vectigal solvit; vectigal autem idololatriæ gratiâ solvitur: ac proinde hinc quæstus est idololatris. Siquis tamen hæc transgrediens, ab extraneo aut vago ejusmodi mercatore emerit jumentum; ungulas amputabit à junctura ad imum usque. Si vestes, aut vasa emerit; putrescere ea finet. Si pecuniam acquisivit, aut vasa è metallo; projiciet ea in mare mortuum. Si servum; non educent eum, neque (in puteum) detrudent.

Ad nundinas gentilium ire licet.] יריד David de Pomis interpretatur משא ומתן שנעשה במקום ובזמן קבוע פעם או פעמים בשנה *Negotiatio, quæ fit loco, ac tempore certo, semel aut bis in anno.* Vocem deductam à ירד *descendere* arbitror; quia confluunt illuc omnis generis homines. Ait autor, posse bestias, servos, agros, alia, emi in nundinis gentilium. Rationes afferunt, tum quia is, qui ea vendit, ex indigentia id faciat, ita ut jacturam sæpe patiatur: tum quia in nundinis minori pretio pleraque veneunt. Sed hoc ita accipiunt, ut emtor ad proprios usus, non ad vendendum ea comparet. Vide Gemaram cap. 1 Aboda Zara.

Quia res veluti eripiuntur ex manibus eorum.] Hoc est, rem pro perdita habitam recipit: nimirum chirographo: quia alioqui, quamvis pretio persoluto, si chirographum non esset, posset gentilis inficiari emtam esse rem. Per בעל הבית, *dominum ædium*, intelligitur civis, aut alius, qui propriam domum, vel fixam sedem habet, ad distinctionem negotiatorum, qui tantum parvum ad tempus in aliquo loco morantur.

Vngulas amputabit.] Non licet uti hujusmodi rebus à mercatore comparatis. Itaque jumento ungulæ, aut poplites succidi jubentur, ut sponte moriatur: vestes, vasa lignea, similiaque, abjicienda; ut exedantur à vermibus, ac putrescant. Pecunia abjicienda in mare; ut & vasa ex metallo. Servum verò, si in puteum inciderit, non educent: at si non inciderit, neutiquam eo præcipitabunt. Nempe nec bene, nec male de eo merebuntur; sed negligent, nec eo utentur.

יב גוי שעשה לבנו ולבתו
משתה אסור ליהנות מסעודתו ואפילו
לאכול ולשתות הישראל משלו שם
אסור הואיל ובמסיבת גוים אכלו
ומאימתי אסור לאכול אצלו משיתחיל
לעסוק ולהכין צרכי סעודה וכל ימי
המשתה ולאחר ימי המשתה ל' יום
ואם עשה סעודה אחרת מחמת
הנשואין אפילו לאחר ל' יום אסור
עד י"ב חדש וכל ההרחקה הזאת
מפני עכו"ם הוא שנ' וקרא לך
ואכלת מזבחו ולקחת מבנותיו לבניך
וזנו וגומר:

XII. Si gentilis, filii filiæve caussâ, convivium instituerit, nefas est ejus cibis uti. Quin & interdictum Israelitæ, sua illic comedere, quia comederet ea assidens gentili. Quando autem comedere ea non licet? ex quo occupari cœperit necessaria convivio præparando; omnique convivii tempore; ac à convivio diebus proximis triginta. Quod si alterum quoque convivium instituerit propter nuptias: alteris etiam xxx diebus, hoc est, usque dum exacti sint menses duodecim, id vetitum est. Hoc autem intervalli statuitur idololatriæ ergo: quia dicitur, *Et * vocet te, & comedas de sacrificio ejus, & accipias filias ejus filiis tuis, iique errent,* &c. * Exod. 34. 15.

XII. *Si gentilis, filii aut filiæ caussa, convivium instituerit, nefas est uti cibis ejus.*] Exemplum habes in Daniele cap. 1.9. Apostolus 1 Corinth. x. 27. minus hic rigidus est: Εἰ δέ τις, inquit, καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν. Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν ἑτέρου. *Quod si quis infidelium vos vocat, & vultis ire; quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam. At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicavit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo ejus. Conscientiam autem dico non tuam, sed illius alterius.* Verùm Iudæis non videtur tantum licuisse; quos vetuerat Deus communionem habere cum gentilibus.

יג בת ישראל לא תניק את בנה של נכרית מפני שמגדלת בן לע"ם ולא תילד את הנכרית אבל מילדת היא בשכר משום איבה והנכרית מילדת את בת ישראל ומניקה את בנה ברשותה כדי שלא תהרגנו :

XIII. Mulier Israelitica non lactabit filium idolis servientis; quia is filium ad idololatriam educat. Itidem nec obstetricabitur paganæ idola colenti. Sed licet pro mercede odii caussa obstetricari. Paganæ verò obstetricis operâ uti mulieri Israeliticæ licet. Etiam ad lactandum filium suum uti eâ licet: sed domi matris, ne occidat eum.

Odii caussa obstetricari.] Cur ex odio permittit obstetricari? Num quia occasionem sic habitura interimendi fœtus, vel etiam puerperæ, aut parturientis? Vix persuadere mihi possum, rem adeo detestabilem à Maimonide præcipi. Vera proinde interpretatio est, odii caussa posse obstetricari, hoc est, ad odium effugiendum. Sive ne odium gliscat, sed potius occurratur iis, qui, si negetur hoc officium, pejus odissent, magisque malefacerent. Neque hic gratificari me Maimonidæ, sed revera hanc ejus fuisse sententiam; liquet ex capitis sequentis sectione secunda; ubi clarè ait, siquis sibi metuat ab iis, qui religionis sunt dispares; posse ad odium evitandum medicam admovere manum; non gratis tamen, sed pro mercede.

יד ההולכין ליריד אסור לשאת ולתת עמהן והבאין מותרין והוא שלא יהו קשורין זה בזה שאם היו קשורין שמא דעתן לחזור וישראל ההולך ביריד בהליכה מותר לשאת ולתת עמו שמא יחזור בו ובחזירה אסור :

XIV. Cum euntibus ad nundinas idololatrarum non licet negotiari: at cum redeuntibus inde, conceditur, dummodo ne sit tota societas. Nam id si fuerit, fortasse ea cupiet reverti. Cum Israelita ad nundinas tendenti licet negotiari. Fieri quippe possit, ut deserat hoc propositum. At cum revertenti inde est interdictum.

Cum euntibus.] Puta idololatris; ut intelligitur ex antithesi Israelitarum, quæ subjicitur.

Non licet negotiari.] Ne idololatras pecunia augeas, qua in nundinis promoveant idololatriam.

Cum redeuntibus conceditur.] Quia, nundinis exactis, nihil periculi est, ne in idololatricis nundinis idola emant, vel quomodocunque idolorum cultum roborent.

Dummodo ne sint pars societatis.] קשורין זה בזה *ligati alter ad alterum*: i. e. ut vulgo dicimus, *en compagnie*. Porrò eo, si alligati aliis sint, interdicitur, quia pars fortasse societatis in nundinis remansit: atque ad eam possit reverti, pecuniâque, qua eos auxeris, ad idololatriam abuti.

Ut deserat hoc propositum.] Nempe ubi vidit humanitatem tuam, quâ cum eo, licet ad nundinas idololatrarum tendente, seque conjiciente in periculum cultus idololatrici, nihilominus negotieris.

Cum referenti est interdictum.] Quia jam ab instituto revocare serum est, postquam ad nundinas idololatrarum ivit, & ea egit, quibus idolorum cultus gliscat. Atque hæc plus lucis accipient ex § seq.

טו ישראל משומד בין בהליכה בין בחזירה אסור · ישראל שהלך ליריד של גוים בחזירה אסור לשאת ולתת עמו שמא עבודת כו"ם מכר

XV. Cum Israelita, qui ad idolorum cultum defecit, tam in abitu, quàm reditu, negotiari interdictum est: cum Israelita alio, ad nundinas gentilium eunti, tantummodo in reditu negotiari prohibemur. Fortasse enim idolo-

להן שם ודמי עבודת כו"ם ביד ישראל אסורים בהנאה וביד גוי מותרין בהנאה: ומפני זה נושאים ונותנין עם הגוי הבא מן היריד של עכו"ם ואין נושאין ונותנין עם ישראל הב אמן היריד ההוא ולא עם המשומד לא בהליכתו ולא בחזירתו:

idolorum, vel aliquid ejus culti dicatum, vendiderit: unde æs conflatum ab Israelita est usui inconcessum: sin æs fuerit penes gentilem, uti eo licebit. Iccirco negotiandum cum idololatris, quando à nundinis idololatricis veniunt: non item cum Israelita religionem suam deserente, sive ad nundinas tendat, sive inde redeat.

פרק עשירי

CAPVT X.

אין כורתין ברית לעובדי כו"ם כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעובדם שנאמר לא תכרות להם אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם לפיכך אם ראה גוי עובד כו"ם אובד או טובע בנהר לא יעלנו: ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדפחו וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה:

NE paciscantur cum idololatris, ita ut iis concedant idola colendi licentiam: quia dicitur, *Non * percuties cum eis*, &c. Sed vel à cultu avertant, vel occidant. Nec eorum misereri licet: quia dicitur, *Nec * misereberis eorum.* Iccirco, siquis viderit gentilem pereuntem, vel aquis demersum, ne opem ferat. Si eum morti proximum viderit, ne eripiat morti. Attamen manu suâ eum perdere, præcipitem in puteum dare, vel siquid huic simile, nefas est, quia nobiscum bellum non gerit. * Deut. 7. 2.

Non paciscentur cum idololatris.] Interdictum, quod est Exodi XIII. 2. solùm refertur, ad septem nationes terræ Canaan. Ad omnes verò gentiles, aut idololatras, extendere illud velle, planè fuerit crudele. Quia igitur, ibi mandatum id non habet locum; habebit alterum, quod non Scriptura solum, sed ratio etiam nos docet. Est illud, *Ne occidas*. Nam occidit etiam, qui cum opitulari perituro alioqui posset, id negligit. Maimoniden hic qui purgem, non satis video. Non eum de solis Cananææ gentibus, sed universè de gentilibus idola colentibus, locutum esse; vel illud fidem fecerit, quod initio sequentis paragraphi generatim dicat, *Hæc dicta sunt de idololatris*.

ב בד"א בע"כום אבל המוסרים והאפיקורוסין מישראל מצוה לאבדן ביד ולהורידן עד באר שחת מפני שהן מצירין לישראל ומסירין את העם מאחרי ה'. מכאן אתה למד שאסור לרפות עובדי כו"ם אפילו בשכר ואם היה מתיירא מהן או שהיה חושש משום איבה מרפא בשכר אבל בחנם אסור. וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאים אותו בחנם:

II. Hæc dicta sunt de idololatris. Sed Israelitarum illos, qui à religione descriverint, vel Epicurei evaserint, trucidare, atque ad inferos usque persequi jubemur. Quippe affligunt Israelem, populumque à Deo avertunt. Hinc discere est, prohibitum quoque esse, ne medicinam idololatris faciamus, utcunque mercedem reciperemus. Cæterùm siquis sibi ab iis metuat, ac se propterea fore credat exosum: mercede sanabit, gratis verò non licet. Proselytum autem inter Israelitas degentem, quia incolumem eum servare jubentur, gratis etiam curabunt.

Proselytum autem inter Israelitas degentem.] Duplices Hebræis sunt peregrini. Eorum alii, religione priori desertâ, prorsus se legi Mosaicæ subjiciunt, ac ceremonias quoque Iudaicas servant. Tales nuncupantur גרי צדק *peregrini justitiæ*. Alii autem solùm observant septem præcepta Noacho data: nam abstinent idolorum cultu, cæde, furto, & adulterio; nec vivo animali membrum amputant ad comedendum; nomini divino non maledicunt; & judices instituunt, quorum curâ hæc præcepta conserventur. Atque appellantur גרי תושבים *peregrini habitantes* sive *habitationis*: quia habitare inter Israelitas iis licebat. Autor VII § hujus capitis: &c.

לא יעבור בארצינו עד שיקבל עליו ז׳ מצות שנצטוו בני נח אם קבל עליו שבע מצות הרי זה גר תושב *Non transibit per terram nostram, donec susceperit VII præcepta Noachidis data,*&c. *Si susceptit septem præcepta, est peregrinus habitationis.* Atque hæc non parum capient lucis ex iis, quæ disseruit vir nobilis, atque eximium seculi decus, Hugo Grotius, de Iure belli & pacis cap. I, sect. XVI.

ג אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשם שכונה ואין שכונה פחותה משלשה ואין משכירין להם שדות ובסוריא משכירים להם שדות ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתים מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצינו :

III. Idololatræ non vendentur domus, vel agri in terra sancta. In Syria autem domos quidem vendent, at non agros. Locabunt autem iis domos in terra Israel: cæterum ita, ut ne fiat vicinia: vicinia autem minimùm è tribus constat. Nec agros hic iis elocabunt: in Syria tamen id conceditur. Cur verò gravati id sint in agris permittere, gemina ratio concurrit. Siquidem immunem eum à decimis reddit, sedemque ei in suo concedit. In iis tamen locis, quæ sunt extra terram sanctam, licet iis domos divendere atque agros: quia illa non sunt soli nostri.

Idololatris non vendentur domus, aut agri.] Haustum ex primo cap. Aboda Zara. Ratio nititur Deut. VII. 2: לא תכרת להם ברית ולא תחנם *Non percuties cum eis fœdus, neque gratiam iis facies.* Quoniam autem τὸ תחנם varia recipit puncta; quadruplicem hujus loci sensum Hebræi faciunt. Primus est, ut תחנם juxta vulgatam scripturam notet, *gratiam iis facias*, aut *misericordia ducaris.* Alter est, significatione deducta à חנה, *castra metari.* Quare exponunt, *ne des illis locum morandi:* unde inferunt, nefas esse campum, aut domum, in terra sancta gentili vendere. At in Syria, seu Aram, quam David subegit, permittunt venum dare; quia non ejus sit sanctimoniæ, cujus sancta terra: sed agros non item; quoniam in damnum Levitarum, & pauperum, id redundet: quippe gentiles decimas non pendunt. Tertia interpretatio est, *ne des illis gratiosè.* i. e. ne dones illis. Quarta, *ne tribuas illis gratiam,* à חן deductâ significatione, i. e. ne ea laudes, ne ullam in oculis tuis gratiam inveniant, neque tibi placeant. Has omnes expositiones locum habere Thalmudici volunt, quia תחנם sine ו scriptum est: si ו adesset, tantum primæ interpretationi locus esset.

ה אף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכנים לתוכה עכו״ם ונאמר לא תביא תועבה אל ביתך : אבל משכיר להן בתים לעשותן אוצר ואין מוכרין להן פירות ותבואה וכיוצא בהן במחובר לקרקע אבל מוכר הוא משיקוץ או מוכר לו על מנת לקוץ וקוצץ ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר ולא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא :

IV. Cùm verò locum iis statuunt locari posse, non intelligitur ad inhabitandum. Siquidem posset gentilis inferre in eam idola. Atqui dictum est: *Ne * inferas abominationem in domum tuam.* Sed elocabunt iis do- * Deut. 7. 26.
mos eâ lege, ut pro horreis utantur. Nec fructus, similesve proventus, aut ulla è terra nascentia, divendere iis licet, quamdiu adhærent solo: sed demum vendere concessum, ubi præscideris, vel conditione eâ, ut continuò præscindant. At cur aliter vendere prohibentur? Quia dicitur לא תחנם; hoc est, *Ne * des iis locum morandi in solo.* Nam * Deut. 7. 2.
si terra eorum non sit propria, ex accidenti solum fit, ut in ea moram trahant.

Ex accidenti.] Ex occasione fit, non primò vel præcipuè proponitur.

ה וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה גוי זה בצורתו קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר

V. Itidem nec concessum, aliqua profari in laudem idolorum, atque adeò dicere, Quàm bella hæc figura! Quanto minus laudare (licet) opera ipsa, vel aliquid eorum cultui

ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים ואסור ליתן להם מתנות חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה :

tui inserviens! Siquidem dicitur, לא תחנם, *Ne gratia ulla iis fit in oculis tuis.* Quippe id occasio fit adhærendi iis, & mala addiscendi opera eorum. Prohibitum quoque munera illis gratuita donare. Sed licet ea donare proselyto, qui inter Israelitas habitet. Quia dicitur, * *Peregrino, qui in civitatibus tuis est, ea dabis:* ut comedat ea, aut vendat gentili: vendat autem, non donet.

* Deut. 14. 19.

Quanto minus laudare.] קל וחומר *leve, & grave*, i. argumentum à minori ad majus, aut contrà. Respondet autem Latinorum huic phrasi, *quanto minus.* Vti in Pirke Aboth. cap. I. באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו *propria dixerunt: quanto minus cum uxore proximi!*

ו מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ואין ממחין בידי עניי גוים בלקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום ושואלין בשלומם ואפילו ביום אידם מפני דרכי שלום : ואין כופלין להן שלום לעולם ולא יכנס לביתו של נכרי ביום אידו לתת לו שלום מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכובד ראש :

VI. Sustentabuntur egeni gentilium unà cum egenis Israelis, pacis caussa: nec obstandum, quo minus gentium egeni in angulis relicta colligant, atque id quietis ergo. Cujus gratiâ etiam salutabunt eos festo illorum die. Nec tamen bis eos salutabunt: aut die festo salutandi ergò eorum ingredientur domos. Si quis in plateis offenderit, submissâ voce, & capite submisso, salutem dicet.

Quo minus gentium egeni in angulis relicta.] שכחה *quod per oblivionem in agro relictum est*, & viduis, orphanis, ac egentibus cedit. הפאות *anguli* agrorum, quos domino demetere non licebat; sed pauperibus relinquendi erant.

Nec tamen bis eos salutabunt.] Pacis caussa semel salutem dicendam ajunt, sed non geminandam, quia שלום *pax*, vocabulum quo Hebræi salutant, est inter attributa Dei, quæ temere apud gentiles usurpanda non sint. Iud. VI. 24. *Et vocavit illud, Dominus pacis.*

ז אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין האומות או שיד הגוים תקיפה על ישראל אבל בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם אסור לנו להניח גוי עובד כו"ס בינינו אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה ואם קבל עליו ז'מצות הרי זה גר תושב ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד :

VII. Hæc locum non habent, nisi Israelita à gentilibus detineatur captivus, vel ii Israelitis fuerint potentiores. At ubi Israelitæ viribus prævalent, nefas ullum inter nos relinquere idololatram; etsi tantummodo forte fortunâ inter nos commoretur, aut uno ex loco in alterum commeet mercaturæ gratiâ. Imò nec pertransire terras sinemus, nisi antè receperit septem præcepta Noachidis data. Quia dicitur, * *Ne commorentur in terra tua:* ne horæ quidem spatio. Si septem illa præcepta receperint; pro peregrinis ejusmodi habentur, quibus habitare in Israelitarum terra liceat. Nec habitare permittitur ejusmodi peregrino, nisi tempore jubilæi: extra id tempus nullus recipitur, nisi peregrinus justitiæ.

* Exod. 23. 33.

Nisi tempore Iubilæi.] Arachin cap. VIII, & Auctor noster in Halachoth Hisure Biha cap. XIV. In caussa est, quod Israelita adstringatur ad victum iis suppeditandum. Id autem facilius fieri potest tempore Iubilæi; quo agros colere, & fructus colligere Israelitis non licebat.

Nisi peregrinus justitiæ.] Quomodo differat peregrinus justitiæ à peregrino habitationis, dixi ad § 2.

C A-

פרק אחד עשר

אין הולכין בחקות גוים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחקות הגוים ונאמר ובחוקותיהם לא תלכו ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם הכל בענין אחד הוא מוהיר שלא ידמה להן אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים:

CAPVT XI.

NOn sequentur (Israelitæ) gentium statuta, nec similes erunt vel vestium habitu, vel capillis, & aliis id genus. Quia dicitur, * *Neque ambulabitis in statutis gen-* * Levit. 20. 23.
tium. Dictum quoque: *Cave ne post eas illaqueeris*. Vtrumque hoc eodem spectat: nimirum nequis in re quapiam iis assimiletur, sed dissimilis sit; atque id ex habitu, & actibus reluceat; uti doctrina ac sententia longe alia est. Vnde dictum est, * *Et separabo vos* * Ibid. 20. 26.
à gentibus.

ב לא ילבש במלבוש המיוחד להן ולא יגדל ציצת ראשו כמו ציצת ראשם ולא יגלח מן הצדדים ויניח השער באמצע כמו שהן עושין וזהו הנקרא בלורית ולא יגלח השער מכנגד פניו מאון לאון ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן ולא יבנה מקומות כבנין היכלות של עכו"ם כדי שיכנסו בה רבים כמו שהן עושין וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה:

II. Non vestem induet gentilibus peculiarem, non eorum instar capillis erit promissis, non utrimque tondebitur, relictis in medio capillis, nec à fronte præcîdet capillos ab una aurium ad alteram, relicta occipitis coma, quandoquidem is mos gentilibus. Non ad modum, quo delubra idololatrica exstruuntur, ædificaturus est, quô multitudo istic conveniat juxta ritus gentium. Quisquis aliquid istorum, vel his simile committit, vapulat.

Non utrimque tondebitur relictis in medio capillis.] Rasuræ similis meminit Herodotus lib. IV. Macæ, inquit, λόφους κείρονται. τὸ μὲν μέσον τῶν τριχῶν ἀνιέντες αὔξεσθαι, τὰ δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν κείροντες ἐν χροΐ. *Cristas tondendo efficiunt. Nam in medio capillos sinentes crescere, hinc & inde ad cutem usque raduntur.* Rectissime doctissimus Cochus observat, λόφον hîc cristam esse; quod malè Valla verterat *verticem capitis*. בלורית unde originem trahat, ignoro.

Nec præcîdet capillos ab una aurium ad alteram.] Tonsuram designat, quam veteres nuncupavere. Ἑκτόρειον κουράν. De qua Iulius Pollux: Ἐκαλεῖτο δέ τις κουρὰ καὶ Ἑκτόρειος κόμη περὶ ἧς φησιν Ἀναξίλας·

Τὴν Ἑκτορείαν τὴν ἐφίμερον κόμην.

Τιμαῖος δὲ τὴν κουρὰν ταύτην περιεστάλθαι μὲν δεῖν περὶ τὸ μέτωπον λέγει, περικεχύσθαι δὲ τῷ τραχήλῳ. *Hectorea verò tonsura quædam, ac coma item vocabatur: de qua Anaxilaus ait: Hectoream & amabilem comam. Timæus autem ait, in tonsura hac circa frontem quidem præcidi comam: ac posteriorem per cervicem diffluere.* Tonsura hujusmodi etiam dicta est Theseia. Cujus rei caussam adfert Plutarchus in vita Thesei, his verbis: Ἔθους δὲ ὄντος ἔτι τότε τοὺς μεταβαίνοντας ἐκ παίδων ἐλθόντας εἰς Δελφοὺς ἀπάρχεσθαι τῷ Θεῷ τῆς κόμης, ἦλθε μὲν εἰς Δελφοὺς ὁ Θησεύς, καὶ τόπον ἀπ' αὐτοῦ τὴν Θησείαν ἔτι νῦν ὀνομάζεσθαι λέγουσιν. ἐκείρατο δὲ τῆς κεφαλῆς τὰ πρόσθεν μόνον, ὥσπερ Ὅμηρος ἔφη τοὺς Ἄβαντας, καὶ τοῦτο τῆς κουρᾶς τὸ γένος Θησηῒς ὠνομάσθη δι' ἐκεῖνον. *Cum verò consuetudo foret, ut qui ex pueris excederent, Delphos profecti comæ primitias Deo consecrarent; adiit & Theseus Delphos, & locum hac quoque memoria ab eo Theseam vocari arbitrantur. Tonsum autem sinciput solum; ut de Abantibus refert Homerus: atque hoc est tonsuræ genus, quod ab eo dicitur Theseis.* Negat Maimonides Iudæis hunc morem sequi licere. Fecere tamen, si Nonno credimus, paraphrasi Ioan. cap. II: ubi Galilæos ὀπισθοκόμους appellat:

Χριστὸς ὀπισθοκόμων μερόπων θοινήτορι λαῷ
Κλητὸς ἔην σύνδορπος.
Christus retrocrinitorum hominum epulanti populo
Vocatus erat conviva.

Non tamen assentio viro eruditissimo, qui existimat, idem esse ὀπισθοκομᾶν, & περικυκλοῦν τῆς κεφαλῆς. Siquidem potest quis promittere retro pendulos crines; etsi κυκληδόν, sive ἀποτροχαλὸν, hoc est, in orbem non fuerit detonsus.

III. Is-

ג מי שהיה מסתפר מישראל כיון שהגיע לבלוריתו קרוב לשלוש אצבעות לכל רוח שומט את ידו · ישראל שהוה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין :

III. Israelita gentilem tondens, ubi quasi ad tertium ab omni parte comæ digitum pervenerit, reliquo supersedebit. Israelita regi (gentili) familiaris, quem coram rege considêre est necesse, si turpe fuerit non sequi morem istic receptum, licebit indui habitu, qui ibi obtinet, ac eorum instar caput tondebit.

ד אין מנחשין כגוים שנאמר לא תנחשו כיצד הוא הנחש כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפצי נעשים הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי היום שאם יצאתי יפגעני אדם רמאי וכן אלו ששומעים צפצוף העוף ואומרי׳ יהיה כך ולא יהיה כך טוב לעשות דבר פלוני ורע לעשות דבר פלוני וכן אלו שאומרים שחוט תרנגיל זה שקרא ערבי שחוט תרנגולת שקראה כמו תרנגול · וכן השמים סימנין לעצמו אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה כאליעזר עבד אברהם וכן כל כיוצא בדברים האלו הכל אסור וכל העשה מעשה אפילו דבר מדברים אלו לוקה :

IV. Non captabunt auguria more gentilium: quia dicitur, *Non * utemini auguriis.* Augurium autem est, quando quis dicit: Si offa ori exciderit, aut baculus manui, non accedam hodie locum istum: quia si id agerem, negotia non succederent. Aut, si vulpes dextram meam prætergressa, non egrediar foribus domus meæ, ne forsan egresso obviam fiat impostor. Itidem cum attendunt avium cantus, atque inde colligentes, ajunt: Hoc ita eveniet; istoc facere expedit, illud non item. Similiter cum gallum jubent necari, quia cacillet, aut gallinam ob cantum. Etiam quando aliquod sibi signum statuunt, hoc animo: Si istoc evenerit, faciam hoc; sin minùs contingat, non faciam: uti fecit Eliezer, Abrahami servus. Ac quisquis fecerit horum aliquid, vel tale aliud, vapulat.

* Levit. 19. 26.

Augurium autem est.] Augurium hic Maimonides describit. נחש verbum natura *μέσον*. Aliquando est, *explorare, indagare, prudentiâ aliquid assequi, ex rerum circumstantiis conjectare.* Aliquando, *omina captare, auguria sectari.* Vnde semper נחש LXX senes transtulerunt οἰωνίζεσθαι. Quam latè se vox extendat, non facilè dixeris. Numer. XXIV. I. habemus vocem מנחש seu augurem. Nam ait S. S. לא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים *non ivit hac vice, ut antea, ad auguria captanda.* Vult, ni fallor, divinus Moses, Bilhamum, postquam iteratò advertisset, ex ore DEI prospera omnia Israelitis portendi, noluisse tertiò captare omina; sed, quasi confidentem, jam ivisse, ut prosequeretur, quod Spiritus Dei dictaret. Respiciunt autem hæc verba ad caput superius, quo traditum erat, eum cæsis bestiis, & altari impositis, digressum; credo, ad observanda prætervolantium avium omina, aut simile quippiam, quod casu offeratur. Ita נחש Bilhami fuerit propriè augurium. Et cum idem ait: לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל mentem hanc puto, *Non est augurium*, vel *omen*, *contra Iacobum, nec divinatio contra Israelem.* Atque inde verba, *Fortasse obviam fiet Deus mihi, &, quamcunque rem ostenderit mihi, indicabo tibi.* i.e. videbo, quale mihi signum Deus offerat, & tibi renuntiabo. Gerundensis ad Deuter. XVIII. 19. vult, מעונן, & מנחש esse species generis קסם. Hoc *μάντις* est senibus LXX: ut מעונן κληδονιζόμενος, מנחש οἰωνιζόμενος. מעונן Rabbini ab עונה deducunt, ut notet temporum observatorem: alii, sed minùs verisimiliter, derivant ab ענן *nubibus*: ut *mathematicum* notet: alii ab עונן *præstigiis uti*: illud ab עין, quia præstigiator אוחז העינים, *oculos eludit.* Sed si, ut arbitror, ab עין deducenda vox est; liceat & dicere, מעונן venire à speculando, proprieque notare *auspicem*, ὀρνεοσκόπον. מנחש autem sit, qui qualiacunque omina vel signa attendit, etiam terrestria: uti hic est in Maimonidæ descriptione.

Si offa ori exciderit.] Vt in tripudio solistimo; de quo Cicero lib. II de Divinat. Livius lib. X. & Festus.

Si vulpes dextram meam, &c.] De divinatione ex vulpe, lupo, cane, quadrupedum aliis, vide eos,

eos, qui de Divinatione ſcripſerunt. Hujuſmodi auſpicia pedeſtria dicebantur.

Avium cantus.] Oſcines aves, cantu, ut præpetes volatu, auſpicium faciebant. Vide præter alios, Agellium lib. VI, cap. VI.

Quia cacillet.] Quod gallinæ proprium, ut eſt apud auctorem Philomelæ: *Cucurrire ſolet gallus, gallina cacillat.* Vt *cantillo* à *canto*: ſic *cacillo* à *caculo*: quod Belgis itidem *Kakelen.* In Aldina, uti & veteri Veneta anni cIↃ CCCC LXXXVI, pro *cacillat* eſt *gracillat.* Sed ſequor Mſſos meliores: quos & Schottus expreſſit obſervationum Humanarum lib. II. cap. III. Exiſtimet aliquis, verti potuiſſe *propter pipatum*: quia id gallinarum proprium. Varro in Aboriginibus: *Mugit bos, ovis balat, equi hinniunt, gallina pipat, grunnit ſus.* Sed puto Varronem pullum gallinaceum ſignare, cujus *pipare*, vel *pipire*: ut apud Columellam lib. VIII. cap. V. Imò & accipitri tribuit auctor Philomelæ. Quare nihil proprium magis cacillatione. Et tamen vocabulum id majoris eſſet auctoritatis, ſi ſcriptor Philomelæ eſſet Ovidius ipſe, non Grammaticus quiſpiam, quod res clamat; atque is Chriſtianus; ut extremi verſus oſtendunt.

Gallinam ob cantum.] De hoc, & aliis, Terent. Phorm. act. IV. ſc. IV.

Quot res? poſtilla, monſtra evenerunt mihi:
Introiit in ædes ater alienus canis:
Anguis per impluvium decidit de tegulis:
Gallina cecinit: interdixit hariolus:
Aruſpex vetuit ante brumam autem novi
Negotii incipere.

Vti fecit Eliezer, Abrahami ſervus.] Signorum, quæ homines petunt, alia certo judicio, alia temere petuntur: ut obſervat avus meus, Franciſcus Iunius, ad XXIV. cap. Gen. in Analyſi. Quæ judicio certo petuntur, illa aut aperto Dei mandato, aut occulto ejus inſtinctu poſtulantur. Vtrumque autem à Spiritu Dei eſt: quemadmodum à Gedeone, & Ionathane, factum legimus. Elihezeri poſtulatum ex inſtinctu Dei fuit; nempe recumbente eo in promiſſiones illius, quas ipſe tum fide perceperat, tum Abraham, auctor itineris, pronuntiaverat. Vnde miror, Maimoniden petitionem Elihezeri inter illicitas reponere. Fortè putabat, tentationem Dei eſſe; quod tamen ſentiendum non eſt. Meliùs Moſes Gerundenſis verba hæc ait prolata דרך תפלה *per modum rogantis.* Gemara Holin cap. VII. ait, כל נחש שאינו כנחש אליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש *Quæcumque conjectio non eſt inſtar conjectionis Elihezeris ſervi Abrahami, & Ionathanis, filii Sauli, non eſt conjectio.* Mens ejus dicti, juxta Hebræos tantùm licitum eſſe divinandi illud genus, quo, ante eventum rei, homo ſignum aliquod concipiat; ex cujus eventu conjectet, quid ſibi faciendum ſit. Quia ſi ſignum illud, quod animo concepit, eveniat, ipſe Deus videatur conſilium ejus approbare. Itaque poſſe aliquem exemplum Elihezeris, & Ionathanis, ſequi: at ſi res quæpiam fortuitò evenerit, priuſquam homo ſecum ſignum aliquod conciperet, uti ſi inopinanti lupus offeratur; non licere id pro omine habere.

ה מי שאמר דירה זו שבניתי סימן טוב היתה עלי אשה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי מבורכת היתה ומעתה שקניתיה העשרתי וכן השואל לתינוק אי זה פסוק אתה לומד אם אמר לו פסוק מן הברכו׳ ישמח ויאמר זה סימן טוב הואיל ולא כיון מעשיו ולא נמנע מלעשות אלא עשה סימן זה לעצמו לדבר שכבר היה הרי זה מותר:

V. Dixerit aliquis, Ex quo domum hanc exſtruxi, aut mulierem hanc duxi, aut animal hoc emi, proſperè mihi res ceſſere; quippe opibus ſum auctus. Item, interroget quis puerum; quem verſum didicerit; atque ille referat verſum quempiam ex benedictionibus: tum (alter) ſubjiciat, bono ſe id omini ducere: tantùm ne propterea progrediatur in opere, vel ab eo ceſſet: ſed duntaxat pro ſigno habeat rei jam præteritæ. Sanè pacto iſto pro licitis habentur.

Ex quo domum hanc exſtruxi.] Holin cap. VII. legas בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן *Domus, puerulus, & mulier, tametſi non ſint auguria, ſunt ſigna.* Id eſt, ſi poſt ædificationem aut emptionem domus, alicui fortuitum aliquid evenerit, lætum aut improſperum, poteſt hoc habere pro lætitiæ aut triſtitiæ ſigno, & conjectare inde, rectè, an malè fecerit. Ideoque licet dicere puero, פסוק לי פסוקיך *Recita mihi verſum tuum*; ut ſi verſus fuerit triſtis, triſtitiam; ſi lætus, gaudium inde capiat. Hoc, inquit Maimonides, poſt rem jam peractam facere conceditur: at non ita conjectare licet de re futura; quia omen tale poſſit hominem impellere, ut idcirco hoc, vel illud faciat, ab altero autem abſtineat: idque ille fieri debere negat. Sed aliter Hebræorum aliis viſum. Nam eodem cap. Holin legas, R. Iohanan, cùm Babylonem petiturus eſſet ad viſendum Semuelem, juſſiſſe, puerum quempiam ſibi recitare verſum, quem didiciſſet: cumque protuliſſe verba Semuel XXVIII. 3: *Et Semuel mortuus eſt:* indeque conjectaſſe, mortuum jam eſſe Semuelem, quem inviſere volebat, eoque itinere abſtinuiſſe. Idem ab aliis magiſtris factum. Volunt etenim Thalmudici, poſtquam Prophetæ eſſe deſierunt, ſæpe pueros

pueros futura solitos prædicere, & esse vaticinium aliquod in versu hoc, vel illo, quem è S. Scriptura protulissent. Cæterùm talia pro omine habere, nefas omnino videtur: & ex Hellenismo hoc tractum, non obscurè observasse mihi videór. Ait enim Plutarchus lib. de Iside & Osiride, Ægyptios putare, *παιδάρια μαντικὴν δύναμιν ἔχειν, καὶ μάλιστα τὰς τούτων ὀττεύεσθαι κληδόσι παιζόντων ἐν ἱεροῖς καὶ φθεγγομένων ὅ, τι ἂν τύχωσι, pueros facultate divinandi esse præditos, & maxime omnis loco accipi, siquid ii in templis ludentes fortè pronuntient.* Addit, superstitionem inde natam, quòd Isis, quærens arcam, cui Osirin Typhon incluserat, cùm ex cæteris nihil rescisceret, tandem quod vellet, ex pueris cognoverit, qui arcam natantem in flumine viderant. Simile & huic alterum sortium genus, ex nobilis poetæ versibus: quod *ῥαψῳδομαντείαν* dixere. Eoque pertinent *sortes Virgilianæ*; de quibus Spartianus in vita Hadriani. Quid, quod Christiani nonnulli itidem ex Sacræ Scripturæ loco, qui aperienti eas se forte fortuna primò obtulisset, quid faciendum, futurumve esset, statuebant, oraculi id loco habentes? ut ex Gregorii Turonensis lib. IV & V, constat. Etiam mos gentibus fuit, ut si in negotio quopiam minus viderent, quid facto opus foret: in publicum prodeuntes, vocem, quam audirent, pro omine haberent. Nec multum abludit, quod Cicero II. lib. de Divinat. refert: *Cum*, inquit, *M. Crassus exercitum Brundusii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens, Cauneas, clamitabat. Dicamus si placet, monitum ab eo Crassum, caveret, ne iret.* Veteres quippe Romani V consonum pronunciabant ut Germani W: nempe *cave*, quasi esset *cawe*: ita ut *Cauneas* sonaret, quasi *cave ne eas.* Hebræi, qui licita hæc censent, eò ajunt pertinere illud Iesaiæ XXX. 21: *Et aures tuæ audient à tergo tuo dicentium, Hæc illa est via, incedite per eam, cùm dexteram aut sinistram petetis.* Eodem referunt, quod Iud. VII. 11, Deus jubet, Gideonem ire ad castra Midianitarum, & audire, quos inter se sermones habeant. Sed profectò quantum hæc distant, ut quis istoc agat ex mandato Dei, & absque illo! quorum posterius quin superstitiosum sit, minimè dubitandum.

ו איזהו קוסם זה העשה מעשה משאר המעשיות כדי שישוב ותפנה מחשבתו מכל הדברים עד שיאמר דברים שעתידים להיות ויאמר דבר פלוני עתיד להיות או אינו הווה או שיאמר שראוי לעשות כך הזהרו מכך:

VI. Cujusmodi est divinator? Qui hoc, vel illud agit, cogitationibus nulli intentis rei, donec futura prædixerit, statuendo, hoc vel illud futurum, aut istoc vel aliud facere oportere. A cujusmodi cavendum nobis.

Cujusmodi est divinator?] קסם, quod Maimonides usurpat, nunc in bonam, nunc malam partem sumitur. In malam passim accipi videas: ut cum signat divinationem eam, quæ præstigiis fit, aut malorum spirituum commercio. Vt Sam. XXVIII. 8. קסמי לי באוב, *divina quæso mihi per Pythonem.* Vnde D. de Pomis inquit: מלה כוללת לכל מיני הרטימות לראות את הנולד· כמו גיאומנטיאה נגרומנטיאה אונומנטיאה קירומנטיאה ואחרים זולתם: *generale vocabulum diversis divinandi generibus: ut sunt γενεθλιακή, γεωμαντεία, νεκρομαντεία, ὀνομαντεία, χειρομαντεία, aliaque præterea.* Geomantiam designat Maimonides, cum seq. § ait, divinantium nonnullos uti arenâ. Morem eorum circulum aut lineas terræ inscribendi, & spatia ad certam normam distinguendi, memorare hic supervacuum est: quippe vana hæc, & aliis plusquam satis memorata sunt. Et fortassis קוסמים peculiariter iidem erant, qui γεωμάντεις, quos Orienti notissimos fuisse, dubitandum non videtur. Tradit Leo Africanus lib. III, hanc divinationis speciem maximè apud Africanos in usu esse. Et qui ea utuntur, vocari Muhazzimin.

Cogitationibus nulli intentis rei.] Designat alienationem mentis attonitæ cum impotentia sui: sive vehementem imaginationem, qua sic abripitur animus, ut quasi extra hominem sit, corporeasque functiones negligere prorsus videatur. Ἔκστασιν dixere, quæ vox & sanctis convenit prophetis. Est enim vox media: unde Tertullianus lib. de anima: *Ecstasis hoc operatur de suo proprio, ut sic nobis sapientiæ imaginem inserat, ut & errorum.* In divinis vatibus SS. Patres etiam κάτοχον vocant: quando ita animus Spiritu S. afflatur, ut terrena negligens, à sensibus corporeis vacuus, solùm divinis se occupet.

ז יש מן הקוסמים שמשמשים בחול או באבנים ויש מי שגוהר לארץ וצועק ויש מי שיסתכל במראה של ברזל או בעששית ומדמין ואומרים ויש מי שאוחז מקל בידו

VII. Sunt inter divinatores, qui utantur arenâ, vel lapidibus: sunt item, qui humi procumbentes divinent: alii etiam, qui speculum ferreum, vel vitreum vas inspiciant, ac ubi secum cogitarunt, proloquantur. Sunt itidem, qui arrepto in manum baculo eidem

ונשען עליו ומכה בו עד שתפנה מחשבתו ומדבר הוא שהנביא אומר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו :

innitantur, mox terram percutiant, donec cogitata proferant. De hoc Propheta ait: *Populus * meus lignum suum consulit, ut baculus ejus indicet ipsi.* Hos. 4. 12.

Vel lapidibus.] λιθομαντείαν designari dixeris: de qua pauca apud veteres leguntur. Volunt signari ab Orpheo, ubi de Siderite lapide agit: meminisse item Iamblichum. Etiam existimant, ad hanc divinationis speciem respici Levit. XXVI, 1, ubi prohibentur אבן משכית, quod transferunt *lapidem imaginationis*. Sed melius ii, qui *lapidem figuratum* vertêre. Chaldæus, אבן סיגדא habet, *lapidem adorationis*. Arabs حجرة منزوقة *lapidem pictum*. Græci λίθον σκοπόν.

Qui humi procumbentes divinent.] Exstasin patientes intelligere videtur.

Qui inspiciant speculum ferreum.] Exemplum apud Spartianum habes de Iuliano; qui sic Severi adventum, & Iuliani decessionem, vidisse dicitur. κατοπτρομαντείαν vocant.

Vel vitreum vas.] γαστρομαντεία hæc nuncupatur: nempe ἀπὸ τῆς γάστρης, vase vitreo, ac ventricoso. Genus hoc divinationis est & Turcis in usu. Leo Africanus lib. III. cap. de fatiloquis: *Alii*, inquit, *aquam catino vitreo infusam, olei guttulâ admixtâ, lucidam & transparentem reddunt, in qua tanquam in speculo dæmones confertim se videre affirmant, qui exercitum numerosum repræsentant, quorum nonnulli in itinere sunt, alii rivum transmittunt, alii terrestre prælium gerunt: quos ubi quietos vident, de rebus quas scire cupiunt interrogant: dæmones porrò nutibus respondent, vel aliquo manuum vel oculorum indicio: adeo temeraria atque damnanda est horum hâc in re credulitas. Vitreum illud vas pueris interdum, vix octavum egressis annum, in manum dant, à quibus num hunc vel illum viderint dæmonum, interrogant.* Non absimilis huic est λεκανομαντεία: cujus & Tzetzes meminit Chil. II. 44. de Proteo:

Ἐγὼ δ' ἢ λεκανόμαντιν τοῦτον τὸν ἄνδρα λέγω,
Ἅπαντα προδεικνύοντα ταῖς λεκανομαντείαις,
Ego verò per pelves vaticinatum hunc virum dico,
Omnia præmonstrantem divinationibus per pelves.

Qui arrepto in manum, &c.] Refert locum Hoseæ ad ῥαβδομαντείαν: quòd & B. Hieronymus facit. Iarchi, & Aben Ezra, accipiunt de simulachro ligneo: & ita quoque Ionathan transtulit; quem libentiùs sequar, quia simplicius videtur. Quamquam non ideo improbem opinionem alteram. Nam ex Herodoto lib. IV constat, Scythas virgis in divinando usos: sed alio modo, quàm hic Maimonides tradit. Nam illi virgas singulas humi sternebant, ac vaticinantes interea prehendebant eas, componebantque. Vide etiam Strabonem de Persarum Magis lib. XV.

ח אסור לקסום ולשאול לקוסם אלא שהשואל לקוסם מכין אותו מכת מרדות אבל הקוסם עצמו אם עשה מעשה מכל אלו וכיוצא בהן לוקה שנאמר לא ימצא בך קוסם קסמים :

VIII. Divinare prohibemur, ut & divinatorem consulere: eoque hoc qui egerit, pœna rebellium afficitur. Ac divinator ipse, siquid horum, vel illis simile egerit, vapulat. Quoniam dicitur: *Nec * reperiatur in te divinatione divinans.* * Deut. 18. 10.

ט איזהו מעונן אלו נותני עתים שאומרי' באצטגנינות יום פלוני טוב ויום פלוני רע ראוי לעשות בו מלאכה פלונית שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני :

IX. Cujusmodi est Mathematicus? Sunt ii, qui distinguunt tempora, & ex astris prædicunt, hunc illumve diem faustum esse vel infaustum; vel annum hunc, aut mensem, certo negotio vel convenire, vel infelicem fore.

Cujusmodi est Mathematicus?] Censeo, מעונן eosdem esse, ac חכמפים. Qui eo differunt à חרים, quod hi ex siderum constitutione futura divinent: illi ex siderum dispositione statuant, ecquid, quod animo agitant, feliciter sit successurum, necne. Ita distinguit Aben-Esra. Priores illi, quos מעונן, & חכמפים, vocari dicebamus, Græcis ὡροσκόποι nuncupantur, & ars ipsa ὡροσκοπία, quando ex hora natali, & constitutione astrorum, fatum alicujus dijudicabatur: unde ὡροσκοπῶν ἀστὴρ, *stella natalitia*, quæ observatâ nativitatis horâ futurorum eventus ostendit. Veteribus ad hanc rem usurpati Genethliaci, Mathematici, ac Chaldæi; quibus ars ista propria: unde *artem Chaldæam* Tacitus vocat. Sed מעונן esse dicebamus, qui siderum adspectu operantur. Estque ab עונה, id est, *decretum ac statutum tempus*. Ergo non incommodè verteris, *temporarii*. Iubent enim in agendo aliquid observare tempus. Nec tamen id faciunt more Romano, quibus ater dies, quo cladem ab hoste accepissent: sed Ægyptio ritu; unde & diebus Ægyptiis nomen, sine dubio ab superstitione Ægyptia, quæ siderum conjunctio-

junctionem & oppositionem attendebat: atque inde de influxu in inferiora hæc colligens, judicabat, ecquid eo die agere oporteret. Putant huc respexisse B. Apostolum Paulum ad Galatas IV: *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Vbi, nisi fallit inscriptio, sic B. Ambrosius: *Dies observant*, inquit, *qui dicunt, ut puta, Crastino proficiscendum non est: post crastinum enim non debet aliquid inchoari: & sic solent magis decipi. Hi autem colunt menses, qui cursus Lunæ perscrutantur, dicentes utpote, Septimâ lunâ instrumenta confici non debent: nonâ lunâ servum, emptum ut puta, demum ducere non oportet: & per hæc faciliùs solent adversa provenire*, &c. Tandem ait: *Hac superstitione utuntur, quæ longè debet esse à servis Dei. Si enim Deus ex toto corde diligatur; nulla debet esse formido, neque suspicio harum rerum. Prosperè enim potest cedere, quicquid simpliciter sub Dei devotione fit.* B. August. Comment. in cap. XV. Epist. ad Galatas, id vocavit, *tempora rerum agendarum à Mathematicis accipere.*

י אסור לעונן אע"פ שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכזבים שהסכלים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמה: וכל העושה מעשה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה שנאמר לא תעוננו וכן האוחז את העינים ומדמה בפני הרואים שעשה מעשה תמהון והוא לא עשה הרי זה בכלל מעונן ולוקה:

X. Tempus certis rebus assignare, etsi (secundùm hoc) non opereris, nefas est: sed vanitas ejus detegenda, quando quid pro re vera, ac sapientum sententiâ, habent stolidi. Quicunque autem juxta tempus ab Astrologis statutum operatur, iterve suscipit, vapulat: quia dicitur, *Ne * tempora observes.* * Levit. 19. 26. Itidem, qui oculos præstinguit, ita ut aspicientibus videatur miranda agere, cùm nihil agat ejusmodi; sub mathematici nomine comprehenditur, eóque vapulat.

Iuxta tempus ab Astrologis statutum.] De hoc discrimine temporum, juxta Chaldæos sive Babylonios, etiam veterum plerique accipiunt locum Pauli ad Gal. IV. 10. *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Vide August. epist. CXIX, & Enchirid. cap. LXXIX. Sed rectius Chrysostomus, Hieronymus, alii, de Iudaicorum festorum observatione interpretantur: uti de noviluniis, festo tabernaculorum, anno septimo, & aliis id genus: cujusmodi legales dierum observationes pseudoapostoli urgebant.

יא אי זהו חובר זהו שמדבר בדברים שאינן לשון עם ואין להם ענין ומעלה על דעתו בסכלותו שאותן הדברים מועילים עד שהן אומרים שהאומר כך וכך על הנחש או על העקרב אינו מזיק והאומר כך וכך על האיש אינו ניזוק ומהן אוחז בידו בעת שמדבר מפתח או סלע וכיוצא בדברים האלו הכל אסור:

XI. Qualis est incantator? Qui verbis utitur nulli genti usitatis, & nihil significantibus, stultitiaque hac aliis it persuasum, verba ista prodesse. Ita dicunt, Siquis hæc, vel ista profatus sit coram serpente, aut scorpione, nihil damni dabit: vel si protulerit in virum, nocere is non poterit. Sunt in his etiam, qui, inter loquendum, clavem arripiant, aut nummum, vel hujus generis aliud. Omnia verò hæc nefaria habentur.

Qualis est incantator.] חובר *incantator* à חבר. Hoc notat *associare, conjungere.* Sed cur inde incantatori sit nomen, non satis est apertum. Communior est opinio, ex eo esse, quia incantatores sic serpentes, aliaque noxia socient animantia, ut nullam afferant noxam. Hebræi enim interpretes exponunt, *sociare animalia per incantationes.* Vnde חבר גדול, & חבר קטן, pro magnis & parvis animalibus, quæ incantantur. Alii censent, attendi societatem & consortium incantatoris cum dæmone. Quid si & tertiam in incantatione addamus societatem? puta verborum, & venenorum. Seneca Medeâ:

Addit venenis verba non istis minus Metuenda.

Interea metuo, nequid horum vera sit nominis caussa: ac potius alia, eaque minus obvia fuerit verbi חבר significatio, unde חובר derivetur.

Clavem arripiant.] Κλειδομαντείας nomen inde ortum: cujus superstitionis hodieque reliquiæ manent.

יב והחובר עצמו שאחז בידו כלום או שעשה מעשה עם דבורו

XII. Incantator quippiam manu prehendens, aut verbis (apud incantatores) receptis

אפילו הראה באצבעו הרי זה לוקה שנא׳ לא ימצא בך וגו׳ וחובר חבר אבל אם אמר דברים בלבד ולא הניד לא אצבע ולא ראש ולא היה בידו כלום וכן אדם שאמר עליו החובר אותן הקולות והוא יושב לפניו ומדמה שיש לו בזה הנאה מכין אותו מכת מרדות מפני שנשתתף בסכלות החובר וכל אותן הקולות והשמות המשונים המכוערי׳ לא ירעו וגם היטב אין אותם:

ceptis opus peragens, vel etiam digito quid demonſtrans, plectendus eſt, quia dicitur: *Ne * inveniatur inter vos .... incantans incantationem.* At quid ſi verba protulerit abſque digiti vel capitis motu, nec quicquam manu tenuerit? Sic quoque is, coram quo verba ſint prolata, modò ille iis fidat, ac profore ſibi habeat perſuaſum, plectendus eſt verberibus rebellionis, quia particeps fit ſtultitiæ incantatoris. Omnia autem verba nomináque illa mutata ac turpia, nihil boni vel mali adferent.

* Deut. 18. 10.

יג מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו אע״פ שאין הדבר מועיל כלום הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו:

XIII. Si quem ſcorpio, aut ſerpens momorderit, poſſit parti corporis læſæ adhibere incantationem; idque vel ſabbatho ipſo: nempe ut animus ſic conquieſcat, & cor firmetur. Vtcumque enim nihil incantamentum juvet: permittitur tamen, quia periculoſum eſt animo perſiſtere ſic perturbato.

Poſſit parti corporis læſi adhibere incantationem.] Sanedrin cap XI. § I. inter eos, quibus non eſt חלק לעולם הבא *ſors futuri ſæculi*, reponitur הלוחש על המכה, *qui plagæ adſuſurrat* verba certa. Erant ea Exod. XXV. 26. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך *Omnem languorem, quem impoſui Ægypto, non imponam tibi. Nam ego Dominus medens tibi.* Solebant autem deſpuere in terram incantatores illi, quod conjunctum cum irreverentia nominis divini. Vnde R. Iohanan Miſnam tantùm accipiendum putabat ברוקק לפי שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה: *de eo, qui deſpuit. Quia nomen Dei proferendum non eſt ad ſputi ejectionem.* Alii verò id illicitum quoque rebantur, quamvis nec Dei nomen efferretur, nec ſpueretur. Id concedebant, ut quis valetudine proſperâ fruens legeret certa Pſalmorum verba, quo iis ceu φυλακτηρίῳ adverſus dæmones & improſpera muniretur. Vide eruditiſſimi Cochi notas ad citatum locum. Itaque verba Deut. cap. V: quæ incipiunt שמע ישראל *Audi Iſrael* (unde & קריאת שמע appellantur) uſque ad בשעריך *in portis tuis*, quotidie mane & veſperi legunt, & ſchedulæ inſcripta gerunt, ut noxia quæque averruncent. Perinde atque Turcæ tutos ſe adverſus omnia pericula arbitrantur, ſi precatiunculas ſuas circumgeſtent. Totam rem nihil præter ſuperſtitiones illicitas continere, manifeſtius eſt, quam ut admoneri debeat. Ad eas autem Iudæorum maximè proni ſunt Cabaliſtæ; quorum regulis præſtigiatores in Africa uti, tradit quoque Io. Leo Africanus lib. III.

יד הלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה וכן הקורא על תינוק שלא יבעת והמניח ספר תורה או תפלין על הקטן בשביל שישן לא די להם שהם בכלל מנחשים וחברים אלא שהן בכלל הכופרים בתורה שהן עושין דברי תורה רפואת גוף ואינן אלא רפואת נפשת שנאמ׳ ויהיו חיים לנפשך: אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור מתלים כדי שתגן עליו זכות קריאתן וינצל מצרות ומנזקים הרי זה מותר:

XIV. Qui vulneribus incantârit, è Lege verſum legendo; quive ſuper puero legerit, ne conturbetur; aut qui librum Legis, vel phylacteria puerulo impoſuerit, ut ſomnum capiat: hi, ut generali conjectorum ac incantantium appellatione continentur; ita etiam comprehenduntur amplo eorum vocabulo, qui Legem negant. Siquidem verba Legis (juxta eum) medicinam faciunt corporalem, cùm ſolùm animis medeantur: quia dicitur, * *Et erunt vita animæ tuæ.* At ſiquis ſanus verſiculum legat, vel pſalmum, ut protectionem legendo promereatur, anguſtiaſque & damna evitet; ejuſmodi ſanè nihil illiciti facit.

* Deut. 14. 19.

Phyla-

Phylacteria.] תפלין Chaldæis, & Rabbinis, dicitur frontale, & armilla, quædam continens minuto charactere exscripta è lege Dei. Frontale apponebatur fronti super intercilium, hoc est, locum inter oculorum cilia interjectum. Armilla alligabatur manui sinistræ. φυλακτήρια dicuntur Matth. cap. XXIII. S. quasi dicas *conservativa*: nimirum quia proforent ad memoriam Legis melius conservandam. Ait ibi Christus, dilatâsse ea Scribas, ac Pharisæos: puta ut longiùs illa conspicerentur, eoque ipsi legis crederentur observantiores. Græcam autem vocem retinuimus cum vulgato interprete. Ex Maimonide verò hic videmus, cœpisse ea quoque adhiberi ad res procurandas, quæ corpus spectarent. Quomodo nempe initium Euangelii Ioannis à nonnullis adhibetur morbo averruncando. Hoc sensu φυλακτήρια dicantur, non à memoria, sed valetudine conservanda. Latini ab amoliendo vocant *amoleta*. Glossæ Philoxeni: *Amoletum*, φυλακτήριον.

טו אי זהו דורש אל המתים זה המרעיב את עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה שישאל אליו · ויש אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים ואומרים דברים. ומקטירין קטורת ידועה וישנים לבדן כדי שיבא מת פלוני ויספר עמו בחלום יכללו של דבר כל העושה מעשה כדי שיבוא המת ויודיעו לוקה: שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו׳ ודורש אל המתים:

XV. Quis est, qui mortuos consulit? Qui, ubi fame se afflixit, in cœmeterium abit, atque ibi decumbit, donec in somnio ei mortuus appareat, ac indicet, quod quærebat. Tales quoque, qui, certo vestis genere induti, verba consueta proferunt, & ex more suffitum faciunt, hinc soli dormiunt, quò mortuus, quem expetunt, accedat, ac in somnis sermonem secum habeat. Sententia de his ejusmodi est, quisquis de re ulla à mortuis responsum poscit, plecti verberibus oportere. Quippe dictum: * *Ne inveniatur inter te qui traducat, ... & necromantis.* * Deut. 7. 2.

Quis est, qui mortuos consulit.] Sive *necromantis*. Latiùs verò patet *necromantæ* appellatio, quàm Maimonides hic describit. Nam & sic vocantur, qui carmine, virgâ, circulo magico, (ut mittam herbam Osiritim, viscus lyncis, oculos draconis, & alia id genus sacramenta dæmoniaca, quæ & ipsa per se nihil possunt) animas se excire ab inferis arbitrantur, ut ab iis non in somnio, sed vigilantes accipiant responsum, sive per os cadaveris recentis ac calidi, sive etiam eo absente. De istis vide, qui de Divinatione scripserunt: in his Georgium Ragusæum, Theologum ac Medicum Patavinum, lib. II, de Divin. epist. VII.

יו אסור לשאול בעל אוב או בעל ידעוני שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו׳ ושואל אוב וידעוני· נמצאת למד שבעל אוב וידעוני עצמן בסקילה והנשאל בהן באזהרה ומכין אותו מכת מרדות ואם כיון מעשיו ועשה כפי מאמרן לוקה · והמכשף חייב בסקילה והוא שעשה מעשה כשפים אבל האוחז את העינים והוא שיראה שעשה והוא לא עשה לוקה מרדות מפני שלאו זה שנא׳ במכשף בכלל לא ימצא בך הוא ולאו שניתן לאזהרת מיתת ב״ד הוא ואין לוקין עליו שנא׳ מכשפה לא תחיה:

XVI. Pythonem, vel ariolum consulere prohibemur. Nam dicitur, * *Ne inveniatur inter vos traducens..... & consulens pythonem, vel hariolum.* Comperimus autem pythones, & hariolos, lapidibus obrui: qui verò eos consulunt, increpari, & rebellium ictibus plecti. Quod siqui ad eorum præscriptum actiones suas composuerint; vapulant. Præstigiator lapidatur: nempe qui reapse præstigiosa facit. At qui oculos eludit, nec ea præstat, quæ facere videtur, pœnâ rebellium afficitur: quia interdictum hoc de præstigiatoribus continetur sub generali illo: * *Ne inveniatur apud te.* Ac interdictum hoc pœnam habet mortis à senatu irrogandæ. Non enim tantummodo vapulat, quia dicitur: * *Præstigiatricem ne sinito vivere.*

* Deu. 18. 10. 11.
* Ibid.
* Deut. 7 16.

Nempe qui reapse, &c.] Maimonides duo hic statuit genera præstigiarum: unum dæmoniacum, alterum delusorium. Prioris generis præstigias exercebant Iannes & Mambres, qui se Mosi opposuerunt coram Pharaone. Tales ait Maimonides lapidandos. Alterius generis præstigiis utuntur agyrtæ, & circulatores: quarum effectus non sunt qui videntur, nec ab dæmonum

monum commercio proveniunt, ſed manuum agilitate. Hujuſmodi impoſtores verberibus afficiendi, juxta Maimonidem.

Interdictum hoc de præſtigiatoribus.] Nempe de præſtigiatoribus priori loco memoratis, hoc eſt, commercium cum maligno ſpiritu habentibus: quos lapidibus obruendos, Maimonides ait. Ratio adfertur, quia interdictum hoc ſpeciale continetur ſub generali, cujus pœna mors. Vt minimè ſatis ſit, ſi verberibus multis duriſque excipiantur. Vti fit in præſtigiatoribus, qui hominibus agilitate quadam illudunt.

יז ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כו״ם הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ונאמר כי הגוים האלה אשר יורש אותם אל מעננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו׳ :

XVII. Omnia verò iſta ſunt fraudulenta, ac falſa: perque ea idololatræ primi ſeduxerunt gentes. Nec decet Iſraelitas, ſapientiæ eximios, vana ejuſmodi ſectari; imò ne quidem cogitandum iis, utilitatis inde quippiam redundare. Quippe dicitur: * *Non eſt conjector in Iacob, nec incantator* • *Num.* 23.
in Iſrael. Item, * *Nam gentes iſtæ, in qua-* 27. • *Deut.* 18.
rum hæreditatem tu venis, mathematicos, 19.
& omina conſiderantes audiebant: at tu non ita, &c.

Omnia verò iſta ſunt fraudulenta.] Mens Maimonidæ eſt, nihil eſſe niſi præſtigias, & impoſturas, quia nulli ſint dæmones. Eadem in opinione fuit R. Aben Eſra: & uterque putat, Scripturam hæc non prohibere, quia revera talia fieri poſſint; ſed quia per impoſturas fieri credebantur. Quam tamen opinionem rejiciunt Gerundenſis, Abravanel, & Rabbinorum alii; qui perſuaſum habent dæmones à Deo creatos, ut inſtrumenta iræ forent; unde eos vocant מלאכי חבלה *angelos pœnæ*, aut *tormenti*. Et huc allegant verba Davidis Pſalm. LXXVIII. 49. *mittens angelos malos.* & Proverb. XVII. 11. *Rebellionem quærit malus, & angelus crudelis mittetur contra eum.*

יח כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטני׳ שאין דעתן שלמה · אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברי׳ שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם השם אלהיך :

XVIII. Si quis his rebus, vel ſimilibus, habuerit fidem, cogitans veras eſſe, ac ſapientiam continere, quamvis legibus Moſaicis prohibeantur: pro inſano, ſimulque imperito haberi debet, puer iſque & mulieribus accenſendus, quorum ratio eſt imperfecta. Sapientes verò & eruditi certis indiciis ſciunt, quæcunque in Lege vetita ſunt, non ſapientiæ opera eſſe; ſed inania ac ſtolida; eoque imperitos illa amplecti, relictâ, quæ ad veritatem ducit, viâ. Ideoque in Lege, ubi à vanis iſtis dehortatur, ſcriptum eſt: * *Perfe-* • *Deut.* 18.
ctus eris cum Domino Deo tuo. 13.

פרק שנים עשר

CAPVT XII.

אין מגלחין פאתי הראש כמו שהיו עושין עובדי כו״ם וכומריהן שנא׳ לא תקיפו פאת ראשכם וחייב על כל פאה ופאה לפיכך המגלח שני צדדיו אפילו בבת אחת והתראה אחת לוקה שתים · אחד המגלח

NEquis more illo, quo idololatræ, eorumque ſacerdotes ſolent, extremam cæſariem tondeat: quia dicitur, * *Ne circumtondete latus capitis veſtri.* Reus autem aliquis • *Levit.* 19.
27.
fit ob quodque ejus latus. Propterea qui utrumque latus detondet, utcunque ſemel duntaxat admonitus fuerit, bis vapulat. Perinde

הפיאות בלבד ומניח שער כל הראש או המגלח כל הראש כאחד לוקה הואיל וגילח הפיאות ׃

inde etiam est, utrùm quis latera tantùm, alios relinquens capillos; detondeat, an cæsariem rescindat universam. Vterque enim, quia totonderit latera, vapulat.

Extremam cæsariem tondeat.] Vide Levit. XIX. 27. Theodotio vertit, Οὐ κυκλώσεις τὸ φαὰδ τῆς κεφαλῆς σου. Vbi videmus, retinuisse vocem פאת. Aquila pro eo habet κλίμα. Nam vertit, Οὐ περικυκλώσεις τὸ κλίμα τῆς κεφαλῆς σου. Est id capitis inclinatio, sive declivitas, vel devexitas. Pro quo alii dixere, *angulus*, vel *extremitas*. Sententia igitur est, non esse in circuitu, sive, in orbem attondendam comam. Quod facere solent Arabes, gentesque vicinæ. Herodotus Thalia cap. VIII: Καὶ τῶν τριχῶν τὴν κουρὴν κείρεσθαί φασι, καθάπερ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ περιτρόχαλα, περιξυροῦντες τοὺς κροτάφους. *Eodem modo se tonderi ajunt, quo Dionysus tonsus est: tondentur autem in rotundum, tempora subradentes.* Idem confirmare videntur hæc verba Ieremiæ IX. 26. כל קצוצי פאה היושבים במדבר *Omnes detonsos extremam cæsariem, habitantes in deserto.* Scio, non Lyram solum, & Pagninum, ac Vatablum; sed etiam David Kimchi, & Salomonem Iarchi, interpretari de iis, qui in extremo habitant plagæ, sive regionis: sed aliter Chaldæus paraphrastes, item LXX seniores, qui vertêre: Ἐπὶ πάντα περικειρόμενον τὰ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ ἐρήμῳ. *Super omnem attonsum circa faciem suam, habitantem in deserto.* Vulgatus hoc pacto: *Super omnes, qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto.* Beatus quoque Hieronymus in Ierem. XXV, ubi itidem vocem קצוצי habes, scribit: *Hæ gentes* (Dedan, Theman, Buz) *in solitudine sunt, vicinæ & mixtæ regionibus Ismaelitarum, quos nunc Sarracenos vocant: & de quibus dicitur, qui attonsi sunt in comam.* Per comam autem intelligi videtur capillus extimus caput ambiens, ut cæsaries ea dicatur resecta ad modum coronæ. Ac ratio, cur hoc Deus vetuerit, illa videtur, quòd pronos ad idololatriam Israelitas sciret; quantòque plura cum gentilibus communia haberent, tanto faciliùs in eorum instituta transituros.

Reus autem fit ob quodque ejus latus.] Sumta hæc ex cap. III Maccoth. § 5.

ב בר״א באיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח והמגלח את הקטן לוקה האשה שגלחה פאת ראש האיש או שנתגלחה פטורה שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך כל שישנו בבל תשחית ישנו בבל תקיף ואשה אינה בבל תשחית לשפי אין לה זקן לפיכך העבדים הואיל ויש להם זקן אסורין בהקפה ׃

II. Hæc de tonsore accipienda. Nam, qui tondetur, nequam vapulat, nisi adjuverit tonsorem. Qui puero (ratione eâ) præciderit capillos, vapulat. Mulier, quæ extremam viri cæsariem præciderit, vel ipsa fuerit detonsa, libera est. Quia dicitur: * *Ne circumcidite latus capitis vestri, neque radito extremitatem barbæ tuæ.* Quicunque reus fit verbis his, *Ne radito*: idem & istis, *Ne circumcidito.* Mulier autem non est subjecta verbis; *Ne radito*: quia barbâ caret. Eoque & servi, quippe barbati, extrema capitis detondere prohibentur.

* Levit. 19. 27.

Nisi adjuverit tonsorem.] Adjumentum illud de assensu accipio: nimirum si is, qui tondetur, jusserit hoc pacto tonsorem facere; aut si, illo sua sponte caput circumtondente, speculum inspexerit, nec ei obstiterit.

Quicunque reus fit.] Mira consequentia. Quia mulier barbam non habeat, eò nihil ad illam præceptum non corrumpendi barbam. Ergo nec ad eam præceptum de non abradendis temporibus. Quærere libet, si feminæ gentiles morem habuissent tempora detondendi, an Israelitidi fas foret similiter tempora radere? Nisi fortè id Rabbini velint, quia gentiles feminæ id facere non solebant, ideo Israelitides id facere potuisse. Atqui constat eas id fecisse. Lucianus de Dea Syria: Τὰς κεφαλὰς ξυρέονται, ὅκως Αἰγύπτιοι, ἀποθανόντος Ἄπιος. γυναικῶν δὲ, ὁκόσαι οὐκ ἐθέλουσι ξυρέεσθαι, τοιήνδε ζημίην ἐκτελέουσι. ἐν μιῇ ἡμέρῃ ἐπὶ πρήσει τῆς ὥρης ἵστανται. ἡ δὲ ἀγορὴ μούνοισι ξείνοισι παρακέαται, καὶ ὁ μισθὸς ἐς τὴν Ἀφροδίτην θυσίη γίνεται. *Capita detondent, ut Ægyptii, cùm mortuus est Apis. Quæcumque autem mulieres tonderi nolunt, talem pœnam exsolvunt. Diem unum ad quæstum corpore faciendum prostant. Forum autem illud solis peregrinis exhibetur: &, quod inde mercedis auferunt, Veneri in sacrificium datur.*

ג כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ

III. Omnia Legis interdicta tam mulieres, quàm viros, tangunt, his solùm exceptis:

מבל תשחית ובל תקיף ובל יטמא כהן למתי׳ · וכל המצות עשה שהיא מזמן לזמן יאינה תדירה נשים פטורות חוץ מקדוש היום ואבילת מצה בלילי הפסח ואבילת הפסח ושחיטתו והקהל ושמחה שהנשים חייבות · טומטום ואנדרוגינס הרי הן ספק נותנין עליהן חימרי האיש וחומרי האשה בבל מקום וחייבין בבל ואם עברו אינם לוקין :

ptis: *Ne corrumpito*; &, *Ne circumcidito*; &, *Ne se polluat sacerdos propter mortuum.* Mandatis verò, quia certis tantum temporibus observantur, eoque perpetua non sunt, mulieres non tenentur. Excipiuntur tamen dies Kidus, & azymorum, quæ paschali nocte comeduntur; & comestio agni paschalis, ejusque jugulatio; item congregatio ac lætitia. Ad ista enim & mulieres adstringuntur. De obstructis, & androgynis, dubitatur. Vbique tamen iis imponuntur onera virorum ac mulierum: cæterùm si negligant, non vapulant.

Omnia legis interdicta.] Non satis apertum est de omnibus, cùm quædam ad mulieres pertinere non possint: ut interdictum illud de barba. Nisi κρηστφυγέν illud placet, quod & aliquæ inveniantur barbatulæ. Et quid attinebat excipere de sacerdote se cadaveris contactu polluente? Nam sacerdotes Hebræis soli viri, non, ut gentibus, feminæ etiam. Quamquam & hinc se expedire conantur Thalmudici. Ajunt enim Levit. xxi. 1. vocabulum כהנים *sacerdotes* non referri ad solos eos, qui ministerio fungebantur; sed ad totam stirpem Aaronis: & nequis putaret fœminas quoque huic præcepto inclusas, ideo subdi, כהנים בני אהרן *sacerdotes filios Aharon*: ולא בנות *& non filias*, inquit Rasi.

Mandatis verò, &c.] Vide Kidusin cap. I.

De obstructis, & androgynis.] טמטם *claudere, obstruere, obturare*: unde טומטום est, מערותו כתומה ולא נראה בו זכרות ולא נקבות *cujus membrum genitale obturatum est, ita ut non appareat, utrùm masculus, an fœmina sit*: inquit David De Pomis. Nempe in androgyno sive hermaphrodito utriusque sexus membrum concurrit: in obturato neutrum, sed solùm est rima, qua effluat saccatus corporis humor. Exstitit olim codex inscriptus ספר טמטום *liber Tomtom*, sive *de obstructis*. Cujus meminit Maimonides noster in More Nebuchim Part. III. cap. XXXVII, item XLI, & alibi.

Androgynis.] אנדרוגינס quin à Græcis accepta sit, dubium non est. Planè enim est ipsum ἀνδρογύνης, sive ἀνδρόγυνος: quod ad verbum expresseris, *marisfœmina*. Aliter γύνανδρος, vel ἑρμαφρόδιτος, item ἀρρενόθηλυς. Androgyni vocem retinet Tullius 1 de Divin. *Semimarem* dicit Livius lib. IX. At lib. XXVII, *ambiguo inter marem ac fœminam sexu.* Plinius lib. VII. cap. II. vocat *utriusque naturæ*; & cap. III. *utriusque sexus. Gignuntur*, inquit, *& utriusque sexus, quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos, & in prodigiis habitos, nunc in deliciis.* Quæ verba ex eo etiam Agellius adducit lib. IX. cap. IV. Quod verò hic de antiquis Romanorum temporibus dicitur; abunde paret ex Livii lib. IX, Iulio Obsequente, & aliis: qui tales ajunt in mare solitos deportari, carmen etiam à ter novenis virginibus cantatum per urbem, donumque Iunoni oblatum. Porrò etsi nunc utriusque, nunc ambigui sexus, dicantur: ejus tamen sexus censentur, qui prævalet: ut est L. Quæritur. § De statu hominum. In hæreditate verò adeunda apud Hebræos filiabus accensentur. Nam androgyni par hîc ratio ac tomtomi, sive obstructi. Tali autem, in luculenta atque opima hæreditate, filii, hæreditatis domini, haut aliter ac filiabus, alimenta debebant. Sed si hæreditas tum exigua foret, ut tantummodo esset, unde filiæ alerentur, hæ genitalibus obstructum remittebant ad mares: ac eorum esse conditione jubebant. Ita ut semper obstructi iis accenserentur, quorum inter liberos conditio deterior foret. Atque hoc pluribus exponitur in Misna, tit. Baba bathra cap. IX. item è junioribus à summo viro, Ioanne Seldeno libro ad Leges Hebræorum de successionibus cap. XI.

ד אע״פ שהאשה מותרת לגלח פאת ראשה הרי היא אסורה לגלח פאת ראש האיש ואפילו קטן אסור לה לגלח לו פאה· ופאה זו שמניחים בצדע לא נתנו בו חכמים שיעור ושמענו מזקננו שאינו מניח פחות ממ׳ שערות ומוהר ללקיט הפאות במספריים· לא נאסר אלא השחתה בתער :

IV. Quamquam autem mulieri permittatur circumtondere extremam cæsariem suam: extremam tamen viri detondere ei est nefas. Quàm latè illud extremitatis vocabulum se extendat, non est à sapientibus definitum. Accepimus autem à senioribus, non relinquendos esse pilos pauciores quadragenis. Licet verò extremitatem auferre forfice; at scalpro non licet.

Forfice,

Forfice, at ſcalpro non licet.] מספרים & תער differunt, quod illius bina crura, hujus unum ſit: unde ſi pro מספרים dicas in ſingulari מספר idem habebis, quod תער *novacula.* David de Pomis in ספר

ה דרך כומרי עובדי כו"ס היתה
להשחית זקנם לפיכ' אסרה תורה
להשחית הזקן · וחמש פאות יש בו
לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן
משמאל ושבלת הזקן ולוקה על כל
פיאה ופיאה · ואם נטלן כולן
כאחד לוקה חמש ואינו חייב עד
שיגלחנו בתער שנ' ולא תשחית את
פאת זקנך גילוח שיש בו השחתה
לפיכך אם גילח זקנו במספריים
פטור ואין המתגלח לוקה עד שיסייע·
ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש
לה שער בזקן ואם השחיתה זקן
האיש פטורה·

V. Sacerdotes idololatrici ſolebant barbam radere; eaque de cauſſa lege interdictum, ne barbam radamus. Quinque autem ſunt extremitates barbæ; maxillæ ſuperioris & inferioris à dextro latere, totidem à ſiniſtro, ac præterea cuſpis barbæ. Ac ob horum aliquam reciſam verbera infliguntur. Quod ſiquis omnes ſimul raſerit, quinquies vapulat. Nec tamen reus fit, priuſquam ſcalpro raſerit. Quia dicitur, *Ne excidito extremitatem barbæ tuæ.* Puta, per raſuram. Ideoque ſi forfice detonderit, liber habetur. Qui raditur, reus non eſt, niſi radentem adjuverit. Mulieri, ſi pilos in mento habuerit, radere barbam licet. Eadem ſi barbam viri raſerit, libera eſt.

Sacerdotes idololatrici ſolebant radere barbam.] Herodot. Euterp. cap. 36. Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρμένοι. *Apud alios homines mos obtinet, ut in luctu ſtatim capita tondeantur ab iis, quos potiſſimum is attingit: at Ægyptii in morte ſuorum ſinunt capitis barbæque pilos creſcere, cum alioqui antea fuerint raſi.*

Et cuſpis barbæ.] סבלת *ſpica, ariſta,* & à ſimilitudine ſpicæ, *cuſpis barbæ:* eodem modo, quo ἀκίδα ſeu cuſpidem barbæ Homerus γλωχῖνα appellavit: quæ vox à γλῶχες *ſpicæ, ariſtæ,* unde περιγλῶχες apud Heſiodum in Clypeo Herculis:

Τῆμος δὲ κεγχρεοῖσι περιγλῶχες τελέθουσι.
Quando item & milia circum ariſtæ naſcuntur.

Quem ad locum Tzetzes. περιγλῶχες αἱ γωνίαι τοῦ στάχυος, περιφερικῶς δὲ τὸν στάχυν.

ו השפה מותר לגלחו בתער והוא
השער שעל גב השפה העליונה וכן
השער המדולדל מן השפה התחתונה
ואע"פ שהוא מותר לא נהגו ישראל
להשחיתה אלא יגלח קצתו עד שלא
יעכב אכילה ושתייה:

VI. Labri ſuperioris pilos forfice auferre licet: ut & illos labri inferioris, qui non ſunt barbæ contigui. Etſi verò id liceat, non tamen moris eſt Iſraelitis eos auferre: ſed partem tantummodo recidunt, ne comedenti, vel bibenti, ſint impedimento.

Labii ſuperioris.] Non opus fuiſſet addere *ſuperioris,* & *inferioris,* ſi veteres obſervarent diſcrimen, quod Donatus vel Aſper ſtatuit in Eun. II. III: *Labra,* inquit, *ſunt ſuperiora, labia inferiora.* Nunc quia id diſcrimen negligitur, maluimus cum Cæſare loqui: cujus illud in v. de bello Gall. *Capilloque ſunt promiſſo, atque omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius.*

ז העברת השער משאר הגוף
כגון בית השחי ובית הערוה אינו
אסור מן התורה אלא מדברי סופרי'
והמעבירו מכין אותו מכת מרדות
בד"א במקום שאין מעבירין אותו
אלא נשים כדי שלא יתקן עצמו

VII. Alias corporis partes, ut axillas, & pubem, depilare, non Lege, ſed verbis ſapientum prohibetur. Et eum, qui depilat, ictibus rebellionis puniunt. Atque hæc accipienda de locis, ubi ſolæ ſe mulieres depilant, ne ſe ornare mulierum ornamentis videatur. Sed ſi depilârit ſe, ubi id tam viri, quàm mulieres

תיקון נשים אבל במקו' שמעבירין השער הנשים ואנשי' אם העביר אין מכין אותו ומותר להעביר שער שאר איברי' במספריים בכל מקום :

mulieres facere solent, non vapulat. Reliquorum membrorum pilos novaculâ recidere licet.

ח לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשי' בראשה מצנפת או כובע או שתלבש שריון או כיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש ולא יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונים וחלי זהב במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים הכל במנהג המדינה :

VIII. Mulier ne se ornet virili ornatu; ut imponendo capiti cidarim, aut galeam, vel induendo loricam. Nec capillos, virorum more, præcidat. Similiter vir ne mulieri se decoret ornatu; ut inducu vestis versicoloris, vel monili aureo; iis imprimis locis, ubi solæ mulieres sic ornantur. Omnia enim (æstimanda) pro regionis more.

Versicoloris.] a. v. vestis colorum, h. e. diversicolor. Græcè πολύμιτος.

ט איש שעדה עדי אשה ואשה שעדה עבי איש לוקין. המלקט שערות לבנת מתוך השחורות מראשו ומזקנו משילקט שערה אחרת לוקה מפני שעדה עדי אשה · וכן אם צבע שערו שחור משיצבע שערה לבנה אחרת לוקה טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה ולא מגלה ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה :

IX. Vir qui muliebri, vel mulier, quæ virili se habitu ornârit, vapulat. Qui canos capitis aut barbæ pilos è nigris evulserit, ut vel unicus fuerit pilus, plectitur; quia mulierum ornatum imitatur. Itidem si tincturâ nigrum iis colorem induxerit, ac vel unum è canis nigrum reddiderit, confestim vapulat. Obturatus, & hermaphroditus, nec se tegat mulierum instar, nec tondeatur, ut viri: si tamen fecerit, non vapulat.

Obturatus.] De eo dictum § 3.

י כתובת קעקע האמור בתורה הוא שישרט כל בשרו וימלא מקום השריטה בחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים וזה הי מנהג גוים שרושמין עצמן לעבודת כו"ם כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה ומעת שירשום באחת מדברים הרושמין אחד ששרוט באיזה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה :

X. Scriptum stigmatis, cujus in lege mentio fit; appellatur, quando quis incisâ carne suâ incisuram implet fuco, atramento, vel aliis, queis pingitur, coloribus. Hunc enim in modum solent gentiles in idoli honorem notare servum, eo indicantes, illum venditum, culturæque ergo signatum. Simulatque verò notâ ejusmodi insignis erit Israelita; quacunque id corporis parte fuerit, seu vir, seu mulier, vapulat.

Scriptura stigmatis.] Mos Orientis; ut Assyriorum. Lucianus de Dea Syria: Στίζονται δὲ πάντες, οἱ μὲν ἐς καρπούς· οἱ δὲ ἐς αὐχένας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ἅπαντες Ἀσσύριοι στιγματηφορέουσι. *Omnes autem notis sunt compuncti; alii in vola, alii in cervice: atque inde est, quòd omnes Assyrii stigmata gerunt.*

Incisuram implet fuco, &c.] Stigmata, qualia Maimonides memorat, apud Britannos, sed extra luctum, erant: de quibus Solinus cap. XXV: *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde à pueris variæ animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus hominis incremento pigmenti notæ crescunt. Neque quidquam magis patientiæ loco nationes feræ ducunt, quam ut per memores cicatrices plurimum fuci artus bibant.* Sed nihil reperio de coloribus extra luctum illinendis. Verùm Ægyptiæ mulieres in luctu faciem luto illinebant. Herod. Euterp. Τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκηίων ἄνθρωπος, τοῦ τις καὶ λόγος

λόγῳ ᾖ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν ἐκ τῶν οἰκητίων τούτων καὶ ὧν ἐπλάσατο τὴν κεφαλὴν πηλῷ καὶ τὸ πρόσωπον. *Quibuscunque aliquis ex domesticis decessit, homo alicujus momenti, omnes fœminæ illius familiæ caput & vultum luto obliniunt.*

יא כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע בד"א בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן סייע כדי שיעשה מעשה אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה:

XI. Si quis se inciderit, nec colore infecerit; vel infecerit quidem, nec tamen inciderit; liber est, usque dum & inciderit, & infecerit. Quia dicitur, * *Scriptura stigmatis*: quod accipiendum de eo, qui inscribit. Sed is, cujus carnem alii inscripserunt, & inciderunt; nisi ipse in eo adjuverit, reus non est. Si nihil ipse egerit, non vapulat. * Levit. 19. 28.

Siquis se inciderit, &c.] Hæc, & sequentia, hausta sunt ex Maccoth cap III. § VI.

יב השורט שריטה אחת על המת לוקה שנאמר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם אחד כהן ואחד ישראל שרט שריטה אחת על ה' מתים או ה' שריטות על מת אחד לוקה חמשה · והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת:

XII. Qui se laniat laniatu uno propter mortuum, vapulat: quia dicitur, * *Non propter defunctum lacerabitis carnem vestram.* Et perinde est, utrùm sacerdos, an Israelita sit. Si lacerârit se uno laniatu ob plures mortuos, aut quinque laniatibus ob unum defunctum, quinquies vapulat. Quod locum habet, si de unoquoque præmonitus fuerit. * Levit. 19. 28.

Qui se laniat laniatu uno.] שרט, quod vulgo transferunt *incidere*, vertendum est secundum Rabbinos, *laniare*. Nam præceptum, quod Levit. XIX. 28. & XXI. 5. est לא ישרטו שרטת, diversum esse volunt ab altero, quod est Deut. XIV. 1. לא תתגדדו. Prius illud Levit. vetat lacerare unguibus sese: unde & Græci transtulerunt, ἐπὶ τὰς σάρκας αὐτῶν οὐ κατατεμοῦσιν ἐντομίδας. quod non de incisura accipiendum, sed laniatu. nam ἐντομὶς quoque notat lacerationem corporis, quæ in luctu fiebat: unde ἐντομίδαι apud Suidam, qui laniatu vultum suum in luctu fœdabant; uti apud Maronem Anna; de qua illud,

Vnguibus ora soror fœdans.

Servius III. Æneid. *Varro dicit, mulieres in exequiis, & luctu, ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant.* Sane Scripturæ verba de laniatu oris acceperunt Thalmudici. Maccoth cap. III. § 5. השורט שריטה אחת על המת חייב רסג. שריטה א' על ה' מתים או ה' שריטות על מת א' חייב על כל א' ואחת: i. e. *Qui laniat sese laniatu uno ob mortuum, reus est. Si laniaverit laniatu uno super quinque mortuis, aut quinctuplici propter unum mortuum, ob unumquemque reus est.* Quinctuplicem ponunt laniatum pro numero totidem digitorum. Nam quæstio erat, utrùm, qui pariter se quinque digitis laniâsset, culpæ unius, an quinctuplicis, reus esset. Vt proinde minus videatur assecutus Hebræorum mentem doctissimus Cochus, quando vertit: *qui se secat unâ cæsurâ ob defunctum, tenetur. Vnâ si secuerit cæsurâ ob quinos demortuos, aut quinis cæsuris ob unum, ob quamlibet tenetur.* Illustrantur hæc verbis Rasi ad citatum Levitici locum, quando ait; לפי נאמר בישראל ושרט לנפש לא תתנו יכול שרט חמש שריטות לא יהא חייב אלא אחת ת"ל לא ישרטו שרטת לחייב על כל שריטה ושריטה שתיב' זו יתירה היא לדרוש שהיה לו לכתוב לא ישרטו ואיני יודע שהיא שרטת *Quandoquidem toti Israeli præceptum erat*, (cap. XIX. 28.) *Et laniationem propter mortuum non facietis: dicere possimus, si quinque laniatibus se laniaverit, tantum unius culpæ reum fore. Sed ideo dictum est, non laniabunt laniatu, ut reus fieret propter quemlibet laniatum. Nam vox illa supervacua est ad explicandum. Scribendum fuerat tantum, non laniabunt. Nonne satis constaret esse laniatum?* At altero præcepto Deut. XIV. 1. vetuit Deus incidere corpus cultro, aut alio quovis ferro: quod ostendunt loca Ierem. XLI. 5. & I Reg. XVIII. 28.

יג גדידה ושריטה אחד היא וכשם שהיו הגוים שורטי' בבשר' על מתיהם מפני הצער כך היו חובלין לעצמם לעכו"ם שנאמר ויתגודדו כמשפטם גם זה אסרה תורה שנאמר לא

XIII. Incisio, & laceratio, pro eodem habentur. Et quemadmodum, præ dolore ob defunctum, carnem suam incidebant gentiles: sic quoque in idolorum honorem se unguibus carpebant. Quippe dicitur: *Et * incidebant se more suo.* At similiter lege est inter- * 1 Reg. 18. 28.

תתגודדו לא שעל הכרת בין שרט בידו בין שרט בכלי לוקה לעכו״ם בכלי חייב מלקות בידו פטור· ובכלל אזהרה זו שלא יהו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר שדבר זה גורם למחלוקת גדול שנאמ׳ לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות׃

interdictum : quia dicitur : *Ne * vos ipsos incidatis.* Eo qui, seu manu, seu instrumento, se mortui caussâ lædit, vapulat : qui idoli ergo egerit, solum plectitur, si instrumento : nam si manu, liber est. Generali etiam continetur, ne una in urbe Senatus sit duplex, quorum ille hunc in modum, alter alio judicium ferat. Quippe hoc magni sit dissidii caussa : quia dicitur ; לא תתגודדו : id est, *non facietis diversos cœtus.*

* Deut. 14. 1.

Ob defunctum carnem suam incidebant.] Ita Scythæ, Rege mortuo, βραχίονας περιτέμνονται, *brachiis circumciduntur* ; ut est apud Herodotum Melpom. cap. LXXI.

In idolorum honorem se unguibus carpebant.] Vel etiam incidebant : uti sacerdotes in supplicando Baal ; quemadmodum est 1 Reg. XVIII, 28. Nempe, ut faciliùs hoc tristi spectaculo misericordiam moverent. A Bellonæ etiam sacerdotibus, ut est apud Tertullianum Apolog. cap. IX, *sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus, & suis datus signatus.* Lactantius similiter lib. I. cap. XXI. ubi de Bellonæ sacris : *In quibus*, inquit, *ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namque humeris, & utrâque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt.* Horatium vide, & quæ ad eum Acro notavit sat. III. lib. I : ut Tibullum, Lucanum, alios, mittam.

Generali hoc monito.] Generale dictum vocat, *Ne incidatis.* Propriè id signat, *Ne incidatis corporis vestri membra.* Sed non ineptè applicatur corpori Reip. cujus Senatus in contraria scindi studia non debet. De quo mox subdit Maimonides noster,

Ne faciatis diversos cœtus.] Quæstio hic movetur à Rabbinis, cur, qui carnem incîdit, vapulet, cùm præceptum לא יתגודדו sit ambiguum ; quia non solum designat, *Ne incidatis* ; sed etiam, *Ne faciatis cœtus diversos* : Rabbinorum autem pronunciatum sit, vapulare neminem ob præceptum negativum, quod ancipitem habeat sententiam. Respondent ipsi, tum duntaxat hoc velle Rabbinos, si ignoretur, quis nativus ac primarius sit sensus : id hîc locum non habere, quia abunde constet, יתגודדו propriè denotare *incidatis* : eóque genuinum hunc esse hujus loci sensum : ac solùm secundariò adaptari illi interpretationem alteram, *Non faciatis cœtus.*

יד הקורח קרחה על המת לוקה שנאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת אחד ישראל ואחד כהן שקרח על המת אינו לוקה אלא אחת· הקורח ד׳ או ה׳ קרחות על מת אחד לוקה כמנין הקרחות והוא שהתרו בו על כל קרחה וקרחה׃

XIV. Qui ob defunctum, capillos evellendo, uno se loco calvum reddit, vapulat. Quia dicitur ; * *Ne faciatis calvitium inter oculos propter mortuum.* Ac pari ratione, seu sacerdos fuerit, seu Israelita, si mortui ergo calvum se reddat, uno verbere plectitur. Si quis quatuor vel quinque locis capillos evulserit ob defunctum : pro numero locorum, quibus calvitium induxit, etiam se numerus habet ictuum, quibus plectitur. Cæterùm id locum habet, si de unoquoque calvitii loco præmonitus fuerit.

* Deut. 14. 1.

Uno se loco calvum reddit.] Volunt Hebræi, Scripturam, quando ait, קורח קרחה, innuere, ob unumquemque locum, qui calvus sit, hominem vapulare.

טו אחר הקורח בידו או בסם או הטובל ה׳ אצבעותיו בסם והניחם בחמש מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח ה׳ קרחות אע״פ שהיא התראה אחת לוקה חמשה שהרי כולן באין כאחת· וחייב על כל הראש כבין העינים שנאמר לא

XV. Sive autem manu se calvum reddiderit, sive medicamento ; ut si quinque digitos eo inunxerit, eos quinque locis capitis imposuerit, atque iis se ita glabrum ac depilem reddiderit : utcunque semel duntaxat præmonitus erit, nihilominus, cum eo pacto quinque sit locis depilatus, quinquies plectitur : quippe uno tempore hæc commisit. Et reus est ob caput totum, sicut cum inter oculos.

יקרחו קרחה בראשם · וכמה שיעור הקרחה כדי שיראה מראשו כגרים פנוי בלי שער :

oculos. Quia dicitur, *Ne inducant calvitium capiti suo.* Quæ verò quantitas requiritur, ut quis calvitium dicatur induxisse? ut locum fecerit glabrum ac depilem magnitudine fabæ.

Reus est ob caput totum.] Hoc ex Levit. XXI. 5. adstruunt per גזרה שוה secundâ regulâ ex XIII illis Rabbi Ismaelis.

Inter oculos.] Respicit locum Deuteron. XIV. *Neque inducite calvitium inter oculos vestros propter mortuum.* Hoc est, ne radatis eam sincipitis partem, ubi capilli imminent intercilio, sive spatio oculis interjecto. Quam mentem esse, etiam ex Rasi, sive Salomone Iarchi liquet.

יו הקורח ראשו או השורט בבשרו על ביתו שנפל ועל ספינתו שנטבעה בים פטור · ואינו לוקה אלא על המת בלבד או השורט לעכ״ום · הקורח קרחה בראש של חברו והשורט שריטה בבשר חברו והכותב כתובת קעקע בבשרו של חברו והיה חברו מסייע בזמן ששניהן מזידין שניהן לוקין אחד שוגג ואחד מזיד המזיד משניהם לוקה · והשוגג פטור :

ברוך רחמנא דסייען :

XVI. Qui calvitiem capiti inducit, aut carnem suam lacerat propter ruinam domus, aut navim mari submersam, liber est. Neque enim vapulat quis, nisi se defuncti, vel idoli ergo, carpserit. Est qui caput alterius reddiderit calvum, vel carnem ejus carpserit, quique alterius carni inscripserit notas; sit alter, qui adjuverit: uterque verò id per contumaciam egerit: uterque vapulat. Sin unus errore, alter sciens volens deliquerit, ac studio legis violandæ: hic quidem verberibus afficitur, alter ab iis est immunis.

Benedictus sit Misericors, qui nos juvit.

Propter ruinam domus.] Dixerit quis, non plecti aliquem, quia præ mœrore genas laniârit, ob damnum aliquod in re familiari: plecti, si idem fecerit defuncto patre, uxore, unigenito, aut primogenito. Atqui facilius aliquid mœrori concedendum in carissimorum morte, quàm in fortunis; præsertim siquis opulentus, aut magna damni resarciendi spes affulgeat. Sed eò Rabbini respexerunt, quòd Deus disertim interdicat, nequis genas, vel aliam corporis partem, carpat ob carorum mortem: at si idem ob ruinam domus, vel aliud rei familiaris damnum fiat, nullum habeamus præceptum. Non dubium quidem, quin si Deo hæc impatientia displicuerit in graviori malo; minus eam in minori probârit. Sed noluere plecti, ubi nihil tale Deus expressisset. Aliud etiam caussæ accedere potuit. Nam consuetudo illa gentilium in luctu ob mortem suorum quasi abierat in religionem. Credebant enim id Dîs manibus gratissimum esse, qui sanguine placarentur. Quid mirum igitur, si de eo præceptum esset; de rei domesticæ damno non item?

Per contumaciam egerint.] κατ' ἀλαζονείαν, *egerint superbientes*, hoc est, ex contemtu Legis.

FINIS.

monum commercio proveniunt, ſed manuum agilitate. Hujuſmodi impoſtores verberibus afficiendi, juxta Maimonidem.

Interdictum hoc de præſtigiatoribus.] Nempe de præſtigiatoribus priori loco memoratis, hoc eſt, commercium cum maligno ſpiritu habentibus: quos lapidibus obruendos, Maimonides ait. Ratio adfertur, quia interdictum hoc ſpeciale continetur ſub generali, cujus pœna mors. Vt minimè ſatis ſit, ſi verberibus multis duriſque excipiantur. Vti fit in præſtigiatoribus, qui hominibus agilitate quadam illudunt.

יז ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כו״ם הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ונאמר כי הגוים האלה אשר יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו׳ :

XVII. Omnia verò iſta ſunt fraudulenta, ac falſa: perque ea idololatræ primi ſeduxerunt gentes. Nec decet Iſraelitas, ſapientiæ eximios, vana ejuſmodi ſectari; imò ne quidem cogitandum iis, utilitatis inde quippiam redundare. Quippe dicitur: * *Non eſt conjector in Iacob, nec incantator in Iſrael.* Item, * *Nam gentes iſtæ, in quarum hæreditatem tu venis, mathematicos, & omina conſiderantes audiebant: at tu non ita*, &c.

* Num. 23. 27.
* Deut. 18. 19.

Omnia verò iſta ſunt fraudulenta.] Mens Maimonidæ eſt, nihil eſſe niſi præſtigias, & impoſturas, quia nulli ſint dæmones. Eadem in opinione fuit R. Aben Eſra: & uterque putat, Scripturam hæc non prohibere, quia revera talia fieri poſſint; ſed quia per impoſturas fieri credebantur. Quam tamen opinionem rejiciunt Gerundenſis, Abravanel, & Rabbinorum alii; qui perſuaſum habent dæmones à Deo creatos, ut inſtrumenta iræ forent; unde eos vocant מלאכי חבלה *angelos pœnæ*, aut *tormenti*. Et huc allegant verba Davidis Pſalm. LXXVIII. 49. *mittens angelos malos*. & Proverb. XVII. 11. *Rebellionem quærit malus, & angelus crudelis mittetur contra eum.*

יח כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטני׳ שאין דעתן שלמה · אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברי׳ שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם השם אלהיך :

XVIII. Si quis his rebus, vel ſimilibus, habuerit fidem, cogitans veras eſſe, ac ſapientiam continere, quamvis legibus Moſaicis prohibeantur: pro inſano, ſimulque imperito haberi debet, pueriſque & mulieribus accenſendus, quorum ratio eſt imperfecta. Sapientes verò & eruditi certis indiciis ſciunt, quæcunque in Lege vetita ſunt, non ſapientiæ opera eſſe; ſed inania ac ſtolida; eoque imperitos illa amplecti, relictâ, quæ ad veritatem ducit, viâ. Ideoque in Lege, ubi à vanis iſtis dehortatur, ſcriptum eſt: * *Perfectus eris cum Domino Deo tuo.*

* Deut. 18. 13.

פרק שנים עשר

CAPVT XII.

אין מגלחין פאתי הראש כמו שהיו עושין עובדי כו״ם וכומריה שנא׳ לא תקיפו פאת ראשכם וחייב על כל פאה ופאה לפיכך המגלח שני צעדיו אפילו בבת אחת והתראה אחת לוקה שתים · אחד המגלח

NEquis more illo, quo idololatræ, eorumque ſacerdotes ſolent, extremam cæſariem tondeat: quia dicitur, * *Ne circumtondete latus capitis veſtri.* Reus autem aliquis fit ob quodque ejus latus. Propterea qui utrumque latus detondet, utcunque ſemel duntaxat admonitus fuerit, bis vapulat. Perinde

* Levit. 19. 27.

הפיאות בלבד ומניח שער כל הראש או המגלח כל הראש כאחד לוקה הואיל וגילח הפיאות ·

inde etiam est, utrùm quis latera tantùm, alios relinquens capillos; detondeat, an cæsariem rescindat universam. Vterque enim, quia totonderit latera, vapulat.

Extremam cæsariem tondeat.] Vide Levit. XIX. 27. Theodotio vertit, Οὐ κυκλώσεις τὸ φαὰδ τῆς κεφαλῆς σου. Vbi videmus, retinuisse vocem פאת. Aquila pro eo habet κλίμα. Nam vertit, Οὐ περικυκλώσεις τὸ κλίμα τῆς κεφαλῆς σου. Est id capitis inclinatio, sive declivitas, vel devexitas. Pro quo alii dixere, *angulus*, vel *extremitas*. Sententia igitur est, non esse in circuitu, sive, in orbem attondendam comam. Quod facere solent Arabes, gentesque vicinæ. Herodotus Thalia cap. VIII: Καὶ τῶν τριχῶν τὴν κουρὴν κείρεσθαί φασι, καθάπερ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ περιτρόχαλα, περιξυροῦντες τοὺς κροτάφους. *Eodem modo se tonderi ajunt, quo Dionysus tonsus est: tondentur autem in rotundum, tempora subradentes.* Idem confirmare videntur hæc verba Ieremiæ IX. 26. כל קצוצי פאה היושבים במדבר *Omnes detonsos extremam cæsariem, habitantes in deserto.* Scio, non Lyram solum, & Pagninum, ac Vatablum; sed etiam David Kimchi, & Salomonem Iarchi, interpretari de iis, qui in extremo habitant plagæ, sive regionis: sed aliter Chaldæus paraphrastes, item LXX seniores, qui vertêre: Ἐπὶ πάντα περικειρόμενον τὰ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ ἐρήμῳ. *Super omnem attonsum circa faciem suam, habitantem in deserto.* Vulgatus hoc pacto: *Super omnes, qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto.* Beatus quoque Hieronymus in Ierem. XXV, ubi itidem vocem קצוצי habes, scribit: *Hæ gentes* (Dedan, Theman, Buz) *in solitudine sunt, vicinæ & mixtæ regionibus Ismaelitarum, quos nunc Sarracenos vocant: & de quibus dicitur, qui attonsi sunt in comam.* Per comam autem intelligi videtur capillus extimus caput ambiens, ut cæsaries ea dicatur resecta ad modum coronæ. Ac ratio, cur hoc Deus vetuerit, illa videtur, quòd pronos ad idololatriam Israelitas sciret; quantòque plura cum gentilibus communia haberent, tanto faciliùs in eorum instituta transituros.

Reus autem fit ob quodque ejus latus.] Sumta hæc ex cap. III Maccoth. § 5.

ב בד״א באיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח והמגלח את הקטן לוקה האשה שגלחה פאת ראש האיש או שנתגלחה פטורה שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך כל שישנו בבל תשחית ישנו בבל תקיף ואשה אינה בבל תשחית לשפי אין לה זקן לפיכך העבדים הואיל ויש להם זקן אסורין בהקפם :

II. Hæc de tonsore accipienda. Nam, qui tondetur, nequam vapulat, nisi adjuverit tonsorem. Qui puero (ratione ea) præciderit capillos, vapulat. Mulier, quæ extremam viri cæsariem præciderit, vel ipsa fuerit detonsa, libera est. Quia dicitur: * *Ne circumcidite latus capitis vestri, neque radito extremitatem barbæ tuæ.* Quicunque reus fit verbis his, *Ne radito*: idem & istis, *Ne circumcidito.* Mulier autem non est subjecta verbis; *Ne radito*: quia barbâ caret. Eoque & servi, quippe barbati, extrema capitis detondere prohibentur.

* Levit. 19. 27.

Nisi adjuverit tonsorem.] Adjumentum illud de assensu accipio: nimirum si is, qui tondetur, jusserit hoc pacto tonsorem facere; aut si, illo sua sponte caput circumtondente, speculum inspexerit, nec ei obstiterit.

Quicunque reus fit.] Mira consequentia. Quia mulier barbam non habeat, eò nihil ad illam præceptum non corrumpendi barbam. Ergo nec ad eam præceptum de non abradendis temporibus. Quærere libet, si feminæ gentiles morem habuissent tempora detondendi, an Israelitidi fas foret similiter tempora radere? Nisi fortè id Rabbini velint, quia gentiles feminæ id facere non solebant, ideo Israelitides id facere potuisse. Atqui constat eas id fecisse. Lucianus de Dea Syria: Τὰς κεφαλὰς ξυρέονται, ὅκως Αἰγύπτιοι, ἀποθανόντος Ἄπιος. γυναικῶν δὲ, ὁκόσαι οὐκ ἐθέλουσι ξυρέεσθαι, ποινὴν δὲ ζημίην ἐκτελέουσι. ἐν μιῇ ἡμέρῃ ἐπὶ πρήσει τῆς ὥρης ἵστανται. ἡ δὲ ἀγορὴ, μούνοισι ξείνοισι παρακέαται, καὶ ὁ μισθὸς ἐς τὴν Ἀφροδίτην, θυσίη γίνεται. *Capita detondent, ut Ægyptii, cùm mortuus est Apis. Quæcunque autem mulieres tonderi nolunt, talem pœnam exsolvunt. Diem unum ad quæstum corpore faciendum prostant. Forum autem illud solis peregrinis exhibetur: & , quod inde mercedis auferunt, Veneri in sacrificium datur.*

ג כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ

III. Omnia Legis interdicta tam mulieres, quàm viros, tangunt, his solùm exceptis:

מבל תשחית ובל תקיף ובל יטמא
כהן למתי · וכל המצות עשה שהיא
מזמן לזמן יאינה תדירה נשים פטורות
חוץ מקדוש היום ואכילת מצה
בלילי הפסח ואכילת הפסח ושחיטתו
והקהל ושמחה שהנשים חייבות ·
טומטום ואנדרוגינס הרי הן ספק
נותנין עליהן חומרי האיש וחומרי
האשה בכל מקום וחייבין בכל
ואם עברו אינם לוקין :

ptis: *Ne corrumpito*; &, *Ne circumcidito*; &, *Ne se polluat sacerdos propter mortuum*. Mandatis verò, quia certis tantum temporibus observantur, eoque perpetua non sunt, mulieres non tenentur. Excipiuntur tamen dies Kidus, & azymorum, quæ paschali nocte comeduntur; & comestio agni paschalis, ejusque jugulatio; item congregatio ac lætitia. Ad ista enim & mulieres adstringuntur. De obstructis, & androgynis, dubitatur. Vbique tamen iis imponuntur onera virorum ac mulierum: cæterùm si negligant, non vapulant.

Omnia legis interdicta.] Non satis apertum est de omnibus, cùm quædam ad mulieres pertinere non possint: ut interdictum illud de barba. Nisi κρυσοφυγεῖν illud placet, quod & aliquæ inveniantur barbatulæ. Et quid attinebat excipere de sacerdote se cadaveris contactu polluente? Nam sacerdotes Hebræis soli viri, non, ut gentibus, feminæ etiam. Quamquam & hinc se expedire conantur Thalmudici. Ajunt enim Levit. XXI. I. vocabulum כהנים *sacerdotes* non referri ad solos eos, qui ministerio fungebantur; sed ad totam stirpem Aaronis: & nequis putaret fœminas quoque huic præcepto inclusas, ideo subdi, כהנים בני אהרן *sacerdotes filios Aharon*: ולא בנות *& non filias*, inquit Rasi.

Mandatis verò, &c.] Vide Kidusin cap. I.

De obstructis, & androgynis.] טמטם *claudere, obstruere, obturare*: unde טומטום est, סתרונו סתומה ולא נראה בו זכרות ולא נקבות *cujus membrum genitale obturatum est, ita ut non appareat, utrùm masculus, an fœmina sit*: inquit David De Pomis. Nempe in androgyno sive hermaphrodito utriusque sexus membrum concurrit: in obturato neutrum, sed solùm est rima, qua effluat saccatus corporis humor. Exstitit olim codex inscriptus ספר טמטום *liber Tomtom*, sive *de obstructis*. Cujus meminit Maimonides noster in More Nebuchim Part. III. cap. XXXVII, item XLI, & alibi.

Androgynis.] אנדרוגינס quin à Græcis accepta sit, dubium non est. Planè enim est ipsum ἀνδρογύνης, sive ἀνδρόγυνος: quod ad verbum expresseris, *marifœmina*. Aliter γύνανδρος, vel ἑρμαφρόδιτος, item ἀῤῥενόθηλυς. Androgyni vocem retinet Tullius I de Divin. *Semimarem* dicit Livius lib. IX. At lib. XXVII, *ambiguo inter marem ac fœminam sexu*. Plinius lib. VII. cap. II. vocat *utriusque naturæ*; & cap. III. *utriusque sexus. Gignuntur*, inquit, *& utriusque sexus, quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos, & in prodigiis habitos, nunc in deliciis.* Quæ verba ex eo etiam Agellius adducit lib. IX. cap. IV. Quod verò hic de antiquis Romanorum temporibus dicitur; abunde patet ex Livii lib. IX, Iulio Obsequente, & aliis: qui tales ajunt in mare solitos deportari, carmen etiam à ter novenis virginibus cantatum per urbem, donumque Iunoni oblatum. Porrò etsi nunc utriusque, nunc ambigui sexus, dicantur: ejus tamen sexus censentur, qui prævalet: ut est L. Quæritur. § De statu hominum. In hæreditate verò adeunda apud Hebræos filiabus accensentur. Nam androgyni par hîc ratio ac tomtomi, sive obstructi. Tali autem, in luculenta atque opima hæreditate, filii, hæreditatis domini, haut aliter ac filiabus, alimenta debebant. Sed si hæreditas tum exigua foret, ut tantummodo esset, unde filiæ alerentur, hæ genitalibus obstructum remittebant ad mares: ac eorum esse conditione jubebant. Ita ut semper obstructi iis accenserentur, quorum inter liberos conditio deterior foret. Atque hoc pluribus exponitur in Misna, tit. Baba bathra cap. IX. item è junioribus à summo viro, Ioanne Seldeno libro ad Leges Hebræorum de successionibus cap. XI.

ד אע"פ שהאשה מותרת לגלח
פאת ראשה הרי היא אסורה לגלח
פאת ראש האיש ואפילו קטן אסור
לה לגלח לו פאה· ופאה זו שמניחים
בצדע לא נתנו בו חכמים שיעור
ושמענו מזקננו שאינו מניח פחות
ממ' שערות ומותר ללקט הפאות
במספריים· לא נאסר אלא השחתה
בתער :

IV. Quamquam autem mulieri permittatur circumtondere extremam cæsariem suam: extremam tamen viri detondere ei est nefas. Quàm latè illud extremitatis vocabulum se extendat, non est à sapientibus definitum. Accepimus autem à senioribus, non relinquendos esse pilos pauciores quadragenis. Licet verò extremitatem auferre forfice; at scalpro non licet.

Forfice,

Forfice, at ſcalpro non licet.] תער & מספרים differunt, quod illius bina crura, hujus unum ſit : unde ſi pro מספרים dicas in ſingulari מספר idem habebis, quod תער *novacula*. David de Pomis in ספר

ה דרך כומרי עובדי כו״ס היה להשחית זקנם לפיכ׳ אסורה תורה להשחית הזקן · וחמש פאות יש בו לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן משמאל ושבלת הזקן ולוקה על כל פיאה ופיאה · ואם נטלן כולן כאחד לוקה חמש ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנ׳ ולא תשחית את פאת זקנך גילוח שיש בו השחתה לפיכך אם גילח זקנו במספריים פטור ואין המתגלח לוקה עד שיסייע· ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש לה שער בזקן ואם השחיתה זקן האיש פטורה·

V. Sacerdotes idololatrici ſolebant barbam radere ; eaque de cauſſa lege interdictum, ne barbam radamus. Quinque autem ſunt extremitates barbæ ; maxillæ ſuperioris & inferioris à dextro latere, totidem à ſiniſtro, ac præterea cuſpis barbæ. Ac ob horum aliquam reciſam verbera infliguntur. Quod ſiquis omnes ſimul raſerit, quinquies vapulat. Nec tamen reus fit, priuſquam ſcalpro raſerit. Quia dicitur, *Ne excidito extremitatem barbæ tuæ*. Puta, per raſuram. Ideoque ſi forfice detonderit, liber habetur. Qui raditur, reus non eſt, niſi radentem adjuverit. Mulieri, ſi pilos in mento habuerit, radere barbam licet. Eadem ſi barbam viri raſerit, libera eſt.

Sacerdotes idololatrici ſolebant radere barbam.] Herodot. Euterp. cap. 36. Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι. *Apud alios homines mos obtinet, ut in luctu ſtatim capita tondeantur ab iis, quos potiſſimum is attingit : at Ægyptii in morte ſuorum ſinunt capitis barbæque pilos creſcere, cum alioqui antea fuerint raſi.*

Et cuſpis barbæ.] סכלת *ſpica, ariſta*, & à ſimilitudine ſpicæ, *cuſpis barbæ* : eodem modo, quo ἀκίδα ſeu cuſpidem barbæ Homerus γλωχῖνα appellavit : quæ vox à γλῶχες *ſpicæ, ariſtæ*, unde περιγλῶχες apud Heſiodum in Clypeo Herculis :

Τῆμος δὲ κεγχροῖσι περιγλῶχες τελέθουσι.
Quando item & milia circum ariſtæ naſcuntur.

Quem ad locum Tzetzes. περιγλῶχες αἱ γωνίαι τοῦ στάχυος, περιφερεικῶς δὲ τὸν στάχυν.

ו השפה מותר לגלחו בתער והוא השער שעל גב השפה העליונה וכן השער המדולדל מן השפה התחתונה ואע״פ שהוא מותר לא נהגו ישראל להשחיתה אלא יגלח קצתו עד שלא יעכב אכילה ושתייה :

VI. Labri ſuperioris pilos forfice auferre licet : ut & illos labri inferioris, qui non ſunt barbæ contigui. Etſi verò id liceat, non tamen moris eſt Iſraelitis eos auferre : ſed partem tantummodo recidunt, ne comedenti, vel bibenti, ſint impedimento.

Labii ſuperioris.] Non opus fuiſſet addere *ſuperioris*, & *inferioris*, ſi veteres obſervarent diſcrimen, quod Donatus vel Aſper ſtatuit in Eun. II.III : *Labra*, inquit, *ſunt ſuperiora*, *labia inferiora*. Nunc quia id diſcrimen negligitur, maluimus cum Cæſare loqui : cujus illud in v. de bello Gall. *Capilloque ſunt promiſſo, atque omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius.*

ז העברת השער משאר הגוף כגון בית חשחי ובית הערוה אינו אסור מן התורה אלא מדברי סופרי׳ והמעבירו מכין אותו מכת מרדות בד״א במקום שאין מעבירין אותו אלא נשים כדי שלא יתקן עצמו

VII. Alias corporis partes, ut axillas, & pubem, depilare, non Lege, ſed verbis ſapientum prohibetur. Et eum, qui depilat, ictibus rebellionis puniunt. Atque hæc accipienda de locis, ubi ſolæ ſe mulieres depilant, ne ſe ornare mulierum ornamentis videatur. Sed ſi depilârit ſe, ubi id tam viri, quàm mulieres

תיקון נשים אבל במקו׳ שמעבירין השער הנשים ואנשי׳ אם העביר אין מכין אותו ומותר להעביר שער שאר איברי׳ במספריים בכל מקום :

mulieres facere solent, non vapulat. Reliquorum membrorum pilos novaculâ recidere licet.

ח לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשי׳ בראשה מצנפת או כובע או שתלבש שריין או כיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש ולא יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונים וחלי זהב במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים הכל כמנהג המדינה :

VIII. Mulier ne se ornet virili ornatu; ut imponendo capiti cidarim, aut galeam, vel induendo loricam. Nec capillos, virorum more, præcidat. Similiter vir ne mulicbri se decoret ornatu; ut indutu vestis versicoloris, vel monili aureo; iis imprimis locis, ubi solæ mulieres sic ornantur. Omnia enim (æstimanda) pro regionis more.

Versicoloris.] a. v. vestis colorum, h. e. diversicolor. Græcè πολύμιτος.

ט איש שעדה עדי אשה ואשה שעדה עבי איש לוקין׳ המלקט שערות לבנת מתוך השחורות מראשו ומזקנו משילקט שערה אחת לוקה מפני שערה עדי אשה ׳ וכן אם צבע שערו שחור משיצבע שערה לבנה אחת לוקה טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה ולא מגלה ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה :

IX. Vir qui muliebri, vel mulier, quæ virili se habitu ornârit, vapulat. Qui canos capitis aut barbæ pilos è nigris evulserit, ut vel unicus fuerit pilus, plectitur; quia mulierum ornatum imitatur. Itidem si tincturâ nigrum iis colorem induxerit, ac vel unum è canis nigrum reddiderit, confestim vapulat. Obturatus, & hermaphroditus, nec se tegat mulierum instar, nec tondeatur, ut viri: si tamen fecerit, non vapulat.

Obturatus.] De eo dictum § 3.

י כתובת קעקע האמור בתורה הוא שישרט כל בשרו וימלא מקום השריטה בחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים וזה הי מנהג גוים שרושמין עצמן לעבודת כו״ם כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה ומעת שירשום באחת מדברים הרושמין אחד שישרוט באיזה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה :

X. Scriptum stigmatis, cujus in lege mentio fit; appellatur, quando quis incisâ carne suâ incisuram implet fuco, atramento, vel aliis, queis pingitur, coloribus. Hunc enim in modum solent gentiles in idoli honorem notare servum, eo indicantes, illum venditum, culturæque ergo signatum. Simulatque verò notâ ejusmodi insignis erit Israelita; quacunque id corporis parte fuerit, seu vir, seu mulier, vapulat.

Scriptura stigmatis.] Mos Orientis; ut Assyriorum. Lucianus de Dea Syria: Στίζονται δὲ πάντες, οἱ μὲν ἐς καρπούς· οἱ δὲ ἐς αὐχένας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ἅπαντες Ἀσσύριοι στιγματηφορέουσι. *Omnes autem notis sunt compuncti; alii in vola, alii in cervice: atque inde est, quòd omnes Assyrii stigmata gerunt.*

Incisuram implet fuco, &c.] Stigmata, qualia Maimonides memorat, apud Britannos, sed extra luctum, erant: de quibus Solinus cap. XXV: *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde à pueris variæ animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus hominis incremento pigmenti notæ crescunt. Neque quidquam magis patientiæ loco nationes feræ ducunt, quam ut per memores cicatrices plurimum fuci artus bibant.* Sed nihil reperio de coloribus extra luctum illinendis. Verùm Ægyptiæ mulieres in luctu faciem luto illinebant. Herod. Euterp. Τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκίων ἄνθρωπος, τοῦ τις καὶ λόγος

λόγος ᾖ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν ἐκ τῶν οἰκηίων τούτων καὶ ὧν ἐπλάσατο τὴν κεφαλὴν πηλῷ καὶ τὸ πρόσωπον. *Quibuscunque aliquis ex domesticis decessit, homo alicujus momenti, omnes fœminæ illius familiæ caput & vultum luto oblinunt.*

יא כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע בד"א בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן סייע כדי שיעשה מעשה אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה:

XI. Si quis se inciderit, nec colore infecerit; vel infecerit quidem, nec tamen inciderit; liber est, usque dum & inciderit, & infecerit. Quia dicitur, * *Scriptura stigmatis*: * Levit. 19. 28.
quod accipiendum de eo, qui inscribit. Sed is, cujus carnem alii inscripserunt, & inciderunt; nisi ipse in eo adjuverit, reus non est. Si nihil ipse egerit, non vapulat.

Siquis se inciderit, &c.] Hæc, & sequentia, hausta sunt ex Maccoth cap III. § VI.

יב השורט שריטה אחת על המת לוקה שנאמר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם אחד כהן ואחד ישראל שרט שריטה אחת על ה' מתים או ה' שריטות על מת אחד לוקה חמשה· והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת:

XII. Qui se laniat laniatu uno propter mortuum, vapulat: quia dicitur, * *Non propter defunctum lacerabitis carnem vestram.* Et * Levit. 19. 28.
perinde est, utrùm sacerdos, an Israelita sit. Si lacerârit se uno laniatu ob plures mortuos, aut quinque laniatibus ob unum defunctum, quinquies vapulat. Quod locum habet, si de unoquoque præmonitus fuerit.

Qui se laniat laniatu uno.] שרט, quod vulgo transferunt *incidere*, vertendum est secundum Rabbinos, *laniare*. Nam præceptum, quod Levit. XIX. 28. & XXI. 5. est לא ישרטו שרטת, diversum esse volunt ab altero, quod est Deut. XIV. 1. לא תתגדדו. Prius illud Levit. vetat lacerare unguibus sese: unde & Græci transtulerunt, ἐπὶ τὰς σάρκας αὐτοῦ οὐ κατατεμοῦσιν ἐντομίδας. quod non de incisura accipiendum, sed laniatu. nam ἐντομὶς quoque notat lacerationem corporis, quæ in luctu fiebat: unde ἐντομίδαι apud Suidam, qui laniatu vultum suum in luctu fœdabant; uti apud Maronem Anna; de qua illud,

Vnguibus ora soror fœdans.

Servius III. Æneid. *Varro dicit, mulieres in exequiis, & luctu, ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant.* Sane Scripturæ verba de laniatu oris acceperunt Thalmudici. Maccoth cap. III. § 5. השורט שריטה אחת על המת חייב רשב שריטה א' על ה' מתים או ה' שריטות על מת א' חייב על כל א' ואחת: i. e. *Qui laniat sese laniatu uno ob mortuum, reus est. Si laniaverit laniatu uno super quinque mortuis, aut quinctuplici propter unum mortuum, ob unumquemque reus est.* Quinctuplicem ponunt laniatum pro numero totidem digitorum. Nam quæstio erat, utrùm, qui pariter se quinque digitis laniâsset, culpæ unius, an quinctuplicis, reus esset. Vt proinde minus videatur assecutus Hebræorum mentem doctissimus Cochus, quando vertit: *qui se secat unâ cæsurâ ob defunctum, tenetur. Vnâ si secuerit cæsurâ ob quinos demortuos, aut quinis cæsuris ob unum, ob quamlibet tenetur.* Illustrantur hæc verbis Rasi ad citatum Levitici locum, quando ait: לפי נאמר בישראל ושרט לנפש לא תתנו יכול שרט חמש שריטות לא יהא חייב אלא אחת ת"ל לא ישרטו שרטת לחייב על כל שריטה ושריטה שתיב' זו יתירה היא לדרוש שהיה לו לכתוב לא ישרטו ואיני יודע שהיא שרטת *Quandoquidem toti Israeli præceptum erat*, (cap. XIX. 28.) *Et laniationem propter mortuum non facietis: dicere possimus, si quinque laniatibus se laniaverit, tantum unius culpæ reum fore. Sed ideo dictum est, non laniabunt laniatu, ut reus fieret propter quemlibet laniatum. Nam vox illa supervacua est ad explicandum. Scribendum fuerat tantum, non laniabunt. Nonne satis constaret esse laniatum?* At altero præcepto Deut. XIV. 1. vetuit Deus incidere corpus cultro, aut alio quovis ferro: quod ostendunt loca Ierem. XLI. 5. & 1 Reg. XVIII. 28.

יג גדידה ושריטה אחד היא וכשם שהיו הגוים שורטי' בבשר' על מתיהם מפני הצער כך היו חובלין לעצמם לעכו"ם שנאמר ויתגודדו כמשפטם גם זה אסורה תורה שנאמר לא

XIII. Incisio, & laceratio, pro eodem habentur. Et quemadmodum, præ dolore ob defunctum, carnem suam incidebant gentiles: sic quoque in idolorum honorem se unguibus carpebant. Quippe dicitur: *Et* 1 Reg. 18, 28.
* *incidebant se more suo.* At similiter lege est inter-

תתגודדו לא שעל הכרת בין שרט בידו בין שרט בכלי לוקה לעכו"ם בכלי חייב מלקות בידו פטור׃ ובכלל אזהרה זו שלא יהו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר שדבר זה גורם למחלוקת גדול שנאמ' לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות׃

interdictum: quia dicitur: *Ne * vos ipsos incidatis.* Eo qui, seu manu, seu instrumento, se mortui caussâ lædit, vapulat: qui idoli ergo egerit, solum plectitur, si instrumento: nam si manu, liber est. Generali etiam continetur, ne una in urbe Senatus sit duplex, quorum ille hunc in modum, alter alio judicium ferat. Quippe hoc magni sit dissidii caussa: quia dicitur; לא תתגודדו: id est, ***non facietis diversos cœtus.*** * Deut. 14. 1.

Ob defunctum carnem suam incidebant.] Ita Scythæ, Rege mortuo, βραχίονας περιτάμνονται, *brachiis circumciduntur*; ut est apud Herodotum Melpom. cap LXXI.

In idolorum honorem se unguibus carpebant.] Vel etiam incidebant: uti sacerdotes in supplicando Baal; quemadmodum est 1 Reg. XVIII, 28. Nempe, ut faciliùs hoc tristi spectaculo misericordiam moverent. A Bellonæ etiam sacerdotibus, ut est apud Tertullianum Apolog. cap. IX, *sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus, & suis datus signatis.* Lactantius similiter lib. I. cap. XXI. ubi de Bellonæ sacris: *In quibus*, inquit, *ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namque humeris, & utrâque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt.* Horatium vide, & quæ ad eum Acro notavit sat. III. lib. I: ut Tibullum, Lucanum, alios, mittam.

Generali hoc monito.] Generale dictum vocat, *Ne incidatis.* Propriè id signat, *Ne incidatis corporis vestri membra.* Sed non ineptè applicatur corpori Reip. cujus Senatus in contraria scindi studia non debet. De quo mox subdit Maimonides noster,

Ne faciatis diversos cœtus.] Quæstio hic movetur à Rabbinis, cur, qui carnem incîdit, vapulet, cùm præceptum לא יתגודדו sit ambiguum; quia non solum designat, *Ne incidatis*; sed etiam, *Ne faciatis cœtus diversos*: Rabbinorum autem pronunciatum sit, vapulare neminem ob præceptum negativum, quod ancipitem habeat sententiam. Respondent ipsi, tum duntaxat hoc velle Rabbinos, si ignoretur, quis nativus ac primarius sit sensus: id hîc locum non habere, quia abunde constet, יתגודדו propriè denotare *incidatis*: eóque genuinum hunc esse hujus loci sensum: ac solùm secundariò adaptari illi interpretationem alteram, *Non facietis cœtus.*

יד הקורח קרחה על המת לוקה שנאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת אחד ישראל ואחד כהן שקרח על המת אינו לוקה אלא אחת׃ הקורח ד' או ה' קרחות על מת אחד לוקה כמנין הקרחות והוא שהתרו בו על כל קרחה וקרחה׃

XIV. Qui ob defunctum, capillos evellendo, uno se loco calvum reddit, vapulat. Quia dicitur; ** Ne faciatis calvitium inter oculos propter mortuum.* Ac pari ratione, seu * Deut. 14. 1.
sacerdos fuerit, seu Israelita, si mortui ergo calvum se reddat, uno verbere plectitur. Si quis quatuor vel quinque locis capillos evulserit ob defunctum: pro numero locorum, quibus calvitium induxit, etiam se numerus habet ictuum, quibus plectitur. Cæterùm id locum habet, si de unoquoque calvitii loco præmonitus fuerit.

Vno se loco calvum reddit.] Volunt Hebræi, Scripturam, quando ait, קורח קרחה, innuere, ob unumquemque locum, qui calvus sit, hominem vapulare.

טו אחד הקורח בידו או בסם או הטובל ה' אצבעותיו בסם והניחם בחמש מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח ה' קרחות אע"פ שהיא התראה אחת לוקה חמשה שהרי כולן באין כאחת׃ וחייב על כל הראש כבין העינים שנאמר לא

XV. Sive autem manu se calvum reddiderit, sive medicamento; ut si quinque digitos eo inunxerit, eos quinque locis capitis imposuerit, atque iis se ita glabrum ac depilem reddiderit: utcunque semel duntaxat præmonitus erit, nihilominus, cum eo pacto quinque sit locis depilatus, quinquies plectitur: quippe uno tempore hæc commisit. Et reus est ob caput totum, sicut cum inter oculos.

יקרחו קרחה בראשם · וכמה שיעור הקרחה כדי שיראה מראשו כגרים פנוי בלי שער :

oculos. Quia dicitur, *Ne inducant calvitium capiti suo.* Quæ verò quantitas requiritur, ut quis calvitium dicatur induxisse? ut locum fecerit glabrum ac depilem magnitudine fabæ.

Reus est ob caput totum.] Hoc ex Levit. XXI. 5. adstruunt per גזרה שוה secundâ regulâ ex XIII illis Rabbi Ismaelis.

Inter oculos.] Respicit locum Deuteron. XIV. *Neque inducite calvitium inter oculos vestros propter mortuum.* Hoc est, ne radatis eam sincipitis partem, ubi capilli imminent intercilio, sive spatio oculis interjecto. Quam mentem esse, etiam ex Rasi, sive Salomone Iarchi liquet.

יו הקורח ראשו או השורט בבשרו על ביתו שנפל ועל ספינתו שנטבעה פים פטור· ואינו לוקה אלא על המת בלבד או השורט לעכ"ום · הקורח קרחה בראש של חברו והשורט שריטה בבשר חברו והכותב כתובת קעקע בבשרו של חברו והיה חברו מסייע בזמן ששניהן מוידין שניהן לוקין אחד שוגג ואחד מזיד המזיד משניהם לוקה · והשוגג פטור :

בריך רחמנא דסייען :

XVI. Qui calvitiem capiti inducit, aut carnem suam lacerat propter ruinam domus, aut navim mari submersam, liber est. Neque enim vapulat quis, nisi se defuncti, vel idoli ergo, carpserit. Est qui caput alterius reddiderit calvum, vel carnem ejus carpserit, quique alterius carni inscripserit notas; sit alter, qui adjuverit: uterque verò id per contumaciam egerit: uterque vapulat. Sin unus errore, alter sciens volens deliquerit, ac studio legis violandæ: hic quidem verberibus afficitur, alter ab iis est immunis.

Benedictus sit Misericors, qui nos juvit.

Propter ruinam domus.] Dixerit quis, non plecti aliquem, quia præ mœrore genas laniârit, ob damnum aliquod in re familiari: plecti, si idem fecerit defuncto patre, uxore, unigenito, aut primogenito. Atqui facilius aliquid mœrori concedendum in carissimorum morte, quàm in fortunis; præsertim siquis opulentus, aut magna damni resarciendi spes affulgeat. Sed eò Rabbini respexerunt, quòd Deus disertim interdicat, nequis genas, vel aliam corporis partem, carpat ob carorum mortem: at si idem ob ruinam domus, vel aliud rei familiaris damnum fiat, nullum habeamus præceptum. Non dubium quidem, quin si Deo hæc impatientia displicuerit in graviori malo; minus eam in minori probârit. Sed noluere plecti, ubi nihil tale Deus expressisset. Aliud etiam caussæ accedere potuit. Nam consuetudo illa gentilium in luctu ob mortem suorum quasi abierat in religionem. Credebant enim id Dîs manibus gratissimum esse, qui sanguine placarentur. Quid mirum igitur, si de eo præceptum esset; de rei domesticæ damno non item?

Per contumaciam egerint.] κατὰ λίξιν, *egerint superbientes*, hoc est, ex contemtu Legis.

FINIS.